

বাঁহীৰ প্ৰতিধ্বনি

দ্বিতীয় খণ্ড

শ্ৰীঅম্বিকুমাৰ দাস

ଅବତାରକ :

ଶ୍ରୀଅମ୍ବିକାକୃଷ୍ଣାବ ଦାସ

ସେକ୍ସିଆଲ୍‌ଜୀ

ମୂଲ୍ୟ : ୫ ଟଙ୍କା

ଅବତାରକ :

ଶ୍ରୀମଦେବୀନାଥ ବିହାରୀ

ଏକମ୍ ପ୍ରେସ୍

୩୩, ବିଜୟ ଶ୍ରୀ, କଲିକତା-୬

অসমৰ ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰত কেইজনমান সৰ্বসাধাৰণী পুৰুষৰ আবিৰ্ভাব হৈছিল। স্বাধীনতাৰ হুঁজুত সম্পূৰ্ণ আত্মনিয়োগ কৰি সাহিত্য কৰ্মতো নিবুৰ হাতেৰে কাপ কাঠী চলাই এই কেইজন পুৰুষে সত্যি আৰু দেশবৰ পথত জাতিক হুঁই হাতেৰে আগুৱাই দিবলৈ বন্ধ কৰিছিল। জগততে অগ্ৰত: চতুৰ্থো বেদান্ত পুৰুষ: সৰ্বং ধনু" এই আদৰ্শ এই কেইজন লোকৰ জীৱনত কাজে কামে প্ৰতিফলিত হোৱা দেখা পাওঁ। চন্দ্ৰনাথ শৰ্মা, লক্ষ্মীধৰ শৰ্মা, ত্যাগবীৰ হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা আৰু সেই সৰ্বজন পুৰুষে অগ্ৰতম উজল জ্যোতিৰ অন্ধেয় অমিয় কুমাৰ দাসৰ অসমীয়া জাতীয় ক্ষেত্ৰৰ সৰ্ব-সাধাৰণী মণ্ডলৰ কেইজনমান।

অন্ধেয় দাস ডাঙৰীয়াই হাত জীৱনতে আগ পাছ দুখনি অৰাজ কৰি সখ ভাগত জাপিয়াই পৰিছিল। সেই বণ আছিল তৰ নিছিগা। শ্বিৰণি বুলিবলৈ আছিল কাৰাগাৰত খেন গণি কটোৱা দিন কেইটা। তাৰ মাজে মাজে আন্দোলনে দৰক সোৱা কালহোৱাও সাহিত্য চৰ্চাৰ সুযোগৰূপে এইসকলৰ হাতত ধৰা দিছিল। সাহিত্য চৰ্চা কেইবা এই সকলৰ কাৰণে ভাগৰ জুৰোৱা অৰুচ বলাধানকাৰী সজীৱনী। এয়ে এটা ছেগতে ঐতিহ্যপূৰ্ণ অৰুচ নীৰৱ হ'ব খোজা বাঁহী কাকতৰ সন্দেহনাব তাৰ লৈছিল ঐতিহ্য অমিয়কুমাৰ দাসে। ১৯৩০ চনত জেলত জেলৰ পৰা ফুলি হল। কিছুদিনৰ পিছতে গান্ধী মহাত্মাই কলিকতাৰ সৰ্বজন কবি হুঁজাকসকলক যিযোৰত পেলাৱাদি পেলালে। কিছু কাল কটোৱা আৰু দিন গণাব বৈৰ্য অৰুচ কেৱল পেট-পোহাৰ কলিকতাই বৃত্তি গ্ৰেহণ কৰি অৰুচ-কুমাৰ হোৱাৰ জুৰায়ে দাস ডাঙৰীয়াৰ শাৰীৰ জীৱনসকল নাছিল আৰু হবলৈকো ভেটিয়াও হুঁজৰ তেজ ঠেল পৰ

নাছিল। এনে এটা মানসিক নিবালম্বতাব সময়তে নীৰব হব খোজ বাঁহীকে অৱলম্বন কৰি সাহিত্যকৰ্মৰ মাজেদিয়ে জাতিটোক সাৰে বাধিবলৈ তেখেতে মন মেলিলে। ত্যাগবীৰ হেমচন্দ্ৰ তেতিয়াও জেলতে, জুমাৰ মান পিহত মুকলিহৈ আহি তেখেতো দাস ডাঙৰীয়াৰ কাষত থিয় দিলে। উদ্দেশ্য আছিল একেপাত কাঁড়েৰে ছুই পহু মৰা। অসমীয়া সাহিত্যত তেতিয়া বাজি থকা বৈচিত্ৰ্যহীন চৌপনি অহোৱা সুৰটোক শূষ্ঠ আৰু বলিষ্ঠ বোল ভালৰ সংযোজনাৰে উদ্ধীপিত কৰা আৰু তাৰ লগতে চাউল কঠা মুকলি হোৱাৰ দিহা এটাও হয় যদি হওক, এই ছুই উদ্দেশ্য আগত বাধি সেই যুগৰ অসমীয়া ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰৰ জয় বিজয় যুগল অগ্ৰসৰ হল। জীৱুত দাসে সম্পাদনাৰ ভাৰ ললে, ত্যাগবীৰে দেশ বিদেশৰ গ্ৰন্থ পঢ়ি তাৰে যুগুত কৰা প্ৰবন্ধ সম্ভাৰ আগুৱাই দিবলৈ ধৰিলে। বেজবৰুৱাৰ বাঁহীয়ে স্বীয় ঐতিহ্য আৰু প্ৰতিষ্ঠা বজাই ৰাখিও দাসৰ হাতত পৰি নতুন আদৰ্শ আৰু উদ্ধীপনা এটা অসমীয়া সাহিত্যলৈ বোৱাই আনিবলৈ সমৰ্থ হল। সম্পাদকীয় স্তম্ভত ঘোষণা কৰিলে—

“এতিয়া আমি সৃষ্টি কৰিব লাগিব নতুন জগৎ। সেই নতুন জগতত সিংহাসনত বহুৱাব লাগিব সাধাৰণ মানুহক যাক আমি সাধাৰণ মানুহ বুলি অড দিন বিলাই আহিলোঁ।

“নতুন যুগৰ সাহিত্যত ৰূপ দি ফুটাই তুলিব লাগিব সাধাৰণ মানুহৰ চৰিত্ৰৰ সৌন্দৰ্য। সাধাৰণ মানুহৰ জীৱনৰ ভিতৰত তেওঁ সোৱাব লাগিব। সাধাৰণ মানুহৰ জীৱনৰ বৈচিত্ৰ্য আৰু দুইডৰ দৰে বিপুল প্ৰবাহৰ পৰা তেওঁ বিচাৰি আনিব লাগিব নতুন যুগৰ সৃষ্টিৰ বাবে প্ৰেৰণা।” (বাঁহী ১৮৬৬ নং সম্পাদকীয় স্তম্ভ)

ইয়াৰ পৰা এই আধাৰ কুলা উচিত নহব যে নতুন সম্পাদনাৰ বাঁহীয়ে সাহিত্যৰ সূচাবাৰ বৰুণ অসমীয়া জন-জীৱনৰ প্ৰতি আতুলিয়াই যি বিৰাট পৃথিবীৰ বিচিত্ৰ সম্ভাৰ আৰু ভাবধাৰাৰ প্ৰতি আতঙ্কীয়া ভাও লুবিছিল। দাস ডাঙৰীয়াৰ সম্পাদনাৰে বাঁহী হুবহু চৰিত্ৰিত। এই হুবহুৰীয়া কুকী সন্ধিসূৰ্য আছিল। পৃথিবীৰ বিখ্যাত সাহিত্য

আপুৰুসীয়া ভঁড়ালত সজিত সম্পদবাণিৰ প্ৰতি ডেকা সাহিত্যিক সকলৰ উদ্বুদ্ধ নৃতি পোনাই দিছিল প্ৰথম এই ছবছৰীয়া বাঁহীয়েই। গ্ৰীক, ইটালীয়, কহ, জাৰ্মান কোনো সাহিত্যকো লুকুৰিবলৈ এই বাঁহীয়ে এৰা নাছিল। প্ৰতি সংখ্যা বাঁহী বহা বহা সাহিত্য ফুলৰ ফুলি ৰূপে সজোৱা এই সম্পাদনাৰ এটা নীতিস্বৰূপ হৈ পৰিছিল। অকল সাহিত্যই নহয়, আন্তৰ্জাতিক বাজনৈতিক গতি বিবিধ ভূ-ভা বিদ্যাও ইয়াৰ অন্তৰ্ভুক্ত বিশেষত্ব আছিল। যুহলিনি, কেইজাৰ, জাৰ, মহাত্মা গান্ধী এই কবিত্বকৰ্মী আৰু যুগপুৰুষ সকলৰ চিন্তাধাৰাকে চিনাকি কৰি দি অসমীয়া পাঠক সমাজৰ সৰ্ব্বভোবিসাৰিনী অনুসন্ধিৎসাৰে যোগ্য আৰু বঢ়া কৰিবলৈ এই বাঁহীয়ে সক্ষম লৈছিল। অসমীয়া সাহিত্যলৈ ইয়াৰ পূৰ্বে ইংৰাজীৰ বাহিৰে অন্য সাহিত্যৰ প্ৰবাহ বলা নাছিল বুলি কলেও অত্যাতি নহয়। কহসাহিত্যৰ বাস্তবতামূলক উপভাসবোধলৈ আঙুলিয়াই দি অসমীয়া সাহিত্যৰ ন-লিখাকসকলৰ নৃতি জাতিকাৰ জগৎ এখন লাভি ৰখিলে এই সম্পাদনাৰ বাঁহীয়েই। সাহিত্যকৰ্মৰ নতুন দিশস্তব সন্ধান পাই শিকিত ডেকাসকলে সেই অনুপ্ৰাণনাৰে কাপ-কাঠী তুলি ললে। আজিৰ লক্ষ প্ৰেৰিত সাহিত্যিক সকল সেই অনুপ্ৰাণনাবৰ উত্তৰাধিকাৰী। ২৩ৰ বছৰৰ ১ম সংখ্যাৰ বাঁহীত ভাগবীৰ হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ ‘কহ উপভাসৰ উপনতিৰ কাহিনী’ প্ৰবন্ধকে আবৃত্ত কৰি উত্তৰভক্তি, টুৰ্গেনিত, ছেক্স, ফুনিৰ গোকী আদি কহ সাহিত্য নায়কসকলৰ উপভাস আৰু চুটি গল্পৰ সাৰাংশ বা অনুবাদেৰে এই ছবছৰৰ বাঁহী সম্পাদনা লৈ আহে। ছবছৰীয়া জীৱনেৰে কোনো মাহেকীয়া কাকত সাহিত্যত এটা স্থায়ী পদ দি ৰাখ নোৱাৰে, কিন্তু দাস ভাৰতীয়াৰ লালমত থকা ছবছৰীয়া বাঁহীয়ে তাকে কৰিলে।

এইটো ভাবিলে তুল কৰা হব যে এই ছোৱা কালত বাঁহীত কেৱল পশ্চিমীয়া সাহিত্যৰ অনুবাদ নোৱাৰে লুপিত আছিল। বাহিৰৰ বতাহৰ কবচৰে বিড়িকী কিখন খুলি দিলেও সেই বতাহে বাতৰি ভিতৰৰ বস্তু উলিয়াই নিব নোৱাৰে তালৈকো লক্ষ আছিল। সৰ্ব্বত সাহিত্যিক

ভাবধাৰাৰ আভাস দি ঋতুসন্ধান গ্ৰন্থবোৰৰ সৌন্দৰ্য্য উন্নয়ন কৰাক কাৰণে সেইবোৰৰ বসময় বিতৰণ দাঙি ধৰিছিল। দাস ডাঙৰীয়াৰ নিজস্ব লিখা 'কালিদাসৰ উমা' দণ্ডিনাথ কলিতাৰ সংস্কৃত নাটকৰ কাহিনী, পাতনি লিখকৰ 'বস' সম্বন্ধীয় প্ৰবন্ধবিলাক ডেভিয়ার্ছ ওলাইছিল।

১৯৩৪ ব ১৯৩৬ লৈকে বাঁহীত ওলোৱা আপুৰুগীয়া প্ৰবন্ধবোৰ এতিয়া দুই খণ্ডত কিতাপ আৰুে বাঁহীৰ আগলৈ ওলাইছে। আন বহুত কাম আৰু শাৰীৰিক অসুস্থতাৰ মাজতো দাস ডাঙৰীয়াই নিজৰ সম্পাদিত বাঁহীৰ এই প্ৰবন্ধবোৰক দেহলাও যেন ভাবি অকাল-পাহৰণিৰ হাতৰ পৰা ৰক্ষা কৰিবলৈ আকৌ প্ৰকাশ কৰিছে। দেবকুৰি বহুৰবো আগতে লিখা আৰু ওলোৱা এই প্ৰবন্ধবোৰৰ জেউতি আজিও অকণো মোলান পৰা নাই। দেবকুৰি বহুৰ আগতে যি সোৱাদ পোৱা গৈছিল আজিৰ পাঠকেও পাব। কালৰ অলপ স্পৰ্শই তাক সেৰেকা কৰিব পৰা নাই।

পুৰণি মাহেকীয়া কাকতবোৰ সংৰক্ষণ কৰাৰ অভ্যাস আমাৰ বহুতৰে নাই, দৈনিক বা সাপ্তাহিকৰ কথাই নকওঁ। পিছে কেতিয়াবা আওপুৰণি মাহেকীয়া কাকত এখন পালে পঢ়িবলৈ বৰ আগ্ৰহ ওপজে। সেইবোৰত সাময়িক জীৱনৰ আশা আকাঙ্ক্ষাৰ কথা বিৰিঙি থাকে, কচি-অকচিৰ উমান পোৱা যায়, জাতীয় চিন্তা কোন পথেদি গৈছিল তাৰো আলোচ-লেখ লুকাই থাকে। সবাবো উপৰি আৰু এটা কাৰণত পুৰণি মাহেকীয়া কাকতবোৰ সংৰক্ষণ কৰা একান্ত আৱশ্যক। প্ৰত্যেক সাহিত্যতে কালে কালে এনে কিছুমান প্ৰতিভাশালী নিপুণ লিখক থাকে, যিসকলে খনে খনে উপভাস লিখি থৈ নাযায়, বুৰিয়ে বুৰিয়ে ছুটি গল্প লিখি সজলন কৰি নাযায়, প্ৰকাশিত আকাৰত পুথি উলিয়াই গ্ৰন্থকাৰৰ বশস্তালৈকো লোভ নকৰে কিন্তু সাময়িক কাকতৰ পিঠিত বহুত মূল্যবান গল্প, প্ৰবন্ধ বা আলোচনা এৰি থৈ যায়। কিছুদিনৰ শিহুত সেইবোৰ দলনিৰ পোনাৰ দৰে নিঠকৱা হৈ পৰি থাকে। কেতিয়াবা কোনোবা সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী জিৰিবলৈ ওলোৱা পৰেছকৈ তাক লিখিকি বিলাবি চায় আৰু দুই বা

চাৰিশাৰীৰে সেই সকল লিখকৰ প্ৰতি বদান্ততা প্ৰকাশ কৰে। কিন্তু ভাব, ভাষা আৰু প্ৰভাবৰ কালৰ পৰা সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত সবহীয়া ঠাই পোৱা বহুতৰ্ভক এনে ধৰণৰ ছুই এজন সাহিত্যিকৰ স্থান প্ৰকৃত মূল্যায়নত উৰ্দ্ধলৈ উঠিব। এনেবোৰ প্ৰবন্ধ পাতি কেতিয়াবা জুকিয়াই প্ৰহ্লাকাৰে প্ৰকাশ কৰিলে অস্থায়ী বস্তুক স্থায়ী কৰাৰ দিহা হয়, চকুত নগৰাকৈ ধকা ভালবস্তু পোহৰলৈ অনা হয়, পাহৰণিত জাহ বাৰ নলগা সাহিত্যকাৰসকল আকৌ কিছুদিনৰ কাৰণে অজ্ঞানৰ পাত্ৰ হয়। এইদৰে অমিয় কুমাৰ দাসে বাঁহীৰ প্ৰতিধ্বনি ছুই খণ্ড প্ৰকাশ কৰি আন সাহিত্য-সেৱীসকললৈ এটা অনুকৰণীয় আৰ্হি দাঙি ধৰিছে।

‘বাঁহীৰ প্ৰতিধ্বনি’ সংগৃহীত বহুত প্ৰবন্ধই নতুন চিন্তাধাৰাৰ বাট মুকলি কৰি দিছিল। সেইবোৰৰ ভাষাৰ সৌষ্ঠৱ আৰু তেজ-স্থিতিও মন কৰিব লগীয়া। ‘সাহিত্য সম্পৰ্কে একাধাৰ’; ‘কহ উপদ্ভাসৰ উৎপত্তিৰ কাহিনী’, ‘কালিদাসৰ উমা’ আদি প্ৰবন্ধবোৰ মন দি পঢ়িলে আৰু ভাষাৰ পৰম্পৰা সৌহাৰ্দজনিত সৌষ্ঠৱৰ মোল বৃদ্ধ পোৱা যাব। এই প্ৰবন্ধবোৰৰ ভাষাত বাগাড়ম্বৰ নাই কিন্তু বাক্যব্ৰণ আছে, শব্দৰ ধ্বনিকুঁৱলীৰে ভাষাৰ দাবিজ্যা ঢকাৰ প্ৰচেষ্টা নাই। শব্দৰে কেনেকৈ ভাবক নিটোল কৰিব পাৰি তাৰ চানেকিহে এই প্ৰবন্ধবোৰৰ বচনশৈলীয়ে দাঙি ধৰিছে। উঠি অহা সাহিত্যিকসকলে মন দি পঢ়িলে ‘বাঁহীৰ প্ৰতিধ্বনি’ত জানিবলগীয়া, শিকিবলগীয়া আৰু মুঠ অনুকৰণৰ বহুত সমল পাব।

‘বাঁহীৰ প্ৰতিধ্বনি’য়ে অসমীয়া পাঠকৰ অন্তৰত যেন আকৌ নতুন উত্তৰৰ বিত্তি তোলে।

ভবলু শূৰ
গুৱাহাটী ২০ ফেব্ৰুৱাৰী, ১৯৬৬ চন

প্ৰীতীৰ্থনাথ শৰ্মা

প্ৰকাশকৰ নিবেদন

১৯০৪ চনৰ এপ্ৰিল মাহত অসমীয়া সাহিত্যৰ শুদ্ধিলাল ৩৭শখীয়াখ বেজবৰুৱাদেৱে “বাঁহী”ৰ পৰিচালনাৰ সম্পূৰ্ণ দায়িত্ব মোৰ হাতত এৰি দিয়ে। ইয়াৰ আগতে ১৯১৭ চনত কলিকতাত ছাত্ৰাৱস্থাতো “বাঁহী”ৰ পৰিচালনাৰ আংশিক দায়িত্ব নহৈ লবলগীয়া হৈছিল। কিয়নো সেই সময়ত বেজবৰুৱাই হাওড়াৰ ঘৰ এৰি সফলপুৰলৈ বাৰ লগা হয়। ছপাখানাৰ লগত যোগাযোগ ৰাখি এক কাকত চোৱা আৰু গ্ৰাহকলৈ পঠোৱা আদিয়েই সেই সময়ত মোৰ দায়িত্ব আছিল। ১৯০৪ চনত এই দায়িত্ব পূৰ্বকৈ লবলগীয়া হ’ল।

১৯০৪ চনত ভাৰতৰ যুক্তি আন্দোলনৰ গতি আন এটা নুতনলৈ চাল লৈছিল; সত্যাগ্ৰহ স্থগিত হোৱাত আৰু পাৰ্লামেণ্টাৰী কাৰ্য্যক্ষেত্ৰত কংগ্ৰেছে লগত আনিও “বাঁহী”ৰ জৰীয়েত যুক্তি আন্দোলনৰ কাম কৰিবলৈ এই দায়িত্ব লবলৈ আগবাঢ়িছিলো। মোৰ লগৰীয়া ৩৭শখীয়া বৰুৱা সেই সময়ত নগাৰ্ড জেলত বন্দী আছিল।

“বাঁহী”ৰ দায়িত্ব লৈ “বাঁহী” কি নুবত ৰাখিব, তাকে কুলাইতে ২৩শ খঁহৰৰ প্ৰথম সংখ্যাত এইদৰে লিখা হৈছিল—

“বৰ্তমান জনতত এটা নৱ জাগৰণৰ নৃতন দেখা গৈছে। পৰাজয়ী জাতিসকলৰ পৰিকল্পিত পৰি থকা দুৰ্বলী সোকলমূহে আৰু নুব দাঙি উঠি জনতত আত্ম-প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে কঁকালত টঙালি ৰাখি লাগিছে। এই জাগৰণৰ ভিন্ন জনতৰ আন ঠাইটোক এতিয়াতেই বেটিক দেখা গৈছে। অজানতাৰ আন্ধাৰত চৌপনিত অচেতন এতিয়াখানী আৰু জাহান্নাম পোহৰত সাৰ পাই উঠিছে। বৃত্ত অকল্যাণক উপলব্ধি কৰি আত্মপ্ৰতিষ্ঠা হবলৈ এতিয়া আৰম্ভ ব্যপ্ৰ।

“আজি অসমীয়ায়ো বিশ্বজগতৰ চিন্তাবাজ্যৰ পোহৰ পৰিবৰ্ত্তনৈ খিড়িকীখন মেলি দিব লাগিব। বিশ্বজগতৰ ভাৱ-বাজ্যৰ পোহৰত অসমীয়াই নিজৰ জাতীয়বৈশিষ্ট্য বক্ষা কৰি নিজৰ অন্তৰ-আত্মাক উপলব্ধি কৰি জগতত যাতে আত্মপ্ৰতিষ্ঠা হবলৈ সমৰ্থ হয়, তাৰ বাবে সাধনা কৰিব লাগিব। অসমীয়াই যাতে নিজৰ অন্তৰত থকা সঙ্গীতক প্ৰাণ দি মূৰ্ত্তিময়ী কৰি বিশ্ব-সত্যতাৰ মন্দিৰত শুনাৰ পাৰে, সেয়ে “বাঁহী”ৰ আকাজকা।”

আমি ১৮৫৬ শ’কৰ বহাগৰ পৰা ১৮৫৮ শ’কৰ চ’তলৈকে “বাঁহী” চলাব পাৰিছিলোঁ। এই সময়ত “বাঁহী”ত প্ৰকাশিত হোৱা গল্প আৰু প্ৰৱন্ধ কেইটামান বাছি প্ৰকাশ কৰিবলৈ কেইবাজনো বন্ধুৱে অনুৰোধ কৰিছিল। তেওঁলোকৰ অনুৰোধ মতে “বাঁহীৰ প্ৰতিধ্বনি” প্ৰকাশ কৰিবলৈ প্ৰকাশন পৰিষদ’ক দিয়া হৈছিল।

“বাঁহীৰ প্ৰতিধ্বনি”ৰ প্ৰথম খণ্ড প্ৰকাশন পৰিষদে সকলো খবৰ বহন কৰি প্ৰকাশ কৰিছিল। আৰু সেইখনে পঢ়ুৱৈ সকলৰ পৰা সমাদৰ পোৱাত দ্বিতীয় খণ্ডও প্ৰকাশন পৰিষদৰ সহায়ত উলিৱা হল। ৩৭হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই লিখা কছ সাহিত্যিক ডাষ্টয়ভ্‌স্কীৰ ‘দোষ আৰু শাস্তি’ নামৰ বিশ্ববিখ্যাত উপন্যাসৰ সাৰাংশৰ বাছিৰেও কছ সাহিত্যিক চেকভকে আদি কৰি হুজুৰমান গল্প লিখকৰ হাঁ লৈ অসমীয়াত লিখা গল্পও এই খণ্ডত দিয়া হৈছে। আমি আশা কৰোঁ এই খণ্ডয়ো পঢ়ুৱৈ সমাজৰ সমাদৰ পাব।

কেৱলবাবী
বেকিৱাকুলী

শ্ৰীঅমিয়কুমাৰ দাস

সূচী

১।	সাহিত্য সম্পর্কে একাধাৰ	...	১
২।	কছ উপজাতিৰ উৎপত্তিৰ কাহিনী	...	৪
৩।	মুছোলিনিৰ ওপৰত দায়েৰ প্ৰভাৱ	...	৭
৪।	দোষ আৰু শাস্তি	...	১০
৫।	অসমত মহাশ্মা	...	৩২
৬।	লক্ষ্মীধৰ স্মৃতি	৩৬
৭।	শিকলিৰ বাহোঁনত প্ৰেমধিয়াছ	...	৪৬
৮।	উন্নতিৰ বাটত বুৰঞ্জীৰ পোহৰ	...	৫৬
৯।	মাকহিম পোকাঁ	..	৬১
১০।	শাওপাত	...	৬৪
১১।	আদিম যুগৰ মানুহ	...	৭৩
১২।	আৰু কাপোৰৰ আৰম্ভ আন্তৰ্জাতীয় বহুস্ত	..	৭৮
১৩।	অবিবৰ্দ্ধক	...	৮৫
১৪।	আল্লাৰ নন্দন কানন	৯২
১৫।	ইছাৰ বাজ্যত	...	১০০
১৬।	মুছল কঁপনি	...	১০৯
১৭।	মজুৰাৰ কথা	১১৪
১৮।	কালিহাসৰ উমা	...	১২০
১৯।	দিঠকৰ সপোন	...	১২৮
২০।	অক্ষয় বৰ্ত্তী	...	১৪৩

বাঁহীৰ প্ৰতিধ্বনি

সাহিত্য সম্পৰ্কে একাধাৰ

বুৰঞ্জীত আমি পঢ়ো কিছুমান বজাৰ বীৰত্ব কাহিনী। বজা আলেক-
জেন্দাৰ কেতিয়া ওলাল বিশ্ববিজয় কৰিবলৈ, ক'ত ক'ত কোন দিনা যুদ্ধ
হৈছিল, তবোৱালৰ আগৰে বিশ্ববিজয়ী জেন্জিৰাই পৃথিবীৰ ইমূৰৰ
পৰা সিমূৰলৈকে কেনৈকে মানুহৰ ভেজৰ ঢল আনিছিল, বুৰঞ্জী তাৰে
কাহিনী মাথোন। বজাৰ কৰৰ বোজা বৰ নোৱাৰি অশান্তিত দিন নিওঁতা
খেতিয়কৰ কৰণ কাহিনী আমি তাত নাপাওঁ ; কলঘৰৰ বাঁহী বজাৰ
লগে লগে শোৱা পাটি এৰি দিনৰ দিনটো পৰিশ্ৰম কৰা বজুৱাৰ
অন্তৰৰ কথা আমি তাত নাপাওঁ।

সাহিত্যও সেইদৰে ডাঙৰ ডাঙৰ মানুহৰ কথা লৈ আবদ্ধ আছে।
শ্ৰেষ্ঠ মূলিলে সাহিত্যিকে লিখিব কোনো ধনী মানুহৰ ডেকা ; তেওঁ
পঢ়িছিল কলেজত, নাইবা আছিল ডাঙৰ চৰকাৰী বিষয়া, মটৰেদি
যাতায়েত আন এখন মটৰত দেখা পালে আন এজন ধনী মানুহৰ
ছোৱালী—ফুলৰ বা লাগি মুচকছ খোৱা, ড্ৰিংকমৰ শোভা, ছাক-
মনিয়ামেৰে সৈতে নাকী নুৰৰ গজল গান গোৱা ইত্যাদি, সাহিত্যিকৰ
মনলৈ আহে। তাত দুখীয়া খেতিয়কৰ শ্ৰেণৰ কাহিনী গোৱা নাযায়।

মুনিহৰ লগত পথাৰত সমানে বোৱনী, ধানদাৱনী ছোৱালী, বিহুৰ বাবে যতঁৰৰ মধুৰ ধ্বনিৰ লগতে সূতা কটাত মগ্ন ছোৱালীৰ অন্তৰৰ কথা তাত একো নাথাকে। ধানদাই ঔটোৱা হলে গাৱলীয়া জীৱনৰ আনন্দৰ নিখুঁত ছবি এখন, আমাৰ সাহিত্যত নাপাওঁ। সাধাৰণ মানুহৰ জীৱনৰ মহিমা উপলব্ধি কৰিবলৈ আমি শিকা নাই। আমাৰ চকু যায় বুৰঞ্জীত খ্যাতি লাভ কৰা মুনিহ আৰু তিব্বোতাৰ ফালে।

বাঁহীৰ বুলিলে নেপোলিয়ান আৰু আলেকজেন্দ্ৰাৰ কথাই মনলৈ আহে। ভৰ বাৰিষা লুইতৰ বানপানীত বেপাৰৰ বাবে বাঁহীৰ ভৰ লৈ অহাটো আমাৰ মনলৈ নাহে।

এই যে সাহিত্য সৃষ্টি হৈছে, ইয়াত সাধাৰণ মানুহৰ জয়ধ্বনি বুলি আমি শুনিবলৈ নাপাওঁ। সাহিত্য ৰচনাৰ উপাদান আমি বিচাৰি যাওঁ এখন কৃত্ৰিম জগতলৈ, জনসাধাৰণৰ চৰিত্ৰৰ মাজত যি দৃঢ়তা, আদৰ্শনিষ্ঠা, ধৰ্ম্মভাৱ আৰু স্বাভাৱ্য দেখিবলৈ পোৱা যায়, তাক ৰূপ দিবলৈ আমি যত্ন নকৰোঁ। সেই কৃত্ৰিম জগৎ বতৰ আছিল বজা বাদছাহৰ একাধিপত্য, ৰণ কোশলী ডাঙৰ ডাঙৰ সেনাপতিৰ ৰণ হুঙ্কাৰ, ধনীৰ ছুৰ্খিনীত অহঙ্কাৰ, বিলাসিনী কুৰ্ব্বী সকলৰ বিলাসিতাৰ আড়ম্বৰ। এতিয়া এই বিলাকৰ দিন গল, এতিয়া আমাৰ সমুখত নতুন যুগ খিয় দিছেহি নতুন প্ৰয়োজনৰ দাবী লৈ। এই নতুন যুগৰ প্ৰয়োজনত সাধাৰণ মানুহৰ মাজত জগাই তুলিব লাগিব পৌৰুষৰ মহিমা। যি মানুহ আজি মৰাশৰ দৰে নিজৰ হৈ পৰি আছে, যি মানুহ যুগ যুগান্তৰৰ অৱজ্ঞা আৰু উপেক্ষাত নিজৰ আত্ম সম্মান বোধ হেৰুৱাইছে, যি আজি কপালত দাসত্বৰ কলঙ্ক কালিমা লৈ গোৱৰ বোধ কৰে, যি মানুহৰ মেহ শিকলীৰে বন্ধা, মনো শিকলীৰে বন্ধা, সেই মানুহৰ মনলৈ আনিব লাগিব নতুন জ্ঞান, নতুন আশা, নতুন তেজ, নতুন জীৱনৰ চাকল্য। সেই পুৰণি কথা-খাণ্ডক, অতীতৰ ধুলী কুৱলীৰ মাজত মিহলি হৈ। এতিয়া আমি সৃষ্টি কৰিব লাগিব নতুন

সাহিত্য সম্পর্কে একাধাৰ

জগৎ । সেই নতুন জগতত সিংহাসনত বহুৱাব লাগিব সাধাৰণ মানুহক ।
যাক আমি সাধাৰণ বুলি অত দিন যিগাই আছিলোঁ ।

নতুন যুগৰ সাহিত্যিকে ৰূপ দি ফুটাই তুলিব লাগিব সাধাৰণ
মানুহৰ চৰিত্ৰৰ সৌন্দৰ্য্য । সাধাৰণ মানুহৰ জীৱনৰ ভিতৰত তেওঁ
সোমাব লাগিব । সাধাৰণ মানুহৰ জীৱনৰ বৈচিত্ৰ্য আৰু জুইতৰ
দৰে বিপুল প্ৰবাহৰ পৰা তেওঁ বিচাৰি আনিব লাগিব নতুন যুগৰ
সৃষ্টিৰ বাবে প্ৰেৰণা ।

বাঁহী—২৩শ বছৰ তদ

(সম্পাদকীয় ভাৱে পৰা)

(১৮৬১ খৃঃ ১৯৩৪ সন)

কছ উপন্যাসৰ উৎপত্তিৰ কাহিনী

স্বৰ্গীয় হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা বি, এল

সামাজিক আৰু পাৰিবাৰিক চিত্ৰ উপন্যাসৰ ভিতৰেদি যেনে দৰে ফুটি উঠে, সাহিত্যৰ আন কোনো ক্ষেত্ৰতে তেনে দৰে ফুটি নুঠে। উপন্যাসৰ কোমল কবিত্ব সনা কাপৰ মোহিনী শক্তিৰ আগত কি ইতিহাস, কি দৰ্শন, কি বিজ্ঞান সকলোৱেই নিজৰ কঠুৱা ভাৱ এৰি কোমলতাৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি হৈ পৰিতৃপ্তিৰ সম্ভাৱ আগবঢ়ায়। পাৰিবাৰিক উপন্যাস ৰচনাত ইংৰাজ সিদ্ধ-হস্ত ; কছ দেশৰ ঔপন্যাসিকসকলৰ দৰে এওঁলোকে ৰাজনৈতিক বা সামাজিক সমস্যাৰ সমাধান উপন্যাসৰ ভিতৰেদি কৰিবলৈ লোৱা নাই ; এওঁলোকৰ তেনে কৰাৰ কোনো আৱশ্যকো হোৱা নাই। ইংৰাজৰ ঘৰুৱা জীৱন শাস্তিময় মধুৰ, সেই বাবে ইংৰাজ ঔপন্যাসিকসকলে ঐক্য জীৱন চিত্ৰ মানুহৰ চিৰ জন্মৰ নিমিত্তে চিৰ সুন্দৰ। কছ নবনাৰীৰ ঘৰুৱা জীৱন জ্বালাময় দুঃখময় ; তাত আনন্দৰ ছাঁ অকনো নাই ! সেইবাবে কছ উপন্যাসত গাৰ্হস্থ্য জীৱনৰ বিমল আনন্দৰ কোনো চিন চাবেই নাই ; তাৰ ঠাই অধিকাৰ কৰিছে সমাজ নীতিৰ আৰু ৰাজনীতিৰ বিকট দৃশ্যই আৰু দুখ দৈন্তৰ কৰুণ কাহিনীয়ে।

কছিয়াত খেচ্চাচাৰী সত্ৰাট জাৰসকল আৰু তেওঁলোকৰ আত্মীয় 'গ্ৰেণ্ড ডিউক' সকলৰ শাসনত কছিয়াৰ জনসাধাৰণ যুগ-যুগান্তৰৰ পৰা নিষ্পেষিত আৰু নিৰ্যাতিত হৈ আহিছিল। ভাৰ সহিব নোৱাৰা দুখৰ হেচাঁৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ কছবাসীয়ে 'ভদকা' নামে এবিধ মদ খাই সকলো আশা আকাংক্ষা জ্বলাজ্বলি দি পশুৰ দৰে মাটিত বাগৰি ছটফট ধৰকৰ কৰি কোনোমতে দিন নিয়াইছিল।

গৰু ম'হৰ দৰে কছিয়াত নিম্নশ্ৰেণীৰ মানুহ বিলাকক এজন জমিদাৰে আন এজন জমিদাৰক বিক্ৰি কৰিছিল। সিহঁতৰ সাধাৰণ নাম

আছিল 'হ'লহ' (Souls)। আন কি, সময়ে সময়ে এই মাল্লু-বিলাকে ডাঙ্গবীয়াসকলক নিজৰ পত্নীক ক্ৰীতদাস স্বৰূপে উপহাৰৰ বস্তু হিছাপে উপহাৰ দিছিল। ক্ৰীতদাস প্ৰাৰ্থনাৰ বিধান মতে, দুখীয়াৰ জীৱন মৰণৰ বিধাতা আছিল ধনী আৰু জমিদাৰ। কহিয়াৰ আবাদ যোগ্য মাটিৰ দহ ভাগৰ ন ভাগ সম্ৰাট আৰু আভিজাত্য সম্প্ৰদায়ৰ খাছ সম্পত্তি হোৱাত কোটি কোটি কহ প্ৰজাই গোলামৰ দৰে এই মাটি আবাদ কৰিছিল। এই দুখীয়া খেতিয়ক হ'ল ধনী আভিজাত্য সম্প্ৰদায়ৰ ঘৰুৱা সম্পত্তি।

বেতৰ কোবড, পুলিচ আৰু মিলিটেৰিৰ 'ছকীনৰ' খোঁচ আৰু যন্ত্ৰ-জীৱন ছাইবেবিয়ালৈ নিৰ্বাসিত হোৱাৰ অন্তত এই গোলামবিলাকে খেতি-বাতি কৰাৰ উপৰিও আন আন উপায়েৰে ডেওলোকৰ প্ৰভু-সকলৰ বিলাস বাসনা চৰিতাৰ্থ কৰিবলৈ যোগান ধৰিছিল। জাৰৰ দিনত কহিয়াৰ জনসাধাৰণ নিৰক্ষৰ আছিল। জনসাধাৰণক শিক্ষা দিদি চিৰকলীয়া অজ্ঞানতাৰ আচ্ছাদিত পোত খুৱাই থোৱাটো জাৰৰ শাসন নীতি আছিল। খেতিয়ক আৰু বজুৱাৰ লৰা-ছোৱালীয়ে শিক্ষা হাতে পাব নোৱাৰে তাৰ বাবে বিহিত ব্যৱস্থা আছিল। কহিয়াৰ এইবিলাক ভিতৰুৱা বিলৈ বিপত্তিৰ কথা সুখ কুটাই কোনেও বুজাবৰেও কৰালৈ সাহ নকৰিছিল, সুখ দাঙি আৰু বিপকে থিয় দি প্ৰতিবাদ কৰাতো দুখৰ কথা; কাৰণ ভেনে কৰিলে গুপ্তচৰ বিভাগৰ শেন দৃষ্টি তৎক্ষণাত পৰাটো প্ৰব নিশ্চয়, আৰু তাৰ ফলত ছাইবেবিয়ালৈ নিৰ্বাসন অনিবাৰ্য্য।

এই গুপ্তচৰ বিভাগটোৱে কহিয়াৰ নবাবীক হাঁহ দৰে অনুসৰণ কৰিছিল আৰু সকলো শাস্য আন্দোলনৰ পক্ষে থিয় দি সুখ কুটাই মতা সকলক বা চোৰাং চোৱাই সন্দেহ কৰা সকলক নিৰ্বাসনৰ ব্যৱস্থা কৰি ৰাজ কক্ষত অটুট বাখিছিল। প্ৰকৃত নিৰ্যাভন বা আইনৰ নিৰ্যাভনৰ অন্তত যে কহ নবাবীয়ে শাস্য আন্দোলনত যোগ দিছিল এনে নহয়। বিনা কাৰণে, হঠাৎ বিনা চাৰ্কেটে খব খানাজাদাত

কৰা বা জেইলত দিয়া বা ছাইবেৰিয়ালৈ নিৰ্ৱাসিত কৰা বা চিঠি পত্ৰ গুপ্তভাবে মেলি পঢ়াৰ ভয়ে কহ নৰনাৰীক প্ৰকাশ্য ভাবে বাৰ্জনীতিত যোগ দি জ্ঞাত্য ভাবে নিজৰ দাবি দাঙি ধৰিবলৈ বিবত কৰিছিল। মূৰোপৰ আন আন দেশৰ সংযোগত সাম্য মৈত্ৰী আৰু স্বাধীনতাৰ ভাৱে কছিয়াত আত্মপ্ৰকাশ কৰিবলৈ সুবিধা পোৱা নাছিল। মানুহে নিজৰ মত প্ৰকাশ কৰিব পৰা আধুনিক যুগৰ প্ৰতিষ্ঠান সভা-সমিতি, পাৰ্লামেণ্ট, কাউন্সিল আদিৰো ব্যৱস্থা নাছিল। জাৰৰ হুকুম মতে এনে অনুষ্ঠান বিলাক বন্ধ কৰি দিয়া হয়।

কিন্তু জগতত এনেকুৱা পোতাশাল তৈয়াৰ হোৱা নাই, যাৰ দ্বাৰা মানুহৰ ভাবক বন্দী কৰি ধৰ পাৰি। মূৰোপৰ আন দেশৰ পৰা যি ভাৱৰ সোঁত লাহে লাহে কছিয়ালৈ বৰলে ধৰিলে, সেই সোঁত কছিয়াত আত্মপ্ৰকাশৰ অনুবিধাত ফল নদীৰ দৰে তলে তলে বৈ লাহে লাহে যি শক্তি বাকদৰ স্তূপৰ দৰে পুঞ্জীভূত হৈছিল, তাক সমূলে ধ্বংস কৰা জাৰৰ সাধ্যৰ অভীত হল। সেই বাবেই শত বছৰৰ পুঞ্জীভূত দুৰ্দ্ধমনীয় কহ জাতিৰ আকাঙা অভিনাষ সাহিত্যৰ ভিতৰেদি, বিশেষকৈ উপজ্ঞাসৰ ভিতৰেদি অশেষ বাধা বিধিনি কাতি কৰি থৈ প্ৰকাশ হবলৈ ধৰিলে। আন আন দেশত যি বিলাকৰ বিয়ল বাতৰি কাকতৰ বা চৰকাৰী 'ব্লু বুক'ৰ (Blue Book) জৰীয়ে প্ৰকাশিত আৰু আলোচিত হৈছিল, সেইবিলাক বিয়ল সাহিত্যৰ ভিতৰেদি প্ৰকাশ হবলৈ ধৰিলে। কহ সাহিত্যৰ ইয়েই বিচিত্ৰতা। কহ সাহিত্যৰ জীৱন এশ বছৰো নহয়। তাৰ আগেয়ে এই সাহিত্যৰ কোনো চিনেই নাছিল। আনকি, ধনী, জমিদাৰ, বজা আদি ওপৰ খাপৰ মানুহে জাৰ্মান ভাষাত হে কথা হৈছিল। আৰু কহ ভাষা বহুৱা খেতিয়কৰ ভাষাহে আছিল।

কচিয়াৰ জনসাধাৰণ আৰু পশমুহ চিৰ পৰাধীন আৰু প্ৰেৰিত্ত বুলিয়েই সাহিত্যৰ ভিতৰেদি তাৰ জন্মৰ ধনি গুনিবলৈ পোৱা যায়। মানুহে পোৱা স্মৃতি কলাকত এটা বিবাদৰ মূৰ গুনা যায়। ভাষা-

বাসীৰ দৰে কহৰ জনসাধাৰণে অদৃষ্ট দৰ্শনৰ (Philosophy of luck) ভক্ত। পৰকালত ইহকালৰ সকলো ভুখৰ অন্নসান হ'ব বুলি এটা বিশ্বাস থকাত কহ জাতিৰ মাজত এটা 'মিষ্টিক' (Mystical) ভাব দেখিবলৈ পোৱা যায়। এই 'মিষ্টিক' ভাবটো সাহিত্যত ভালদৰে ফুটি ওলাইছে। সাহিত্যত গোগলৰ (Gogol) পৰা টলষ্টয়লৈকে বিভিন্ন খাপৰ বিভিন্ন ভাবৰ লিখকৰ বচনাত ইয়াৰ পৰিচয় পোৱা যায়। কহ সাহিত্যৰ দৰে বিভিন্ন ভাৱৰ প্ৰকাশ আন কোনো সাহিত্যতে হোৱা নাই যেন লাগে। কহ ঔপন্যাসিক সকলৰ ভিতৰত টাৰ্টাৰ বংশ সম্বন্ধত টুৰ্গেনীভে উপভাসৰ ভিতৰেদি এটা নতুন চিন্তাৰ সোঁত বোৱায়। শিক্ষিত কহ ডেকাই প্ৰাচীনক বিসৰ্জন দি 'নেতি নেতি' বুলি নতুনক কেনেকে খেদি গৈছে তাৰ ছবি তেখেতে ভাল দৰে আঁকিছে।

তেওঁ 'নিহিলিজম' এই কথাটোৰ স্ৰষ্টা। 'নিহিলিজম'ৰ অৰ্থ হৈছে—মই বৰ্তমানৰ সকলো বিশ্বাস চূৰ্ণ কৰিছোঁ, পুৰণি একোকে নানানোঁ, মোক লাগে নতুন। এই মতবাদ বিশ্বাস কৰা মানুহৰোৰ 'নিহিলিষ্ট' বুলি কহিয়াত বিখ্যাত। নিহিলিষ্টৰ বাবে কহিয়াত সময়ে সময়ে তেজৰ সোঁত বৈছিল। আকৌ টলষ্টয়ে উপভাসৰ ভিতৰেদি অহিংসাবাদী প্ৰচাৰ কৰিছে। প্ৰেম, বিনয়, স্বাৰ্থত্যাগ আৰু অপকাৰৰ পৰিৱৰ্ত্তে উপকাৰে জগতত শান্তিৰাজ্য স্থাপন কৰিব পাৰে, এয়ে হৈছে তেওঁৰ মত। তেওঁৰ মতে মানুহে যেতিয়ালৈকে সৈনিক বৃত্তি গ্ৰহণ কৰি যুদ্ধৰ নায়ক নবহত্যা কৰিব, যেতিয়ালৈকে জাতীয় জীৱনৰ অমঙ্গল বিলাক আঁতৰ নহ'ব। মহাত্মা গান্ধীয়ে অহিংস অসহযোগ আৰু সত্যাগ্ৰহৰ যন্ত্ৰ টলষ্টয়ৰ পৰা লৈছে। একালে টলষ্টয়ৰ অহিংসাবাদী আন ফালে মাইকেল বাকুনি আৰু ক্ৰপটকিনৰ 'এনাৰ্কিষ্ট কমিউনিজম' অৰাজত্বৰ যন্ত্ৰ; দুটা সম্পূৰ্ণ বিৰোধী চিন্তাৰ সোঁত। সকলো প্ৰকাৰ শাসন শক্তিক ধ্বংস কৰি মানুহক সকলো ফালৰ পৰা স্বাধীন কৰা; এয়ে হৈছে 'এনাৰ্কিজম' বা 'এনাৰ্কিষ্ট কমিউনিজম'ৰ সন্ধান

অৰ্থ। এনাৰ্কিজমৰ ভাৱটো বৰ নতুন নহয়, কিন্তু এই এনাৰ্কিজমক (অৰাজতন্ত্ৰক) এটা বৈপ্লবিক মতবাদৰ ৰূপ কহিয়াব মাইকেল বাকুনিৰে দিয়ে। পাছত ইয়াৰ ওপৰত ৰহণ চৰায় ক্ৰপট্‌কিনে; এৱোঁ কহিয়াব মানুহ। বাকুনিৰ মতে মানৱ জাতিৰ মুক্তিৰ বাটত অস্ত্ৰব্যয় দুটা, প্ৰথমটো হৈছে ঈশ্বৰ বিৰূপ আৰু দ্বিতীয়টো হৈছে ৰাষ্ট্ৰ।

যি সকল লেখকৰ চেষ্টাত কহিয়াৰ ভিতৰুৱা ছুখ-দৈগ্ৰ, অত্যাচাৰ অবিচাৰৰ ভয়াৰহ কাহিনী প্ৰচাৰিত হৈছিল, তাৰ ভিতৰত কহিয়াৰ ঔপন্যাসিক টলষ্টয়, টুৰ্গেনিভ, ডষ্টয়ভস্কি আৰু গোকিৰ নাম প্ৰথমতে লব-লগীয়া। এওঁলোকৰ লিখাৰ ভিতৰেদি সাম্য, ভ্ৰাতৃত্ব, আৰু মানৱ জীৱনৰ মহত্বৰ ভাব ক'ব নৰ-নাৰীৰ মাজত প্ৰচাৰিত হৈ সমস্ত কহিয়াক এটা ভ্ৰাতৃত্বৰ দোলেৰে বান্ধিলে। এওঁলোকৰ বেছি ভাগেই ফাটেকৰ অসহনীয় কষ্ট সহ্য কৰি, সত্য উপলব্ধি কৰি অত্যাচাৰ-অবিচাৰৰ কৰুণ কাহিনী দাঙি ধৰিলে। এওঁলোকে দুই-এজন নায়ক-নায়িকাৰ যুখে দি যি ৰাণী প্ৰচাৰ কৰিছে তাক পঢ়িলে গা কঁপি উঠে। প্ৰত্যেকৰ জীৱনেই একোখন উপগ্ৰাস বিশেষ।

পৃথিৱীৰ শতকৰা পঞ্চাশতকৈ অধিক মানুহৰ ছুবেলাৰ ছুখুটিৰ সংস্থান হৈ উঠে। তেওঁলোকৰ জীৱনত সৰ্ব্বাপেক্ষা নিষ্ঠুৰ সত্য দুখ। এই দুখৰ মূল হৈছে দাৰিদ্ৰ্য। পৃথিৱীৰ বেছি ভাগ লেখকেই এই দাৰিদ্ৰ্যৰ কাহিনিক চিত্ৰহে আঁকিছে। কিন্তু কহিয়াৰ এই লিখক সকলে স্বপ্ন জগতৰ পৰা ছুখ-দৈগ্ৰক নমাই আনি বোকা-পানীৰ বাস্তৱ জগতত পেলাই যথার্থতে বাস্তৱতামূলক উপগ্ৰাস লেখিছে। বাস্তৱতামূলক উপগ্ৰাস লিখাত ক'ব লিখকসকলক আন কোনেও চেৰ পেলাব নোৱাৰে।

এদিন আছিল যেতিয়া উপগ্ৰাসৰ আখ্যান বস্তু আছিল কেবল আভিজাত্য সম্প্ৰদায় আৰু কুলগুৰু সকল। তাৰ পাছত কবাহী বিপ্লবে এই আখ্যান বস্তুৰ সীমা মধ্যমিস্ত্ৰ জ্ঞানীলৈকে বঢ়ালে। তেতিয়াৰ সাহিত্যতো সাধাৰণ মানুহৰ জন্মনিৰ শব্দ শুনিবলৈ পোৱা নগৈছিল। কিন্তু নতুন বুন আহিছে প্ৰয়োজনৰ নতুন দাবী লৈ। বুন ধৰ্মৰ প্ৰভাৱত

ইমান দিনে ভগা পজাৰ তলত মূৰ সূয়ুৱাই 'হাঁ ভাত হাঁ ভাত' কৰা ছখীয়াৰ, হালোৱা-চহাৰ, বহুৱাৰ, সমাজৰ তল খাপত পৰি থকা পতিত পতিতাৰ ককণ কাহিনী উপন্যাসৰ আখ্যান বস্তুৰ ভিত্তকৰা হৈছে ; আৰু এই কামত আগবহুৱা হৈছে কছ ঔপন্যাসিক সকল । হিউগোৰ 'লামিজ্জাবেবল'ৰ নায়ক জিন ভলজিনৰ চৰিত্ৰ পঢ়ি কোনোৱে তেওঁক চোৰ বুলি ঘিনাব পাৰে ? ডষ্টয়ভস্কিৰ 'দোষ আৰু শাস্তি'ৰ (Crime and Punishment) ছনয়াৰ চৰিত্ৰ আৰু টলষ্টয়ৰ পুনৰ্জন্মৰ (Resurrection) কাটুছাৰ চৰিত্ৰ পঢ়ি কোনে বেজ্বাক ছেই ছেই লেই লেই, দূৰ দূৰ কৰিব পাৰে ?

কছ উপন্যাসৰ উৎপত্তিৰ যৎসামান্য আভাষ 'দি বাঁহীৰ পাঠকসকল'ৰ আগলৈ টলষ্টয়, টুৰ্গেনিভ, ডষ্টয়ভস্কি আৰু গাৰ্জ্কিৰ একো একো খন বিশ্ববিখ্যাত উপন্যাসৰ সাৰাংশ আগবঢ়াবলৈ দিহা কৰা হ'ল ।

[বাঁহী ২৩ নং বছৰ ২য় সংখ্যা]

দোষ আৰু শাস্তি

(কছ ঔপন্যাসিক ডষ্টয়ভস্কিৰ উপন্যাসৰ সাৰাংশ)

স্বৰ্গীয় হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা বি-এল।

ডষ্টয়ভস্কিৰ জীৱনী—

ডষ্টয়ভস্কি কছ সাহিত্যৰ বাস্তৱতা-মূলক উপন্যাস লিখক সকলৰ ভিতৰত অন্যতম। তেওঁ ডাক্তৰৰ লৰা, আম্পতালত পৃথিৱীৰ যুখ জয় জয়তে দেখি আলাসাৰ লাক হৈ বাঢ়ি ইঞ্জিনিয়াৰিং বিজ্ঞাকে জীৱনৰ সমূল কৰি লবলৈ সক্ষম কৰি বিশ্ববিজ্ঞালয়ৰ শেষ পৰীক্ষাত কৃতিত্বৰে উত্তীৰ্ণ হৈ তৃতীয় ঠাই অধিকাৰ কৰে। কিন্তু বাণী দেৱীৰ সাদৰ আহ্বান নেওচিব নোৱাৰি জীৱনৰ উচ্চ আকাঙ্ক্ষালৈ পিঠি দি তেওঁ বাণীদেৱীৰ একনিষ্ঠ সাধক হৈ উঠিল। তেওঁৰ যশ লাহে লাহে বিয়পি পৰিবলৈ ধৰিলে; কিন্তু এনে সময়ত ৰাজকোহ অপৰাধত অভিযুক্ত হোৱাত তিনি চাৰি জন সহকৰ্মীৰে সৈতে তেওঁ গ্ৰেপ্তাৰ হৈ কাৰাগাৰত সোমাল। বিচাৰত তেওঁলোকৰ প্ৰাণদণ্ডৰ আদেশ হ'ল। যথা সময়ত তেওঁলোকক বধ্যভূমিলৈ লৈ গৈ গাৰ কাপোৰ কানি খহোৱা হ'ল; তেতিয়াও তেওঁ মোহ নিজ্জাত নিমগণ। লগৰ বন্দী এজনক লক্ষ্য কৰি তেওঁ সুধিলে—“আমাক সঁচাকৈয়ে কাঁছি দিব নেকি?” জীৱন-স্বৰ্ণৰ সজ্জিহলৰ এই ঘটনা বৰ্ণাই তেওঁ তেওঁৰ ককায়েকলৈ লিখা চিঠিত এনেদৰে লিখিছিল—“চিপাহীবিলাকে আমাৰ মূৰৰ ওপৰত ভৰোৱাল ঘূৰাবলৈ ধৰিলে আৰু কাঁছিত দিব লগা মালুহক পিন্ধোৱা বগা ছোলা আমাক পিন্ধাই তিনি তিনিজনকৈ সাঙুৰি একোডাল কাঠত ৰাখিলে। মই ভাবিলো যে আৰু কেই মিনিটমানৰ পাছতে মোৰ এই নখৰ দেখা অন্ত পৰিব; সেই সময়ত তোমাৰ কথা মোৰ মনত বৰকৈ পৰিছিল; লগৰ দুজনক মই চুমা খাই বিদায়

ললো। এনেতে এটা অবটন কাণ্ড ঘটিল। চিপাহী চন্দ্ৰবী আতৰি গ'ল, আমাৰ বান্ধু খুলি দি আমাক শুনাট দিলে যে জাৰে আমাৰ কাঁচিৰ ছকুম বদ কৰি নিৰ্দ্ধাৰন দণ্ড বিহিছে। ইয়াৰ পিছত তেওঁ নিৰ্দ্ধাৰিত হৈ চাৰি বছৰ ছাইবেৰিয়াৰ জেইলত থাকে। চাইবেৰিয়াৰ পৰা ঘূৰি আহি পুনৰ তেওঁ সাহিত্য চৰ্চ্চাত মন নিয়োজিত কৰে।

উপন্যাসৰ কথা

ডক্টয়ৰ ফিল্ডৰ “দোষ আৰু শাস্তি” (Crime and Punishment) মনস্তত্ত্ব বিশ্লেষণকাৰী এখনি উগ্ৰবিধৰ উপন্যাস। উপন্যাসৰ নায়ক বস্কলনিকফ এজন আইন বিজ্ঞা অধ্যয়ন কৰা ছাত্ৰ। সংসাৰত মোৰ বুলিবলৈ মাক আৰু ভনীয়েকৰ বাহিৰে তেওঁৰ আন কোনো নাছিল; ভনীয়েকে এজন জমিদাৰৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষয়িত্ৰী হৈ যি দুই চাৰি পইচা বাহি কৰিব পাৰিছিল, তাৰেই ককায়েকৰ খৰচ আংশিক-ৰূপে যোগাইছিল। কছিয়াৰ ৰাজধানী মস্কোত এজনী বুঢ়ী, কঠুৱা কৃপণ, সুদখোৰ বিধৱাই বন্ধু বন্ধকত ৰাখি তাইৰ সাঁচতীয়া টকা ধাৰে দিছিল। টকাৰ টান পৰিলে বস্কলনিকফে এই মানুহজনীৰ পৰা বন্ধু বন্ধকত ধৈ মাজে সময়ে টকা ধাৰে আনিছিল। বস্কলনিকফৰ সৈতে পৰিচয়ৰ লগে লগে তেওঁৰ এই ভিবোতাজনীক হত্যা কৰি তাইৰ ধনেৰে নিজৰ ভবিষ্যত উন্নতিৰ বাট মুকলি কৰা তাৰৰ অভিযুক্তি দেখি আচৰিত নহৈ নোৱাৰি—বিশেষকৈ যেতিয়া নবহত্যাৰূপী মহাপাপ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মহিলা উঠা এই শিক্ষিত ডেকাজনৰ ওচৰত জাম্বাৰুযোদিত বুলি বিবেচিত হৈছিল।

বস্কলনিকফে চেলু চাই কোনেও নেদেখাকৈ এই ভিবোতাজনীক এঘিন অতি নিৰ্ভুৰভাৱে হত্যা কৰিলে। তাৰ পিছত ভিবোতাজনীৰ কাপোৰৰ ভিতৰৰ পৰা চাৰিটো উলিয়াই লৈ তেওঁৰ টকা বিচাৰিবলৈ ধৰিলে আৰু এটা টকাৰ টোপোলা হস্তগত কৰিলে। মানসিক উত্তেজনা হেতুকে বস্কলনিকফে খোটাণিটোৰ দুৱাৰখন মুকলি কৰি

থৈছিল। এনেতে এই ভিবোতাজনীৰ ভনীয়েকে এটা টোপোলা হাতত লৈ খোটালিটোত সোমাই এই ভয়াবহ দৃশ্য দেখি স্বৰগৰ পৰা মানুহৰ দৰে মাতবোল নোহোৱা হৈ থিয় দি ব'ল। ছাত্ৰজনে ঘপ কৰে এওঁৰো মূৰত কুঠাৰৰ কোব বহালে আৰু কোবৰ লগে লগে তেওঁৰ প্ৰাণবায়ু অনন্তত লীন হল। হাতত লগা ভেজ মচি ছাত্ৰজনে আনে নেদেখাকৈ ঘৰৰ পৰা ওলাই চুব কৰা সম্পত্তিৰে সৈতে নিজৰ বহা পালেগৈ। ইমানলৈকে বঙ্গলনিকফে সকলো কাম নিজ অভিৰুচি মতে কৰিবলৈ পাৰগ হৈছিল, কিন্তু ঘটনাৰ বাতিৰ পৰা এটা বিকাৰৰ ভাবে তেওঁক দেখা দিলে। বঙ্গলনিকফে চুব কৰি নিয়া সম্পত্তিৰ এটা ফুটা কড়িও নিজৰ নিমিত্তে নাৰাখি কোনেও নোপোৱা আৰু নেদেখাকৈ এটা শিলৰ তলত পুতি মাটি দি ঢাকি থলে, আৰু লাহে লাহে ইচ্ছাই অনিচ্ছাই কথাই কামে এই হত্যা সম্বন্ধে ইজিত কৰিবলৈ ধৰিলে। আনকি, বিচাৰকৰ কাষ চাপি এই বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈকো ধৰিলে। আন সকলো কথাত তেওঁ উদাস অন্তৰমনস্ক; কিন্তু হত্যাৰ কথা উঠিলেই তেওঁ আগ্ৰহেৰে আলোচনাত যোগ দিয়ে।

মানসিক উদ্বেজনাৰ অধীৰ হৈ বঙ্গলনিকফে যি খোটালিটোত এই ভীষণ হত্যাৰ সন্মুখীন হৈছিল, সেই খোটালিটোত সোমাই পিট পিট কৈ কিবা বিচাৰিবলৈ ধৰিলে। সেই সময়ত ছটা মিস্ত্ৰীয়ে ঘৰৰ বেৰত চুপ দিছিল। মিস্ত্ৰী ছটাই তেওঁক কি লাগে বুলি সোধাত বঙ্গলনিকফে কলে, “ভেজ ক’ত আছে?” কিহৰ ভেজ বুলি সিহঁতে সোধাত হত্যা কৰা মানুহৰ ভেজ বুলি কৈ তেওঁ দুৱাৰৰ ওচৰত মানুহ মাতিবলৈ বখা ঘণ্টাৰ বহিঙাল ববকৈ আজুৰিবলৈ ধৰিলে। মিস্ত্ৰী ছটাই আচৰিত হৈ কি লাগে বুলি সোধাত তেওঁ উত্তৰ দিলে যে তেওঁ এই খোটালিটো ভাৰা লবলৈ আহিছে। অসভ্য মিস্ত্ৰী ছটাই তেওঁক ঘৰৰ দুৱাৰ মুখত পহৰা দিয়া দুৱৰী ছটাৰ ওচৰলৈ লৈ গ’ল, তাতো তেওঁ ঘৰ ভাৰা লবলৈ অহাৰ কথা কলে, আৰু তাৰ লগতে তেওঁক পুলিচৰ ওচৰলৈ লৈ যাবলৈ কলে। এনেতে

আলিৰ অলপ দূৰত কিছুমান মানুহে জুম পাতি গঙগোল কৰা শুনি তেওঁ সেই ঠাইলৈ গল। তাত এটা মাতালক মানুহে বেৰি থকা আৰু ওচৰত এখন গাবী বৈ থকা দেখিলে। গাবীজন এহি মাতালকোৰ ওপৰেদি যোৱাত মাতালকো ভীষণ ভাৱে জখম হৈছিল—সি জীয়েনে নিজীয়ে তাৰ ঠিক নাছিল। ভিৰ ঠেলি বহুলনিককে গৈ দেখে যে সেই মাতালকো তেওঁৰ পূৰ্ব পৰিচিত; দাঙি-মেলি খৰি বহুলনিককে তাক ঘৰলৈ লৈ গল। বৈশীয়েকে তাক দেখিয়েই খঙত অস্থিৰ। তাই ভাবিলে যে সি বাকছৰ তলি উদঙ কৰি তাই সাঁচি থোৱা পইচা কেইটা নি মদ খাই বেহুচ হৈ আলিত পৰি থকাত তাক দাঙি আনিছে। কিন্তু যেতিয়াই তাই আচল কথা বুজিব পাৰিলে তেতিয়াই হিয়া ভেদি উঠা কান্দোনৰ বোলে খোটালিটো খলক লগালে। অতি দুখত সামান্য খোটালি এটা ভাৰা লৈ লৰা-ছোৱালীৰে সৈতে জীৰ্ণ জীৰ্ণ অৱস্থাত এই পৰিয়ালটো কথমপি চলিছে; ছনয়া বোলা ডাঙৰ ছোৱালীজনীয়ে মাক-বাপেক আৰু ভায়েক-ভনীয়েকৰ দুবেলা দুমুঠিৰ সংস্থান কৰিবলৈ নাৰীৰ পৰম পবিত্ৰ বস্তু নিজৰ দেহাকো ৰূপৰ বজাৰত বিক্ৰি কৰিছিল।

অভাগিনী ছনয়া চিৰপতিতা বাৰবনিতা। আৰু এই মাতালকোৰ বৈশীয়েকে বহুদিনৰ পৰা যক্ষ্মা ৰোগত ভুগিছিল। মাতালকোৰ মৃত্যু হ'ল, আৰু তাৰ মৃত্যুৰ লগে লগে ঘৰৰ গিৰীহঁতে এই পৰিয়ালটো ঘৰৰ পৰা উলিয়াই দিয়ে। বেচেৰীয়ে নিকপায় হৈ ল'ৰা-ছোৱালীৰ সৈতে আলিত আশ্ৰয় লোৱাৰ লগে লগে হতভাগিনী ঘোৰ উন্মাদ হৈ পৰিল। পতিতা যেতিয়া, ছনয়াৰ মাক-বাপেকৰ লগত থকাৰ আইন আৰু সমাজৰ ব্যৱস্থা নাছিল—চনয়াই মাহী-মাকৰ আৰু ভায়েক ভনীয়েকৰ আকোৱালি নিজৰ ঘৰলৈ নিলে, যক্ষ্মা ৰোগত, উন্মাদ অৱস্থাত, বেচেৰিৰ মৃত্যু হ'ল,—এয়েই পাৰিবাৰিক চিত্ৰ।

বহুলনিককৰ কথা-বাৰ্তা চলন ফুৰণ দেখি বিচাৰকৰ সন্দেহ বহুলনিককৰ ওপৰত ক্ৰমাৎ বেছি হবলৈ ধৰিলে। বহুলনিককে এই ঘটনাৰ বহু আশেয়ে বাহেকীয়া আলোচনী এখনত “দোষ” নাম দি এটা প্ৰবন্ধ

লিখিছিল, সেই প্ৰবন্ধমতে বন্ধলনিকফে মানুহক দুটা শ্ৰেণীত ভাগ কৰিছিল, প্ৰথম শ্ৰেণীৰ মানুহবিলাক সমাজৰ প্ৰচলিত ৰীতি-নীতি মানি চলা তেওঁলোকৰ পক্ষে স্বাভাৱিক অৱস্থা, তেওঁলোক অতি সাধাৰণ ধৰণৰ মানুহ, পৰৰ দাসকপে জীৱন যাপন কৰাই তেওঁলোকৰ ভাগ্য-লিপি। তেওঁলোকৰ আইন অমান্য কৰাৰ কোনো অধিকাৰ নাই। তেওঁলোকৰ দৰেই কিছুমানক জন্ম দিয়াই তেওঁলোকৰ কাম। এই শ্ৰেণীৰ মানুহৰ দ্বাৰাই সমাজ পৰিপূৰ্ণ। মাকাতাৰ দিনৰপৰা চলি অহা নীতি নিয়মৰ এওঁলোক পক্ষপাতী, সকলো বিষয়তে সংৰক্ষণ নীতিৰ উপাসক, শাস্তিপ্ৰিয় আৰু স্বাধীন চিন্তাহীন। দ্বিতীয় শ্ৰেণীৰ মানুহ সংখ্যাত বৰ কম। ভবিষ্যতত সমাজ কি হোৱা উচিত, তালৈ লক্ষ্য ৰাখি এওঁলোকে বৰ্ত্তমানক ধ্বংস কৰিবলৈ উদগ্ৰীৱ। এওঁলোকে সমাজৰ আইন নিয়ম নেমানে। এওঁলোকে উন্নতিৰ বাটৰ সকলো প্ৰকাৰ হেঙাৰক জাঁতৰাই ধৰলৈ পিছ নপৰে, সেই বুলিয়েই যে এওঁলোকে মন গলেই হত্যা বা চুৰ কৰিব, তাৰ কোনো মানে নাই। লাইকাৰ গাছ, ছ'লন, নেপোলিয়ান, প্ৰভৃতি প্ৰতিভাশালী মানুহ এই শ্ৰেণীভুক্ত, এনে ধৰণৰ মানুহ কৃতকাৰ্য্য হ'ব পাৰিলে জাতিৰ আদৰ্শ মহাপুৰুষৰ ঠাই পায়। এওঁলোক সকলোৱেই দোষী, কাৰণ পুৰণি আইন কানুন ধ্বংস কৰিহে এওঁলোকে নতুন আইন কানুন কৰিব পাৰিছে। এই প্ৰবন্ধটো বিচাৰকৰ হাতত পৰে আৰু বিচাৰকে জেৰা কৰি বন্ধল নিকফৰ পৰা উলিয়াব খুজিছিল যে তেওঁ তেওঁৰ প্ৰবন্ধত এইটোও দেখুৱাব খোজে যে কিছুমান মানুহৰ সকলো বকমৰ পাপ আৰু আনকি, হত্যা কৰিবৰো অধিকাৰ আছে।

বন্ধলনিকফে বেছ বুজিব পাৰিলে—সে বিচাৰকৰ তেওঁৰ ওপৰত ঘোৰ সন্দেহ। তেওঁ অতিষ্ঠ হৈ বিচাৰকক কলে, 'যদি আগুনি মোক হত্যাকাৰী বুলি ভাবিছে তেন্তে মোক গ্ৰেপ্তাৰ নকৰে কিয়? বিচাৰকে কলে,—“মই সন্দেহৰ বাহিৰে প্ৰমাণৰ ওপৰত এতিয়াও ভিন্ন দিব পৰা নাই। তোমাক এতিয়া গ্ৰেপ্তাৰ কৰা মানে—তোমাক খাতি দিয়া, আৰু

তোমাৰ বিষয়ে প্ৰমাণ ধ্বংস কৰা ; চগাই ঘূৰি ঘূৰি আহি জুইত জাপ দিয়াৰ দৰে তুমি নিজেই তোমাৰ বিপক্ষে প্ৰমাণ সৃষ্টি কৰি অৱশেষত নিজেই ধৰা দিবা। সেইবাবে তোমাক এতিয়াও গ্ৰেপ্তাৰ কৰা বাট, বহুলনিককে সন্দেহৰ বাহিৰে প্ৰমাণ এতিয়াও নাই বুলি জানিব পাৰি কিছুদূৰ আশ্বস্ত হ'ল।

বহুলনিককৰ ভনীয়েক ছনীয়া অপৰূপ সুন্দৰী, তাতে আকৌ শিক্ষাৰ পোহৰে তেওঁৰ সৌন্দৰ্য্যক আৰু উজ্জ্বল কৰি তুলিছে। বুঢ়ী মাক আৰু ককায়েকৰ খৰছ পত্ৰ যোগাবলৈ ছনীয়াই গাওঁত থকা ছিভিগেলক নামৰ এজন জমিদাৰৰ লৰা-ছোৱালী পঢ়াই নিজৰ দেহমনৰ উৎকৰ্ষলৈ আওকান কৰি দিন নিয়াব লাগিছে। ছনীয়াৰ ৰূপ জমিদাৰৰ চকুত পৰিল। ছনীয়াক পাবলৈ জমিদাৰৰ মন অধীৰ হৈ উঠিল। কিন্তু ছনীয়া অলপ-অচৰ। নিকপায় অৱস্থাত ছনীয়াৰ দিন যাবলৈ ধৰিলে। ইফালে জমিদাৰৰ ঘৈণীয়ে সন্দেহ কৰি কামত পৰা তেওঁক খেদি দিলে। কিন্তু অলপ অনুসন্ধান কৰি যেতিয়া তেওঁ ছনীয়াৰ নিৰ্ম্মল চৰিত্ৰৰ কথা জানিব পাৰিলে, তেতিয়া তেওঁ নিজৰ কু-কামৰ বাবে পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্ত কৰাত লাগিল। ছনীয়াৰ নিৰ্ম্মল চৰিত্ৰৰ কথা সকলোৰে আগত প্ৰকাশ কৰি নিজৰ কামৰ বাবেও অনুতাপ কৰিলে আৰু ছনীয়াৰ বাবে এজন ধনী দৰাও ঠিক কৰি দিলে। নিজৰ মুখ সন্তোৰালৈ আওকান কৰি মাকৰ ছবেলাৰ ছমুঠিৰ সংস্থান কৰিবলৈ আৰু ককায়েকৰ কলেজৰ খৰচ যোগাবলৈ, ছনীয়াই এই ধনীৰ পদ প্ৰাপ্তত নিজৰ জীৱন যৌৱন উৎসৰ্গ কৰিবলৈ মান্তি হ'ল। তেওঁৰ ভাবী দৰাক ককায়েকৰ অনুমতি লবলৈ আগ ধৰি যোৱালৈ পঠাই ছনীয়া মাকৰ সৈতে যোৱালৈ আহিল ; যি সময়ত তেওঁলোক যোৱালৈ আহে সেই সময়ত বহুলনিকক ঘোৰ বিকাৰ গ্ৰস্ত, তেওঁৰ কাৰ্য্য ৰূলাপ দেখি সকলোৰে সন্দেহ তেওঁৰ ওপৰত পৰিছে। তেওঁলোকে সামান্ত এটা খোটাৰি ভাৰা লৈ যোৱা নগৰতে আছে। ছনীয়াৰ দৰাক বহুলনিককে পছন্দ নকৰিলে ; ছনীয়াৰ লগত তেওঁৰ বিয়া ভাৱিল। ইফালে জমিদাৰ ছিভিগেলকৰ ঘৈণীয়েক

অকস্মাতে ঢুকাল। বিয়া কৰাবলৈ এতিয়া কোনো বাধা নথকাৰ জন্মদাৰে ছনীয়াক বিচাৰি মস্কো ওলালহি আৰু ডেওঁৰ অভিপ্ৰায় ছনীয়াক জনালে। কিন্তু ছনীয়াই ডেওঁক বিয়া কৰাবলৈ অমান্তি হল। বস্কলনিককে মাক আৰু ভনীয়েকৰ মাজে সময়ে খবৰ লৈ ডেওঁলোকৰ সকলো সুবিধা কৰি দিবলৈ বন্ধু বন্ধোমখিনৰ ওপৰত ভাৰ দিলে। বস্কলনিকফৰ অৱস্থা দেখি মাক আৰু ভনীয়েকৰ চিন্তাৰ সীমা নোপোৱা হল।

এদিন বস্কলনিকফ চিৰপতিতা অভাগিনী ছনায়াৰ ঘৰত উপস্থিত হলগৈ। সামান্য এটা খোটালি ভাৰা কৰি ছনায়াই দুঃখময় জীৱন নিয়াৰ লাগিছে; মাহীমাক, ভায়েক ভনীয়েকৰ পোহপাল দিছে ছনায়াই। ছনায়াৰ বাহিৰে মোৰ বুলিবলৈ এই সংসাৰত সিহঁতৰ আৰু কোনো নাই। ভবিষ্যৎ শব্দ তিনি কোমল মাতেৰে ছনায়াই শুনিলে “কোন আহিছে?” বস্কলনিককে উত্তৰ দিলে, “মইহে, মইহে, তোমাৰ খবৰ লবলৈ আহিছো ছনায়া।” ডেওঁৰ এই আকস্মিক আগমনত ছনায়া বিচুৰ্ভিত্তি হল। মনত অলপ ভয়ো হল। ছনায়াৰ সেতা গাল খন্তেকৰ নিমিত্তে বঙচুৱা হৈ পৰিল আৰু চকুৰ পানী ববলৈ ধৰিলে। এটা কৃতজ্ঞতাৰ ভাবে ছনায়াৰ হৃদয় অভিভূত কৰিলে। খোটালিটোৰ অৱস্থাই বস্কলনিকফক ছনায়াৰ দুৰৱস্থাৰ জাননী দিলে। বস্কলনিকফে কৰ্পা শূৰেৰে মাত লগালে, “ছনায়া শেষ বাৰৰ নিমিত্তে মই তোমাৰ ইয়ালৈ আহিছো, সম্ভৱত মই তোমাক আৰু নেদখিম।” কথাষাৰ কণ্ঠতে ডেওঁ পাহৰি গৈছিল যে—ডেওঁ এইবাৰেই প্ৰথম ইয়ালৈ আহিছে।

“কি আপুনি ক’বলৈ যাব খুজিছেনেকি?” ছনায়াই শুনিলে। “মই কব নোবাবো সম্ভৱতঃ কালিলৈ। মই তোমাক এটা কথা কবলৈ আহিছো। তোমাৰ বিষয়ে সকলো কথা তোমাৰ পিতাৰৰ পৰা মই শুনিছিলো, তোমাৰ কিয় যে এনেভাৱে জীৱন কটাব লগীয়া হৈছে তাক মই বুজিছো। বাক তুমি সদায় পইছা উপাৰ্জন কৰিব পাৰানে?” ছনায়াৰ মুখ লাজতে ৰঙা হৈ পৰিল আৰু ডেওঁৰ মুখৰ পৰা আধাকুটো

শব্দ ওলাল—‘নোৱাৰো’ তোমাৰ ভনীয়েৰাৰ অৱস্থাও সেই দৰে হ'ব নহয়নে ? ‘অসম্ভৱ কেতিয়াও নহয়’ হুনায়াই উত্তৰ দিলে ; ইহঁদে কেতিয়াও এনেকাম হ'বলৈ নিদিয়—।’

“সঁহুৰ নাথাকিবও পাৰে হুনায়া” কথাৰ শুনি হুনায়াই খঙেৰে বস্কলনিককৰ ফালে চালে আৰু কিবা ক'ব খুজিও ক'ব নোৱাৰি হাতেৰে মুখ ঢাকি হুকহুক কৰে কান্দিবলৈ ধৰিলে । হুনায়াৰ ফালে বস্কলনিককে আগ বাঢ়ি গল আৰু হঠাৎ হুনায়াৰ ভৰিত দীঘল দি পৰিল । পতিতা, সমাজৰ পৰা লেই লেই চেই চেইৰ বাহিৰে আন একো নোপোৱা হুনায়াৰ বিশ্বয়ৰ পৰিসীমা নোহোৱা হ'ল । উচপ খাই হুনায়াই পাচলৈ আতৰি গল আৰু কাউৰ কণ্ঠে কলে, “আগুনি কৰিছে কি, মোৰ নিচিনা অধঃপতিতা এজনীৰ ভৰিজনো আগুনি বাক পৰিব পায়নে !

তেওঁৰ অবস্থা, বুজি বস্কলনিককে মাত লগালে,—

“হুনায়া, তোমাক মই প্ৰণাম কৰা নাই । তোমাৰ আঁৰত দৰিদ্ৰ নাৰায়ণে নিৰলে চকুলো টুকিব লাগিছে । তোমাক প্ৰণাম কৰা মানে দৈন্ত্ৰহুঃখ প্ৰসীড়িত দৰিদ্ৰ নাৰায়ণকেহে প্ৰণাম কৰা । তুমি সমাজৰ আগত অধঃপতিতা সমাজৰ চুৱা পাতনিত তোমাৰ ঠাই, কিন্তু তোমাৰ মন নিৰ্ম্মল, পবিত্ৰ, তোমাক মই সমাজত আনৰ লগত সমান অধিকাৰ দিওঁ । তুমি আৰু মই একেটা পথৰ যাত্ৰী । আমাৰ দুইবোৰ ওপৰত শাওপাত পৰিছে, আৰু আমি একে পথৰেই পথিক হওঁ, তোমাক আজি এই কথা ক'বলৈ মই আহিছো ।”

বস্কলনিকৰ কথা শুনি হুনায়াই তেওঁক পগলা বুলি ভাবিলে আৰু সুধিলে—‘ক'লে যাৰ লাগিব ?’

‘মই ক'ব নোৱাৰো, মই কেৱল জানো যে তোমাৰ আৰু মোৰ লক্ষ্য আৰু বাট একে ।’

‘মই একো বুজা নাই’, উত্তৰ দিলে হুনায়াই ।

‘বুজিছা, হুনায়া তুমিও মোৰ দৰেই একো কাককে কৰিছা, তুমি

তোমাৰ নিজক হত্যা কৰিছা। সেই কাৰণে আমি দুয়ো একেলগে
যাব লাগিব। কালিলৈ তুমি আসপাতললৈ যাব লগীয়া হলে তোমাৰ
ডনীয়েবাৰ অৱস্থা কি হব ?

‘ভেস্কে উপায় ?’ হতাশ ভাৱে শুধিলে ছনায়াই।

‘মৰো জীও সোঁ আধি কৰি আগবাঢ়িব লাগিব, যুক্তি আৰু ক্ষমতা
অৰ্জন কৰিব লাগিব, যি ক্ষমতাবে মানুহক শাসন কৰিব পাৰি সেই
ক্ষমতা অৰ্জন কৰিব লাগিব, এইয়েই হৈছে, লক্ষ্য। সম্ভৱত তোমাৰ
আগত শেষবাৰ মই—কথা কৈছোঁ। কালিলৈ মই নাহিলে তুমি সকলো
কথা বুজি পাবা, যদি মই কালিলৈ তোমাৰ গুৰিলৈ আহো ভেস্কে
নগৰত উখল মাখল লগা হত্যা কাণ্ডটো কোনে কৰিলে মই তোমাৰ কম,
আজিলৈ বিদায়, ছনায়।’ এই বুলি কৈ বস্কলনিকফ তাৰ পৰা গুছি গল।

সেই খোটালিটোৰ গাতে লগা সিফালৰ খোটালিটো ভাৰা লৈ
বাস কৰিছিল ছিড্ৰিগেলফে। বেৰৰ জোলাঙাদি কাণ পাতি তেওঁ
সকলো কথা শুনি ললে।

বস্কলনিকফে দ্বিতীয়বাৰ ছনায়াক ঘৰলৈ গল। ছনায়াক আগত
তেওঁৰ দোষ স্বীকাৰ কৰিলে। কথা শুনি ছনায়াক বিস্ময়ৰ সীমা
নোহোৱা হ'ল। এটা সহানুভূতিৰ শূৰ তেওঁৰ হৃদয়ত বাজি উঠিল।
হত্যাকাৰী বুলি জানিও ছনায়াই তেওঁলৈ স্নেহৰ ভাৱ নেদেখুৱাত তেওঁৰ
মনে এই ভৃগুি অশুভৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁৰ নিচিনা হতভাগ্য
এজনক পুতৌ কৰা এটা প্ৰাণী পাই তেওঁৰ মনলৈ বল আহিল।
ছনায়াই তেওঁক আত্ম-সমৰ্পণ কৰিবলৈ উপদেশ দিলে কিন্তু আত্ম-সমৰ্পণ
মানে ছাইবেৰীয়াৰ অনন্ত নিৰ্যাতন ভোগ। এই ভয়ে তেওঁক এই
কৰাত বাধা দিলে। বস্কলনিকফে ঘটনাৰ বেহুৰপ চোৱাকে স্থিৰ কৰিলে।
এই বাবো ছিড্ৰিগেলফে সকলো কথা কাণ পাতি শুনি ললে।

কেইদিনমানৰ পাছত বিচাৰকে বস্কলনিকফৰ ঘৰলৈ আহি কথাই
কথাই হত্যা সম্বন্ধে কলে—তোৰ ডকাইড ঞ্চনীৰ মানুহৰ বাবা এই
হত্যাকাণ্ডটো হোৱা নাই। হত্যাকাৰীয়ে হত্যা কৰিবলৈ জানে, দুৰ

কবিতা নাজানে, কাৰণ সি চুব কৰা বস্তুবোৰ বলিয়াই পেলাই দিছে, কিন্তু সি মানসিক বিকাৰগ্ৰস্ত হৈ ডেকা বিচাৰি খুন কৰা ঠাইলৈকো গৈছিল। যুঁঠৰ ওপৰত সি এজন আদৰ্শবাদী আৰু সেইজন হত্যাকাৰী বস্কলনিকৰ, তোমাৰ বাহিৰে আন কোনো নহয়। মই এতিয়া প্ৰমাণৰ ওপৰত থিয় দি তোমাক অভিযুক্ত কৰিছোঁ, তোমাক তোমাৰ দোষ স্বীকাৰ কৰিবলৈ দুদিন সময় দিছোঁ, দোষ স্বীকাৰ কৰিলে শাস্তি লম্বা হ'ব। তুমি আত্মহত্যা কৰিবা বুলি মোৰ বিশ্বাস নহয়, যদি তুমি এই দুৰ্ভাগ্যবান প্ৰাণ দিয়া তেওঁ অত্যাধিক কৰি এখন কাগজত লিখি থৈ বাবা তুমি বস্তুবিলাক ক'ত পুতি থৈছা।

৩

ছনিয়াৰ কপে ছিদ্ৰিগেলকৰ মনত ভোলপাব লগাব লাগিছে। তেওঁৰ বাতিৰ সপোন, দিনৰ ধ্যান হৈছে কেনেকৈ ছনিয়াক পাব পাৰি। ইফালে ছনিয়া অলব অচৰ। আশাত বন্দী হৈ ছিদ্ৰিগেলকে আলোঙে আলোঙে আলেখ লেখ চাই আছে, এনেতে তেওঁৰ কপাল মুকলি হোৱা যেন পালে। তেওঁ ভাড়া লৈ যি খোটাণীত বাস কৰিছিল সেই খোটাণীৰ গাতে লগা খোটাণীটোত বাস কৰিছিল ছনিয়া। তেওঁৰ কাপত পৰিল ছনিয়া আৰু বস্কলনিকৰ বখা-বতৰা। কাণ পাতি তেওঁ গুনিলে হত্যা সম্বন্ধে তেওঁলোকৰ আলোচনা। নিৰাশাৰ মাজত তেওঁ দেখিলে আশাৰ বঙচুৱা পোহৰ। জীৱনৰ অতৃপ্ত হেপাহ পলুৱাবলৈ তেওঁ দেখিলে সোণালী স্মৃতি। হত্যাৰ এই সন্তোষকে আহিলা কৰি তেওঁ বচিলে এই মনোবশ চিকাৰ ধৰাৰ ফান্দ।

ছনিয়াই ছিদ্ৰিগেলকৰ পৰা হঠাতে এখন চিঠি পালে। চিঠিত আছিল—“তোমাৰ সবমৰ ককায়েকৰ জীৱন সবৰ নিৰ্ভৰ কৰিছে এই কথাৰ ওপৰত। তেওঁৰ জীৱন মোৰ হাতৰ মুঠিত। তেওঁ এজন হত্যাকাৰী। তেওঁক বন্ধা কৰিব পাৰি, এবাৰ মোক দেখা কৰি সবমৰ ককায়েকৰ আভিযুক্তি লৈ এই কাম কৰিবা।”

ছুনিয়াই এই চিঠিখন পাই বিমোহিত পৰিল। ছিড্ৰিগেলফৰ চৰিত্ৰ তেওঁ সন্দেহ কৰিছিল। কিন্তু ককায়েকৰ বিপদ, তেওঁ সকলো কথা কান্দি কৰি থৈ ছিড্ৰিগেলফৰ লগত দেখা কৰিবলৈ ওলাল। চিঠিত দিয়া নিৰ্দেশমতে, ছুনিয়াই ছিড্ৰিগেলফক বাটত লগ ধৰিলে। ছিড্ৰিগেলফে কলে, “ছুনিয়া বাটত এনে এটা গুৰুতৰ বিষয় সম্বন্ধে কথা বতৰা পাতিব নোৱাৰি, বলা মোৰ খোটালাটোলৈ তোমাক মই কেইখনমান কাগজপত্ৰ দেখুৱাব লাগিব। মোৰ খোটালালৈ নগলে মই তোমাক একোকে নকও। মনত ৰাখিবা তোমাৰ ককায়েকৰ জীৱন মোৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছে।”

ছুনিয়া দোখোৰ মোখোৰত পৰিল—, সন্দেহৰ চকুৰে তেওঁলৈ চাবলৈ ধৰিলে। “তোমাৰ কোনো ভয় নাই, ছুনিয়া ঘৰৰ দৱাৰ মুখত থকা ছুন্নৰীটোৱে আমাক দেখিছে। মোৰ উপৰিও ঘৰৰ গিৰিহন্তনী আৰু আন আন ভাৰতীয়া আছে, এনে অৱস্থাত তোমাৰ কোনো ভয়ৰ কাৰণ মই নেদেখো।” সুস্থিৰ ভাৱে মাত লগালে ছিড্ৰিগেলফে।

“তোমাৰ কোনো আত্ম-সন্মান নাই” তথাপি মই তোমাক ভয় নকৰো। বলা তোমাৰ খোটালালৈ—” ভয়ৰ কোনো ভাৱ নেদেখুৱাই উত্তৰ দিলে ছুনিয়াই।

ছিড্ৰিগেলফে বাট দেখুৱাই ছুনিয়াক লৈ গল। যাওঁতে তেওঁ ছুনিয়াক ছুনিয়া থকা খোটালাটো দেখুৱালে আৰু খোটালাৰ ক’ৰ পৰা তেওঁ কাণ পাতি কথা শুনিছিল—তাকো দেখুৱালে। ছুনিয়াই নুহিলে,—‘হুকাই চুবলৈ লোকৰ কথা শুনা তোমাৰ অভ্যাস আছে নেকি ?

‘কি কৰিবা, এনে অভ্যাস মোৰ অলপ অচৰণ আছে,—’ এই বুলি কৈ তেওঁ ছুনিয়াক বহিবলৈ এখন চকি আগবঢ়াই দি ছুনিয়াক পৰা অলপ আতঙ্কিত আন এখনত বহি বৰ আগ্ৰহেৰে তেওঁৰ কানে লৰ্জলৈ বহিলে। ছুনিয়াৰ গা শিৰশিমাবলৈ বহিলে আৰু খোটালাটোৰ চাৰিও ফালে সন্দেহৰ চকুৰে চাবলৈ ধৰিলে। তেওঁ ৰৈ অকলসবীয়া,

এই কথাটো তেওঁৰ মনত খেলাবলৈ ধৰিলে। কিন্তু তেওঁৰ কাৰ্য্যৰ ওপৰত তেওঁৰ ককায়েকৰ জীৱন নিৰ্ভৰ কৰিছে। ইয়াৰ আগত তেওঁৰ জীৱন যে অতি তুচ্ছ।

টেবুলৰ ওপৰত চিঠিখন পেলাই দি ছুনিয়াই কলে, এইখন চিঠি তুমি মোলৈ লিখিছিল—, তুমি মোৰ ককাইদেউক হত্যাকাৰী বুলি কৈছা ই একেবাৰেই অমূলক। তেওঁক যে মাহুছে সন্দেহৰ চকুৰে চাইছে মই তাক জানো -। কিন্তু তেওঁৰ বিপক্ষে কোনো প্ৰমাণ নাই। তুমি মোক কি নতুন কথা কবলৈ মাতিছা কোৱা।

“ছুনিয়া—, তোমাৰ লগত ধেমালি কৰিবলৈ মই তোমাক যত্ন নাই। বস্তুলিনিক ছনামাৰ খোটালিলৈ—দুবাৰ আহিছিল আৰু ছনামাৰ আগত তেওঁ নিজে হত্যাকাৰী বুলি কোৱা মই নিজ কাণে শুনিছো। মই ক’ব পৰা শুনিছিলো তাকো তোমাক—দেখুৱাইছো।”

‘তুমি মিছা কথা কৈছা, এনে কথা কেতিয়াও হ’ব নোৱাৰে।’ ঘৃণাবে সৈতে উত্তৰ দিলে ছুনিয়াই।

ছুনিয়া অপকৰে চকিৰ পৰা উঠি যাবলৈ খোজাত ছিদ্ৰিগেলকে সুধিলে, ‘তুমি কলৈ যাব খুজিছা।’ ‘ছনামা যে এতিয়া ঘৰত নাই, তেওঁ ঘূৰি আহোতে বহুত পলম হ’ব।’ মিচিকিয়াই হাঁহি উত্তৰ দিলে ছিদ্ৰিগেলকে। খঙত কঁপি কঁপি ছুনিয়াই—কলে,—‘মিছলীয়া তুমি মাহুহক এনেকৈ কাকি দিয়া, তুমি কোৱা নাছিলানে যে ছনামা ঘৰত আছে?’

ছুনিয়া তোমাৰ হৈছে কি? তুমি কঁপিছা কিয়? অলপ সুস্থিৰ হোৱাচোন। তোমাৰ ওপৰতেই তোমাৰ ককায়েকৰ জীৱন নিৰ্ভৰ কৰিছে বস্তুলিনিকৰ বন্ধু নোহোৱা নহয়। মই তেওঁক বন্ধা কৰিম। ভাল ভাল সুকাৰ্য্যই তেওঁৰ এই দুৰ্ভাগ্যৰ আঁত ৰাখি দিব। যাত্ৰা ছুনিয়া তুমি মোৰ হোৱা। মোক ককলা দেখুৱা। মোৰ টকাৰ অভাৱ নাই।

অনি আটাইকেইজন আবেৰিকাটল পৰাই বাহ। বস্তুলিনিকক

ধৰে কোনে ? সুন্দৰী, তোমাৰ এই কাপোৰৰ খৰখৰনিৱে মোক বলীয়া কৰি তুলিছে। মাত্ৰ তুমি মোৰ হুবা বুলি একেবাৰ মাত দিয়া মই তোমাৰ নিকিনা গোলাম হুম। এনেকৈ চাইছা কিয় ছুনিয়া ?

ছুনিয়াই বাহিৰলৈ ওলাই যাবলৈ ছুৱাৰখন হেছিৰলৈ ধৰিলে, কিন্তু ছুৱাৰ বন্ধ। তেওঁ ছুৱাৰ মেলিব নোৱাৰিলে।

‘ছুৱাৰখন মেলি দিয়া, মই আক ইয়াত থাকিব নোৱাৰো।’ ‘কোন আছা ইয়াত’ বুলি বৰকৈ চিঞৰিবলৈ ধৰিলে ছুনিয়াই।

ছিড্ৰিগেলফ চকিব পৰা উঠিল আৰু বিদ্ৰূপৰ হাঁহি মাৰি কলে—
‘ইয়াত কোনো নাই, ঘৰৰ গিৰিহুতনীও নাই। এই পাচোঁটা খোটাণিত জনপ্ৰাণী এটাও নাই; তুমি চিঞৰি মিছাই নিজক কষ্ট দিছা কিয় ?

‘চাবীটো কত থৈছা, মেলা ছুৱাৰখন। বেগেতে ছুৱাৰখন মেলি দিয়া।’ ‘মই চাবি হেৰুৱাইছো। মোৰ হাতত চাবি নাই।’ ‘তুমি মোক ফান্দত পেলালা।’ উদ্ভেজনাৰ সুৰেৰে মাত লগালে ছুনিয়াই।

ছুনিয়াই খোটাণিটোৰ এটা চুকলৈ গৈ আগত এখন চকি থৈ ছিড্ৰিগেলফক চকুৱে চকুৱে চাই আত্ম-বন্ধাৰ বাবে সাজু হল। ছিড্ৰিগেলফো থিয় দি বিদ্ৰূপৰ হাহি মাৰি কলে—‘ছুনিয়া তুমি মোৰ ফান্দত পৰিলা। ইয়াত এটাও জন প্ৰাণীও নাই, তোমাতকৈ মই দুগুন বলী, মোৰ বিপক্ষে অভিযোগ কৰিবলৈও তোমাৰ শক্তি নাই, কাৰণ তেতিয়া হলে তোমাৰ ককায়েৰাৰ প্ৰাণদণ্ড অনিবাৰ্য্য। তুমি মোৰ বিপক্ষে বলাৎকাৰৰ অভিযোগো প্ৰমাণ কৰিব নোৱাৰিবা, তুমি অইচ্ছাই মোৰ লগত ইয়ালৈ আহিছা। বলাৎকাৰৰ অভিযোগ প্ৰমাণ কৰা বৰ টান।’

ছুনিয়াই বৰ খঙেৰে কলে—‘পানিষ্ঠ।’

‘বুজিছা ছুনিয়া মই স্বীকাৰ কৰো মই পানিষ্ঠ। কিন্তু অবস্থা বুজি কাম কৰি বুজিব পৰিচয় নিয়াটোহে জানীৰ কাম। তাৰি সোৱা তোমাৰ ককায়েৰাৰ জীৱন তোমাৰ হাতৰ ক্ষতি। তোমাৰ মাত্ৰ

এটা কথা লাগে। তাৰ বাবে মই ইয়াত বৈ আছো। তুমি মাত্ৰ মোৰ হোৱা, মই চিৰকাল তোমাৰ গোলায় হৈ থাকিম।’

ছিড্ৰিগেলকে ছুনিয়াৰ পৰা আঠ হাত আঁঠৰত এখন চকী পাৰি বহি ছুনিয়াৰ ফালে একেধৰে চাই বল।

হঠাৎ ছুনিয়াই কাপোৰৰ ভিতৰৰ পৰা এটা পিস্তল উলিয়াই বিক্ৰপৰ ভাৱে তেওঁলৈ চালে।

পিস্তল দেখি ছিড্ৰিগেলক আচৰিত হল। আৰু জাপ মাৰি উঠি কলে,—‘কি! তুমি মোৰ প্ৰস্তাৱৰ উত্তৰ ইয়াৰেই দিব খুজিছানে কি? উত্তৰ কথা। তুমি এই পিস্তলটো ক’ত পালা কবানে? এইটো দেখোন মোৰেই পিস্তল। ভালোতোহে মই পিস্তল বিচাৰি পোৱা নাছিলো। মই তোমাক পিস্তল মাৰিবলৈ শিকোৱা দেখিছো অথলে নেযাব।’

‘পিস্তলটো কেতিয়াও তোমাৰ নহয়, এইটো তোমাৰ ঘৈণীয়েৰাৰহে, পাৰ্শ্ব, তই তোৰ ঘৈণীয়েৰক হত্যা কৰিছ। হত্যাকাৰী তই নিজেই। ইপিনে আনক কৈছ হত্যাকাৰী বুলি। তোৰ ঘৰত থাকোতে যেতিয়াই মই তোৰ দুৰভিসন্ধিৰ বিষয় জানিব পাৰিছিলো তেতিয়াই মই ইয়াক হস্তগত কৰো। এখোজ মাত্ৰ তই আগবাঢ়ি আহ, মই লগৰ খাই কৈছো, তোক মই হত্যা কৰিম।’ খঙত জকি তেওঁৰ কথা কাৰ্য্যত পৰিণত কৰিবলৈ ছুনিয়া দৃঢ় সঙ্কল্প হল।

‘উত্তৰ কথা, কিন্তু তোমাৰ ককায়েৰাৰ কি হব?’

‘ইচ্ছা হয় যদি, এতিয়াই পুলিছত খবৰ দোঁৱ। কিন্তু লগচৰ নকৰিবি, যদি কব ডেকে মই গুলি কৰিম। নিশ্চয়কৈ জানিবি,’ ‘মই মোৰ ঘৈণীক হত্যা কৰিছো বুলি তুমি কেনেকৈ জানিলা?’

‘তোমাৰ কথাৰ পৰাই—জানিছো।’

‘বেছ কথা, যদি মই মোৰ ঘৈণীক হত্যা কৰিছো। ডেকে তোমাৰ বাবে মই এনেদৰে কাম কৰিছো। তোমাৰ ৰূপেই হল কাম।’

‘তই কিছা কথা কৈছ, মই চিৰকাল তোক দিন কৰি আৰিছো।’

‘মই মিছা কথা কৈছো। তুমি গুলী কৰিবা বুলি মই সন্দেহ কৈ জানো। সন্দেহী, গুলী কৰা, মই তাৰ বাবে বৈ আছো।’

ছুনীয়াই পিস্তলটো ছিড্ৰিগেলফলৈ টোৱাই লক্ষ্য স্থিৰ কৰি বল। তেওঁৰ বঙা ওঠ দুটা অলপ অলপ কৈ কঁপিছে, চকু দুটা জুইৰ আঙনীৰ দৰে তীব্ৰবিধাৰ লাগিছে—। নতুন এক সন্দেহী মূৰ্ত্তিত তেওঁ থিয় দিলে ছিড্ৰিগেলফৰ আগত। ছিড্ৰিগেলফ—এখোজ আগবাঢ়ি গল। ‘শুকুম’ কৰে পিস্তলৰ শব্দ হল। গুলিটো তেওঁৰ কপালত চোচোৰা খাই গৈ বেৰত লাগিল। ছুনীয়া থিয় দি বল।

‘মাত্ৰ এটা বৰলৰ কামোৰ,’ লাহেকৈ হাঁহি মাত দিলে ছিড্ৰিগেলফে। ‘এই তেজ’ জেপৰ পৰা উৰমাল উলিয়াই তেওঁৰ কপালত বিৰিঙা তেজ মছি পেলালে। ছুনীয়াই পিস্তলটো হাতত লৈ সঙ্কোচেৰে তেওঁৰ ফালে চালে।

‘কি ছুনীয়া কি চাইছা? তোমাৰ লক্ষ্য ভ্ৰষ্ট হল। আকৌ গুলী কৰা—মই বৈ আছো। পলম নকৰিবা, পলম কৰিলে তুমি আত্মৰক্ষা কৰাৰ আগেতে মই তোমাক ধৰিবলৈ সময় পাম।’

ছুনীয়াই আকৌ—‘পিস্তলটো খাজিলে আৰু হতাশ ভাৱে কলে—
“মোক যাবলৈ দিয়া, নহলে মই শপত খাই কৈছো। তোমাক মই গুলী কৰিম—।’

তোমাৰ পৰা মই মাত্ৰ চাৰি খোজ আতৰত আছো। তোমাৰ লক্ষ্য ভ্ৰষ্ট নোহোৱাৰেই কথা। কিন্তু যদি লক্ষ্য ভ্ৰষ্ট হয়, তেন্তে—
“ছিড্ৰিগেলফৰ চকুৱেহে বাকীখিনি কথা প্ৰকাশ কৰিলে। ছুনীয়াই আকৌ গুলী কৰিলে, কিন্তু এইবাবে তেওঁক লক্ষ্য ভ্ৰষ্ট হ’ল।” তুমি ভালকৈ পিস্তলটো খাজি লব পৰা নাই ছুনীয়া। আশাকৰো এইবাব তুমি কৃতকাৰ্য হবা। তোমাৰ আৰু এটা টুপী আছে, সেই কাৰণেই—
মই এইবাব বুলো।’

ছুনীয়াৰ পৰা মাত্ৰ দোখোজ আতৰত থিয়দি ছিড্ৰিগেলফ বল।
তেওঁৰ চকুৰ দৃষ্টিয়ে তেওঁৰ সঙ্কল্পৰ কথা প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰিলে।

ছনিয়াই বুজিলে যে ছিড্ৰিগেলফে নিজৰ সৰুৰ এঘাটকৈ মৃত্যুকে স্বৰ্ণ কৰিব। তেওঁ ভাবিলে মাত্ৰ দুখোজ আতৰত থকাড—এইবাব তেওঁ নিশ্চয় তেওঁক হত্যা কৰিব পাৰিব। হঠাৎ তেওঁ পিন্ধলটো দলিমাৰি দি শুদ্ধা হাতে থিয়দি বল।

আচৰিত হৈ ছিড্ৰিগেলফে কলে, “কি তুমি গুলী কৰিবলৈ অস্বীকাৰ কৰিলা।’ লাহেকৈ তেওঁ আগবাঢ়ি গৈ ছনিয়াৰ ককালত হাত দিলে। ছনিয়াই কোনো বাধা নিদিলে কিন্তু কঁপি কঁপি ককণভাৱে তেওঁলৈ চালে। ছিড্ৰিগেলফ নিকন্তৰ।

মিনতিৰ সুৰে ছনিয়াই কলে, মোক যাবলৈ দিয়া।’ মিনতিৰ সুৰৰ এই অপূৰ্ব অহ্বানত ছিড্ৰিগেলফ কপিবলৈ ধৰিলে আৰু সেহাই কলে,—“তেম্ভে তুমি মোক ভাল নোপোৱা। ‘ছনিয়াই মূৰ ছপিয়াই অসম্মতি জনালে। ‘তুমি মোক ভাল পাব নোৱাৰা।’” হঠাৎৰ সুৰত মিনতি জনালে ছিড্ৰিগেলফে। স্পষ্ট ভাৱত উদ্ভৰ দিলে ছনিয়াই—“কেতিয়াও নোৱাৰো।’ কেই মিনিটমানৰ নিমিত্তে ছিড্ৰিগেলফৰ মনোবাস্তৱত ভাৱৰ তুমুল ঝুজ চলিবলৈ ধৰিলে। ককণমৈত্ৰেৰ লাগি কিছুপৰ ছোৱালীজনীলে চাই থাকি হঠাৎ তেওঁ ছনিয়াৰ ককালৰ পৰা হাতটো একৱাই আনি খিৰিকীৰ ওচৰত থিয় দিলে। খিৰিকিয়েদি তেওঁ বাটলে চাই পঠালে। বাটত আনন্দত কোঠাল কৰি যোৱা মানুহৰ উজ্জান উঠিছে। তেওঁ জেপৰ পৰা চাবিটো উলিয়াই দলি মাৰি টেবুলৰ ওপৰত পেলাই দি কলে ছনিয়া লোৱা এইটো চাৰি। পলোৱা—পলোৱা একমিনিটো পলম নকৰিবা।” তেওঁৰ মাতৰ সঙ্কেত ছনিয়াৰ বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল। ছনিয়াই ছোৱাৰখন চাৰিৰে খুলি দুমুহকৈ তললৈ লব ধৰিলে।

তিনিমিনিট মান সময় ছিড্ৰিগেলফে খিৰিকীৰ ওচৰত থিয়দি বল, তাৰ পাছত কপালত হাতদি চালে। হাতত তেজ লগাদেখি বক্তত তেওঁ কটকটাই উঠিল। এডোৰৰ কটকটানি তিয়াই কপালৰ তেজ বৃষ্টি পেলোৱে। এটা হত্যাভাৱে তেওঁক বিকল কৰি তুলিলে। ছনিয়াই

দলিমাৰি যোৱা পিন্ধলটো তেওঁ বুটলি আনি পৰীক্ষা কৰি চালে। তেতিয়াও পিন্ধলত দুটা গুলী আৰু এটা কোপ আছিল। অলপ পৰ লিৰিকি বিদাৰি পিন্ধলটো চাই কিবা ভাবি ভ্ৰেপত পিন্ধলটো ভৰাই লৈ তাৰ পৰা ওলাই বাটেদি যাবলৈ ধৰিলে। তেওঁৰ জীৱনৰ সকলো ভাৱনাৰ সমাধি হল।

পাছদিনা ৰাতি পুৱাও নৌপুৱাতেই পিন্ধলৰ এটা শব্দ শুনি সেই অঞ্চলৰ মানুহৰ টোপনি ভাগিল। পিন্ধলৰ গুলীৰে এই দুখময় সংসাৰৰ পৰা ছিড়িগেলফে চিৰ বিদায় ললে।

বহুলনিকফে আত্ম-সমৰ্পন কৰাকে ঠিক কৰিলে। মাক ভনীয়েকৰ লগত শেষদেখা কৰিলে। ভনীয়েক ছুনিয়াক কলে—মই আত্মসমৰ্পন কৰাকে স্থিৰ কৰিছো; কিয় আত্মসমৰ্পণ কৰিবলৈ ওলাইছো। কৰনোৱাৰো, সকলোৱেই মোৰ দোষৰ কথা কয়, তুমিও কৈছা। কিন্তু মই কি দোষ কৰিছো কব নোৱাৰো, দুখীয়াৰ ভেজ শুহি জীৱন ধাৰণ কৰা, সকলোৰে হুণাৰ পাত্ৰ, সুদখোৰ, নিকুট্ট, জঘন্ট জীৱন এটাক হত্যা কৰা, কি দোষৰ কথা? মোৰ এই বিষয়ে অকনো খুঁকুৰি নাই; প্ৰায়শ্চিত্ত! বাঃ! কিহৰ প্ৰায়শ্চিত্ত! সকলোৱে মোৰ আগত “দোষ” বোলা শব্দটো প্ৰয়োগ কৰে কিয়? মই আত্মসমৰ্পন কৰিবলৈ ওলাইছো সচা, কিন্তু কেৱল দুৰ্বলতাৰ নিমিত্তেহে, হৰ পাৰে বিচাৰকে কোৱামতে মোৰ নিজ স্বাৰ্থ পূৰণৰ নিমিত্তে।

ছুনিয়াই কথা শুনি হতবুদ্ধি হৈ শুৱিলে, তুমি নবহত্যা কৰাৰ বাবে দোষী হয়নে নহয়?

“বাক মই দোষী, আনেও এনে কাম নকৰেনে? ভেজৰ চৌ খেলাই ৰাজ সিংহাসনত উঠাৰ লগে লগে জাতি বৰ্ণাশ্ৰম আদৰ্শ পুৰুষ হৈ নগৰেনে? সকলো কথা ভাবি চাই মোৰ বিচাৰ কৰিবা, কুঠাৰেহে হত্যা কৰাভকৈ অৱবোধ কৰা, এখন নগৰ কামানৰ গুলীৰে উৰাই দিয়া কিমানদূৰ যেহি সৌৰভজনক মই ভাবিব নোৱাৰো। ময়ো বানৱজাতিৰ উন্নতি কামনা কৰো। হাজাৰ হাজাৰ

সুকাৰ্য্যই এই বলিয়ালি বা ভুল মতি দিলেহেঁতেন, কাৰণ মোৰ মূল উদ্দেশ্য মানুহৰ ভাবাবদৰে দৰে নাছিল। কাৰ্য্য কুশলতাৰ অভাৱত অতি মহৎ কামো অকৃতকাৰ্য্য হয়। সেইদৰে ময়ো সকলকাম হৰ নোৱাৰিলো স্বাধীনভাবে জীৱনৰ বাট সুগম কৰিবলৈ—ওলাইছিলো, কাৰণ তেতিয়া হলে মোৰ উন্নতি স্থিৰ নিশ্চিত আছিল, কিন্তু কৃতকাৰ্য্য হ'ব নোৱাৰিলোঁ। মই আজি অধম, পতিত, মোৰ ঠাই আজি কুকুৰ শিয়ালৰ লগত, কিন্তু কৃতকাৰ্য্য হ'ব পৰা হলে মই বিজয়মালাৰে বিভূষিত হ'লোহেঁতেন। দুনিয়া আৰু সময় নাই, যদি তুমি যোক দোষী বুলি ভাবা তেনে ক্ষমা কৰিবা।

ধীৰ স্থিৰ ভাৱে বহুলনিকফে পুলিচ হেঁচনৰ কালে খোজ ললে আৰু দোষ স্বীকাৰ কৰি আত্ম সমৰ্পণ কৰিলে। বিচাৰত তেওঁৰ আঠ বছৰলৈ সন্দূৰ চাইবেৰীয়ালৈ নিৰ্দ্ধাসন দণ্ড হল।

বাঁহী ২৫৮ বছৰ ১২ আৰু ১০২ সংখ্যা।

১৮৫৭ খৰ।

মুছোলিনিৰ ওপৰত দাস্তেৰ প্ৰভাৱ

স্বৰ্গীয় হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা

১৯২৪ সন। তেতিয়া নবীন ইটালীৰ নতুন সাধনাৰ চৰম পৰীক্ষাৰ দিন আহিছিল। মুছোলিনিয়ে তেতিয়াও নিজক ইটালীৰ মন্ত্ৰীপদত সুপ্ৰতিষ্ঠিত কৰিব পৰা নাছিল। তেওঁক মন্ত্ৰী ভাবিবলৈ আৰু তেওঁৰ যুষ্টিমেয় ‘ফেছিষ্ট’ দলটোক পুলিয়ে-পোখাই উভালি পেলাবলৈ চাৰিওফালে ষড়যন্ত্ৰ চলিছিল। এনে অৱস্থাত এদিন অকস্মাতে মৰমৰ তেওঁৰ দলৰ তৰুণ কৰ্মী সাংবাদিক পাওলো ওৰানোক মাতি পঠালে। ডেকা সাংবাদিকে মুছোলিনিয়ে কিবা বিপদত পৰি মাতিছে বুলি উধাডুখাই মুছোলিনিৰ গুৰি পালে গৈ। মুছোলিনিয়ে মন্ত্ৰী সভালৈ যাবলৈ ওলাই আছে, তাত তেওঁৰ ওপৰত বিপক্ষ দলে গৰিহনাৰ প্ৰস্তাৱ আনিব, তেওঁৰ অৱস্থা কি হয় কব নোৱাৰি। কিন্তু তেওঁৰ মুখত হাঁহি, উদ্বেগ বা চিন্তাৰ কোনো চিন চাবেই নাই। মুছোলিনিয়ে সুধিলে, “বাক কোৱাচোন দাস্তেই তেখেতৰ কাব্য ‘ডিভাইন কমেডি’ ইটালীয়ান বিলাকৰ সন্মুখে ক’ববাত ছুই এটা প্ৰশংসাৰ কথা কৈছেনে?” প্ৰায় ৯ টাৰ সময়ত ‘কিজি’ প্ৰাসাদৰ মন্ত্ৰীৰ কক্ষত বহি ফেছিষ্ট আন্দোলনৰ নেতা ইটালীৰ শাসন-তন্ত্ৰৰ ভাগ্য বিধাতাৰ ঘোৰ ৰাজনৈতিক ধুমুহাৰ মাজত এজন সংবাদ-পত্ৰ-সেৱীৰ লগত ইটালীৰ ঐতিহ্যতম কবিৰ সন্মুখে আলোচনা। মুছোলিনিয়ে কলে—‘দাস্তেই ইটালীয়ান বিলাকৰ বিষয়ে ভাল কথা কোৱা নাই, বৰং বেয়া কথাহে কৈছে। দাস্তে তেখেতৰ পিতৃ-ভূমিৰ দ্বাৰা লাহিত হৈছিল। আন একো কবিৰ নোৱাৰি তেখেতে পিতৃ-ভূমিৰ অপৰাধ বটনা কৰি গৈছে। কিন্তু ইটালীৰ অধিবাসী বিলাকৰ নিন্দা কৰিলেও পিতৃ-ভূমিৰ স্তুতিৰ মোহলগা মৃদু-মৃদুৰ কথা কল্পনা কৰি তেখেতৰ মন অতি স্নেহৰ, অতি আবেগময় সঙ্গীতত ভৰপূৰ

হৈ উঠিছিল। কোৱাচোন আমি ইটালীৰ কি বস্তুটোক আটাইতকৈ ভাল পাওঁ ? ইটালীৰ মাটি নহয় নে ? সেই কাৰণে ইটালীৰ প্ৰতি খুলিকনা আমাৰ ওচৰত পবিত্ৰ, আমাৰ উৎসাহৰ বস্তু, আনন্দৰ ধন, দুখৰ কাৰণ। ইয়াৰ নিমিত্তে আমি জীৱন উৎসৰ্গা কৰো। মাটিকেই আমি ভাল পাওঁ। অৱশ্যে আমাৰ পূৰ্বপুৰুষসকলৰ হাড়ৰ কামে, ভবিষ্যতৰ পৰশে এই মাটিক আমাৰ প্ৰিয় আলাসৰ লাক কৰি তুলিছে, এই মাটি বন্ধা কৰিবলৈ আমি প্ৰাণ বিসৰ্জন দিওঁ—মই ইয়াকেই সকলো সময়তে অনুভৱ কৰো। মানুহ চামে চামে, আহিব লাগিছে যাৰ লাগিছে, যুগৰ পাছত যুগ আহিব লাগিছে যাৰ লাগিছে। কিন্তু এই মাটিৰ, এই পুৰণি মাটিৰ পৰিবৰ্তন নাই। যিমানেই দিন যায়, যিমানেই দিন পুৰণি হয়, এই মাটি আমাৰ আক প্ৰিয় আৰু বেখাৰ বস্তু হৈ পৰে। মানুহৰ ঠাই মানুহে দখল কৰে, কিন্তু যি মাটি সেই মাটিয়েই থাকে। আমি ইটালীক ভালপোৱাৰ দৰেই দাস্তেইও ইটালীক ভাল পাইছিল।” পিডু-ভূমিৰ প্ৰত্যেক নব-নাৰীৰ মন দাস্তেৰ অনুকৰণকৈ গঢ়িবলৈ চেষ্টা কৰা যুহোলিনিৰ বাহিৰে আন কোনও ইটালীৰ এই স্নেহ কৰিব সম্বন্ধে এনে অভিমত প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰে। দাস্তেৰ কথা কওঁতে কওঁতে তেখেতে তেখেতৰ জীৱন ব্ৰতৰ কথা সম্বন্ধে উগ্ৰভাৱে সচেতন হৈ উঠিল, তাৰ উদ্ঘাপনৰ কল্পনাই তেখেতক মতলীয়া কৰি তুলিলে। তেখেতে কবলৈ ধৰিলে “জানানে মই কিছুদিনৰ পৰা ‘ডিভাইন কমেডি’ খন লগে লগে লৈ ফুৰিবলৈ ধৰিছো। পুৱাতে তাৰ একোটা সৰ্গ পঢ়ো। কিন্তু মোৰ পঢ়াৰ হেপাহ কোনোমতে নমৰে, শেষ হলেই আকৌ পঢ়িবলৈ মন যায়। নপঢ়াকৈ বাক কেনেকৈ থাকো, কেনে স্নানৰ কিতাপ। জাতিৰ আটাইখিনি আধ্যাত্মিক কাৰ্য্যতালিকা ইয়াৰ ভিতৰতে আছে। দাস্তেই ইটালীৰ নৈতিক আদৰ্শ ঠিক কৰি গৈছে। জাতিক তেখেতৰ আদৰ্শৰ উপস্থাপক কৰি গঢ়িপিটি ডাঙৰ দীঘল কৰিব লাগিব। যুহোলিনিৰ সপ্তাহটো, জেনাৰ জাতি মোৰ নিশা। মোক আজি মজীপৰ পৰা

খেদাৰলৈ চক্ৰান্ত চলিছে। কিন্তু মই কোনোমতেই মোৰ পদ এৰি নাযাও, নিশ্চয়কৈ জানিবা। দেখিছানে মোৰ বন্ধুবোৰে মোৰ ফালে পিঠি দি এজন এজনকৈ জীতৰি গৈছে। কিন্তু মই হলে ইয়াৰ পৰা নলৰো। তেওঁলোকে যদি ভাবে যে মোৰ ভৱিৰ ওপৰত এটা মৰা শ দলিৱাই দিলেই মই শাসনতন্ত্ৰ এৰি গুছি যাম—তেন্তে তেওঁলোকে ভুল বুজিছে। মই ইয়াত থকাৰ প্ৰয়োজনীয়তা আজি আৰু বেছিকৈ উপলব্ধি কৰিছো। আজিৰ পৰা মোৰ আৰু ইটালীৰ অদৃষ্ট একে। ফেছিষ্ট আন্দোলনৰ লগত, শাসনতন্ত্ৰৰ লগত, ৰোম অভিযানৰ পাছৰ পৰা ইটালীৰ যি নতুন ইতিহাসৰ আৰম্ভ হৈছে তাৰ সৈতে মোৰ বন্ধন অবিচ্ছেদ্য। মোৰ শত্ৰুবিলাকে মোৰ নামত যি কলঙ্ক আজি বটাইছে তাৰ প্ৰবাহ বোধ কৰি মই জগতক দেখুৱাম যে মোৰ শাসন-তন্ত্ৰই বিনা বন্ধুপাতে জয়ী হ'ব জানে; মই দেখুৱাম মোৰ দল আৰু শাসনতন্ত্ৰ কি বস্তু। ইতিহাসৰ কোবাল সোঁতত মই খেৰ-কুটাৰ দৰে ভাহি যাৰ নোখোজো নতুন ইতিহাস সৃষ্টি কৰাই মোৰ কাম।” মুছোলিনিয়ে ইটালীৰ ওপৰত বিশ্বাস ৰাখে, নিজৰ ওপৰত বিশ্বাস ৰাখে আৰু এই বিশ্বাসৰ বলত বলীয়ান হৈ তেখেতে পৰ্বত প্ৰমাণ বাধা-বিঘিনিকো ধূলিসাৎ কৰিব লাগিছে। সেই কাৰণেই তেখেতে এনে কথা কবলৈ দ্বিধা বোধ কৰা নাছিল।

এনেহেঁ মুছোলিনিৰ বক্তৃ কঠোৰ আজুলিৰ সঞ্চালনত ইটালীত এটা নতুন জাতি জন্মিছে—ইটালী যাৰ মনত আৰাধ্য দেৱতা, দৰাচলতে পিতৃ-ভূমিয়েদি ভগবানৰ সত্তা উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰিলে দেশসেৱাৰ কোনো মাহাত্ম্য নাথাকে। পৃথিবীৰ যিবিলাক ৰাষ্ট্ৰই আৰু যি বিলাক জাতিয়ে যশৰ প্ৰতিষ্ঠা ৰাখিব খোজে, তেওঁলোকে দেশ মাতৃকাৰ অৰ্চনাত দেৱতাক উপলব্ধি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। এনে দেশপ্ৰীতি ধৰ্ম্মবিশ্বাসৰ নামান্তৰ মাত্ৰ। এনে বিশ্বাসে বেতিয়া দেশবাসীৰ মনত ঠাই লয়, এনে আদৰ্শই বেতিয়া দেশবাসীক মডলীয়া কৰি তোলে, বেতিয়া ৰাষ্ট্ৰত্বৰ ভাণ্ড নিৰাশৰ ভেটীৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত

হয়। মাৰ্ভ-ভূমিয়ে ভেতিয়া সেৱকৰ কেন্দ্ৰস্থল অধিকাৰ কৰি বহে, যুদ্ধৰ মূৰ্ত্তি ভেতিয়া চিন্ময় মূৰ্ত্তিত পৰিণত হয়। দাঙে, মেক্সিকোদেশী, কাভুব, মেট্চিনি আৰু গেৰিবন্ডি়য়ে দেখুৱা ৰাটেদি ইটালীৰ জাতীয় জীৱনৰ বিকাশ ধাবাক আৰু পূৰ্ণতৰ কৰিবলৈ যত্ন কৰা মুছোলিনিয়ে পিতৃ-ভূমিক ধৰ্ম্মত ৰূপান্তৰিত কৰিব পাৰিছে, দেশাত্মবোধক 'মিষ্ট্ৰিছিজ্জিম'ত পৰিণত কৰিব পাৰিছে। সেই কাৰণে মুছোলিনিয়ে সমস্ত জগতৰ আগত এনে এটা সাৰ্বজনীন আদৰ্শ দাঙি ধৰিব পাৰিছে—হাব আকমনী শক্তি ছুৰ্ণিবাব।

তেখেতে জানে যে ৰাজনীতি ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰৰ সংস্পৰ্শত উত্তমৰূপে পৰীক্ষিত হোৱা একমাত্ৰ উপস্থিত কৰ্ত্তব্যৰ সম্মুখীন হবলৈ কোনো দিবা বোধ নকৰা মানুহৰ একান্ত প্ৰয়োজন। সেই কাৰণে তেখেতে ব্যক্তিত্বৰ প্ৰভাৱত মানুহৰ ওপৰত প্ৰভুত্ব কৰে যদিও, কল্পনা-বিলাসী, ভাবুক, ইন্দ্ৰিয়শূন্য বিচৰা মানুহ লৈ কাৰবাৰ কৰা মুঠেই পচন্দ নকৰে। তেখেতে অনুভৱ কৰে যে পৃথিৱীৰ বিশেষকৈ ইটালীৰ মানুহৰ সেৱা কৰোতা সকলৰ ভিতৰত তেখেত এজন। তেখেতৰ এই সেৱা ভাৱত স্বাৰ্থৰ অকনমানো ছাঁ পৰা নাই। তেখেতৰ কঠোৰ আয়-নিষ্ঠাৰ লগতে ইটালীৰ বৰ্ত্তমান আৰু ভৱিষ্যত নিৰাপদৰ ভেটিত স্থাপিত কৰিছে। তেখেতে ইতিহাসৰ পিঠিত ইটালীৰ লাঞ্চিত মূৰ্ত্তি দেখি ইটালীক বিশ্বৰ দৰবাৰত গৌৰৱময় আসনত বহুৱাবলৈ দাঙে কাভুব আদিৰ আদৰ্শ আগত লৈ জয় যাত্ৰাৰ অভিযান চলাইছে।

অসমত মহাত্মা

মহাত্মাৰ অসম ভ্ৰমণ অসমীয়া জাতিৰ পক্ষে এটা চিৰস্মৰণীয় ঘটনা। নতুন বছৰৰ প্ৰথম সপ্তাহতেই তেখেতে বৰদৈচিলাৰ দৰে অসমৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈকে উৰি অসমীয়াৰ মনত যি এটা আলোড়ন উপস্থিত কৰিলে, তাৰ ফল যে শুভ হ'ব তাত কোনো সন্দেহ নাই। তেখেতে অসমীয়াৰ সমুখত তিনিটা কথা দাঙি ধৰিছে প্ৰথম হৈছে অস্পৃশ্যতা বৰ্জন কৰি সমাজত সাম্য আৰু মৈত্ৰী ভাৱ স্থাপন কৰা, দ্বিতীয় হৈছে অসমীয়াই কানিকে আদি কৰি সকলো মাদক জৰা এৰি পবিত্ৰমী হোৱা, তৃতীয় হৈছে ভাৰতবৰ্ষৰ আন প্ৰদেশৰ পৰা অহা চাহ বাগিছাৰ বমুৱা সকলক 'বঙালী' 'কুলী' বুলি ঘিণ নকৰি, অসমীয়া সমাজে নিজৰ ভিতৰত নুঘুৱাই লোৱা।

অস্পৃশ্যতা বৰ্জন সম্পৰ্কে তেখেতে কয় :—

“বাহুৱে যিদৰে চন্দ্ৰক গ্ৰাস কৰে, সেইদৰে অস্পৃশ্যতাৰ মহাপাপেও হিন্দু ধৰ্ম্মক গ্ৰাস কৰিছে। এই পাপ গুচাব লাগিব। কিয় গুচাব লাগে তাকেই মই কওঁ। জন্মৰ বাবে কিছুমান লোক সৰু, কিছুমান লোক ডাঙৰ, এই ভাৱটো অস্পৃশ্যতা কথাৰে নিহিত আছে। কিছুমানক সৰু বুলি ধৰা, কিছুমানক ডাঙৰ বুলি ধৰাটো পাপ। এই কথাৰ আমাৰ ধৰ্ম্মই সমৰ্থন নকৰে। এই অস্পৃশ্যতা ভাৱৰ কাৰণেই আমি আজি তলত পৰি আছোঁ। আমি সকলোৱেই ভগৱানৰ সন্তান, পিতৃৰ চকুত সকলো সন্তানেই সমান, ভগবানে কেতিয়াও ইজনে ডাঙৰ, সিজনে সৰু বুলি নধৰে। মানুহে মানুহক ঘিণ কৰাটো অশ্ৰায় আৰু মহাপাপ। সকলো লোককে সমভাৱে দেখাটোৱেই মোৰ আন্দোলনৰ উদ্দেশ্য। সমাজত আন্তৰ্জাতীয় ভোজন, আন্তৰ্জাতীয় বিবাহ প্ৰচলন কৰাটো মোৰ উদ্দেশ্য নহয়—অন্তৰ গুছি কৰি সকলো লোককে সমভাৱে দেখাটোৱেই

মোৰ লক্ষ্য। ব্ৰাহ্মণ, শূদ্ৰ, মেতোৰ, যুচী সকলো ভগবানৰ চকুত সমান।

“মেতোৰক ঘিণ কৰা কিয়? মাকে জানো সম্ভাৱন প্ৰতিপালন কৰোতে মেতোৰৰ কাম কৰিব লগীয়া নহয়? ভাস্কৰে জানো বেমাৰীৰ চিকিৎসা কৰোতে মেতোৰৰ কাম কৰিব লগীয়া নহয়? ভেদে সমাজক যি পৰিচৰ্যা কৰে, তালৈ কিয় এই ঘৃণাৰ ভাৱ?” * * *

হিন্দু মুছলমানৰ মাজত বিবোধৰ কাৰণ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰি তেখেতে কয় :—

“মোৰ মনেৰে হিন্দু মুছলমানৰ মাজত বিবোধৰ ভাৱৰ গুৰিত আমাৰ অস্পৃশ্যতাৰ ভাৱ। আমাৰ ঘৃণাৰ ভাৱৰেই ই এটা প্ৰতিধ্বনি। সমাজৰ প্ৰতি স্তবতে এই ভাৱ এইদৰে বিয়পি পৰিছে যে ভগত পৰি থকা লোকসকলেও উচ্চ বৰ্ণৰ হিন্দু সকলক অনুকৰণ কৰি তেওঁলোকৰ ভগত থকা ভাইসকলক ঘিণায়। তেওঁলোকেও মেতোৰক ঘিণায়—ছেই ছেই লেই লেই ভাৱ তেওঁলোকৰ অন্তৰতো বিস্তাৰিত। ইয়াৰ বাবে উচ্চ বৰ্ণৰ হিন্দু সকলেই দায়ী। আমাৰ অস্পৃশ্যতা ভাৱৰেই এইবিলাক হা মাখোন।”

নগাওঁৰ ৰাজহুৱা সভাত তেখেতে কৈছিল :—

“যি ঠাইত মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱ জন্ম গ্ৰহণ কৰিছিল, সেই ঠাইত অস্পৃশ্যতাৰ ভাৱ এতিয়ালৈকে জীয়াই থাকিবলৈ দিৱাটো মহা কলঙ্ক। নগঞা বাইজে এই কলঙ্ক গুচাবলৈ যত্ন কৰা উচিত।”

আসামত অস্পৃশ্য কি? এই সম্পৰ্কে আলোচনা কৰি তেখেতে কৈছিল।

“আসামত অস্পৃশ্য হৈছে কানি—কানি মহা বিহকহে অসমীয়াই অস্পৃশ্য বুলি ধৰি ঘিণ কৰি ইয়াৰ পৰা আঁতৰত থকা উচিত। কানি খোৱা বাবেই অসমীয়া আজি এলেকহুৱা আৰু অসমীয়াৰ এই বচনাম হিন্দুমানত সুচী কটী ওলাইছে। প্ৰত্যেক অসমীয়াই এই বচনাম ত্যাগ কৰিব

কৰা উচিত। যি সকলে কানি নাখায়, তেওঁলোকে কানীয়া ভাই সকলক কানি একত্ৰাবলৈ যত্ন কৰা উচিত। আৰু কানীয়াই মন স্থিৰ কৰি দৃঢ়-প্ৰতিজ্ঞ হৈ কানি এৰা উচিত। ইয়াৰ অৰ্থ এয়ে নহয় যে কানি এৰি আন কিবা মাদক দ্ৰব্য ব্যৱহাৰ কৰা। সকলো বিধৰ মাদক দ্ৰব্যৰ ব্যৱহাৰেই হৈছে দোষৰ কথা। সেইবাবে মাদক দ্ৰব্য এৰা উচিত। যিখন জিভাবে হৰিনাম লোৱা যায়, কানি স্পৰ্শ কৰি কিয় সেই জিভা খন কমুণিত কৰিছা।”

‘অসমত বঙাল’

যোৰহাট আৰু শিৱসাগৰত বঙালী কুলী সম্পৰ্কে আলোচনা কৰি ডেখেতে কৈছিল—

“আসামত অসমীয়া এলেছৱা, উত্তমবিহীন হোৱা বাবেই আসামলৈ আন আন প্ৰদেশৰ পৰা লাখে লাখে মানুহ আহিছে—ইয়াত জীৱিকা উপাৰ্জন কৰিবলৈ। চাহ বাগিচাৰ বাবে আমদানী কৰি অনা কুলীবিলাকে চাহ বাগিচাৰ পৰা ওলাই আসামত মাটি-বাৰী লৈ বস্তী পাতিছে। এই সকল মানুহ বৰ পৰিজ্ঞমী, পৰিজ্ঞম কৰি তেওঁলোকে ইয়াত ধন ঘটিছে। এওঁলোকক এতিয়া বঙাল কুলী বুলি ধিণোৱা শিক্ষিত অসমীয়াৰ পক্ষে উচিত নহয়।

এওঁলোকেই হৈছে হৰিজন—এই হৰিজন সকলৰ উন্নতিৰ বাবে কৰ্মক্ষেত্ৰত নমাটো প্ৰত্যেক শিক্ষিত অসমীয়াৰ কৰ্তব্য। অসমীয়াই এই সকলক ঘিণাই জীভবত পেলাই থৈ আসামৰ পক্ষে বোজা কৰিব পাৰে, নহলে এই সকলক সমাজত সুমাই লৈ নিজৰ সম্পদ বৃদ্ধি কৰিব পাৰে।”

গুৱাহাটীৰ (পাণ্ডুত) মহাত্মা গান্ধীৰ বিদায় বাণী

“আজি অসম এবিধৰ সময়ত মই কওঁ আসামত প্ৰকৃতিৰ শোভা ইমান মনোৰম যে মই চকু জীভাবলৈ টান পাইছোঁ। ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদ আসামৰ

বুকুৰ ওপৰেদি বৈ যোৱাত আৰু সময়ত যথেষ্ট বৰষুণ হোৱা বাবে অসম দেশখন হৈছে সোণৰ খনি। কিন্তু এই সোণ উলিয়াবলৈ অসমীয়াক লাগে উত্তম, অসমীয়াক লাগে উত্তোম। সমাজৰ প্ৰত্যেক অঙ্গই যদি ঠিক মতে কাম কৰে, তেন্তে অসম দেশখন যিদৰে দেখাত খুনীয়া সেইদৰে সমৃদ্ধিশালী হ'ব। অসমীয়াৰ ওচৰত যোৰ এয়ে শেষ কথা।”

(বাঁহী ২৩নং বছৰ প্ৰথম সংখ্যা)

লক্ষ্মীধৰ স্মৃতি

শ্ৰীঅমিয়কুমাৰ দাস

স্বৰাজ আছিল তেওঁৰ ডেজত, কাৰণ তেওঁ স্বৰাজৰ এজন
প্ৰধান যুজাৰু আছিল। ভাৰতৰ মুক্তি আছিল তেওঁৰ জীৱনৰ ত্ৰত,
ভাৰতৰ স্বাধীনতা আছিল তেওঁৰ জীৱনৰ ধ্যান। হিয়াত স্বপ্নময়ী
আশা লৈ ওলাইছিল তেওঁ কৰ্মক্ষেত্ৰত।

* * *

কাৰণ বিপ্লৱ আছিল ডেজৰ মূল উপাদান, এই উপাদানৰে
গঠিত তেজ বৈছিল তেওঁৰ সিনেৰে। কেৱল মাত্ৰ প্ৰতিষ্ঠিত
শাসন-তন্ত্ৰৰ বিৰুদ্ধে নহয়, সমাজ-নীতি, সাহিত্য সকলোতেই বিপ্লৱৰ
চেপ্টা আছিল তেওঁৰ। কাৰণ তেওঁৰ স্বাধীন মনে অযুক্তিৰ শাসন
কেতিয়াও মনা নাছিল। অগ্ৰায় অবিচাৰৰ ওচৰত তেওঁ মূৰ
দোৱাৰলৈ কেতিয়াও মান্তি হোৱা নাছিল।

ডাঙৰ হৈছিল তেওঁ ৮০ত্ৰনাথৰ ওচৰত। সেইবাবে লবাকালৰে
পৰা পাইছিল চিন্তাৰ স্বাধীনতা।

আজি তেওঁৰ জ্ঞান-তিথি। আজি লক্ষ্মীধৰৰ ব্যক্তিত্ব সুঁৱৰি
মনলৈ আহিছে এইবোৰ কথা।

* * *

১৯২১ চন—এদল ডেকা লৰা ওলাইছে দেশ মাতৃৰ আহ্বানত
দেশ সেৱাত ব্ৰতী হবলৈ। নাই তেওঁলোকৰ জীৱনৰ অভিজ্ঞতা, নাই
তেওঁলোকৰ জীৱনৰ শিক্ষা। কেৱল মাত্ৰ আছে অমৃতত স্বৰাজৰ অদম্য
স্মৃতি, প্ৰাণত আছে এটা ব্যাকুলতা,—পাইছে প্ৰেৰণা তেওঁলোকে
ত্যাগৰ। ওপৰো গান্ধীৰ আহ্বানত লৰি আহিছে জীৱন দান কৰিবলৈ।
তেজপূৰ্ণ মাধৱ দেৱালয়ৰ কাষত বিৰাট বাজহুৱা সভা, বজ্জ গন্ত
অবেবে আবন্ত কৰিলে অগ্নিযন্ত্ৰৰ পুৰোহিত স্বৰ্গীয় চন্দ্ৰনাথ—“বাইকসকল

ইংৰাজ আমাৰ দেশৰ শত্ৰু নহয়, শত্ৰু হৈছে আমাৰ পৌঁসাই বহুত সকল, শত্ৰু হৈছে আমাৰ উচ্চ জাতি্যাত্মিকতা ব্ৰাহ্মণ আদি উচ্চ বৰ্ণৰ লোকসকল।” পোনপটীয়া কথাবোৰ শুনি উজ্জ্বল খাই উঠিল লক্ষ্মীয়া কেইজন মান—কাৰণ তেওঁলোকে বিচাৰিছে ইংৰাজৰ এই গবৰ্ণমেণ্টৰ বিৰুদ্ধে বিদ্ৰোহ। এতিয়া সামাজিক বিপ্লৱৰ সৃষ্টি হলে নাই উদ্বেগ ব্যৰ্থ হ'ব পাৰে। এয়েই তেওঁলোকৰ আশঙ্কা হৈছিল। “ভয় নাই, আমাৰ যে এই অসহযোগ ই যে এটা প্ৰকাণ্ড বিপ্লৱৰ আয়োজন। চলি অহা মনোবৃত্তিৰ আমূল পৰিবৰ্তনেই যে আমাৰ লক্ষ্য। কৰাহী বিপ্লৱৰ দৰেই আমাৰো এটা প্ৰকাণ্ড বিপ্লৱৰ সৃষ্টি কৰিব লাগিব।”—কলে আমাৰ লক্ষ্মীধৰে। যি হওক, স্বৰ্গীয় চন্দ্ৰনাথৰ পোনপটীয়া কথাত কিছুমানে বেজাৰ পাই শক্তিলৈ মন নিদিবও পাৰে, সেই বাবে তেওঁৰ পাহুতেই থিয় দিলে আমাৰ লক্ষ্মীধৰে। সূরলা মাতেৰে কুলাই কলে—“ব্ৰাহ্মণ সকলেই হৈছে আৰ্য্য সত্যতাৰ এটা প্ৰধান সম্পদ—ব্ৰাহ্মণৰ ত্যাগ, ব্ৰাহ্মণৰ তপস্ব্যতাৰ ফল হৈছে এই আৰ্য্য সত্যতা—ব্ৰাহ্মণ সকলৰ অমৰ কীৰ্ত্তি স্মৰণ কৰি আজি দুখেৰে কবলগীয়া হৈছে, বৰ্ত্তমান যুগৰ ব্ৰাহ্মণৰ সেই ত্যাগ নাই ইত্যাদি।’ এয়ে আছিল আমাৰ লক্ষ্মীধৰ। তেওঁৰ জিভাৰ আগত আছিল সবস্বতী, তেওঁ অন্তৰত বহিছিল লক্ষ্মী—ধন ঐশ্বৰ্য্য, জড়জগতৰ পাৰ্থিৱ সম্পদৰে নহয় চিন্তাৰ সম্পদ, তালৰ ঐশ্বৰ্য্য।

•

•

•

জ্ঞানি নাই অৱসাদ নাই, দিন নাই, ৰাতি নাই ডেকাৰ দল কুৰিছে গাঁৱে গাঁৱে; কুলাই কুৰিছে বাইজক—তেওঁলোকৰ অধিকাৰৰ কথা, তেওঁলোকক দেখুৱাই কুৰিছে কৰ্ত্তব্যৰ পথ। চতিয়াৰ পৰা কিৰনাথ ১২ মাইল। ৰাতি ওলাইছে ডেকাৰ দল, আবেলি সজা শেষ কৰি। বাটত সৰু লৰা হুটীমানে কলে—“দাদা, বৰ ভাল লাগিছে”—“হয় নে ভোমালোক আছিল কিয়? বাক ভোমালোকক অকল ঠাইত বৈ ৰাখ”—“নহয়, নহয়, আমি আপোনালোকৰ লগতেই ৰাখি।”

এনেতে লক্ষ্মীধৰে মাত লগালে “হেবা, ভোমালোকে ‘জীনভলজীন’ৰ সাধু জানানে ?—“না জানো—কওক।”

ই যে ভূখীয়াৰ অন্তৰৰ ককণ কাহিনী—কওঁ শুনাহক।

বাতি ১০ মান বজাত ভীৰ গাওঁ পোৱা হল—লৰা কেইজন কলে—“দাদা গল্প শেষ নহল, গল্পটো কওঁক, কওক।”

“বেছ—কালিলৈ বাতি বিহালীলৈ যাব লাগিব, তেতিয়াৰ বাবে সাঁচি ধোৱা হল, এতিয়া শোৱাইক।” এয়ে আছিল আমাৰ লক্ষ্মীধৰ।

* * *

বিহালি পোৱা হল, পাছদিনা বাতিপুৱা জলপান খাবলৈ বহা হৈছে। এনেতে দূৰ গাঁৱৰপৰা আছিল এজন ডেকা লৰা, সত্ৰাৰ আয়োজনৰ বাতৰি দিলেহি। বহি গল তেওঁ আমাৰ লগতে একে শাৰীতে। এনেতে আছিল গাঁৱৰ বয়সিয়াল লোক এজন; দেখিলেই তেওঁ চিঞৰি উঠিল—“এইখন কৰিছে কি আপোনালোকে, দেশ শুচালে, গৰ্হ শুচালে—শাস্ত্ৰ ডল পেলালে! দিনজয় গোসাইৰ শিচৰ লগত একে শাৰীতে বহিছে!—পকা জলপান ধৰিছে”—এনেতে মাত দিলে হাঁহি মুখেৰে আমাৰ লক্ষ্মীধৰে—‘হেবি ডাঙৰীয়া, ক’ত কি শাস্ত্ৰৰ বিধান আছে কওকচোন, যাকবকই কি কৈছে, মজুৱেনো কি কৈছে, কওকচোন, এইদৰে হাঁহি মুখেৰে জয় কৰিলে কোনে ? আমাৰ লক্ষ্মীধৰে।

* * *

বিহালিৰ সভা শেষ হল—এনেতে আছিল এখন চিঠি—বাংহালী গাঁৱৰ বাইজৰ ‘কালৰ পৰা লিখা হৈছে। তেওঁলোক সকলোটি দিনজয় সত্ৰৰ শিষ্ট—তেওঁলোকৰ গাঁৱত বাতি থাকিবলৈ সকলোকে নিয়ন্ত্ৰণ। গ্ৰহণ কৰা হবনে ? নিশ্চয় হব। “বোৱা ভোমালোকে সকলো আয়োজন কৰাটো। মাত লগালে ৮/৮২২নাথ আৰু লক্ষ্মীধৰে। বাতি গৈ দেখা আয়োজন একোৱেই হোৱা নাই; আমি যে নিয়ন্ত্ৰণ বন্ধ কৰিম এই কথা তেওঁলোকে কহিল কৰাই নাছিল। জাত্যাভিমানী উচ্চৰ্ণৰ লোকসকলে নিন্দা কৰিবলৈ ধৰিলে।

১৯২১ চন—শাৰদীয় পূজা আহিব ধৰিছে। ঐত্য়োক কৰ্ম কেন্দ্ৰত জনোৱা হৈছে, পিকেটিং যেন বেছমতে চলোৱা হয়, মাহৰ বসন্ত পৰা যাতে সকলোকে আঁতৰত ৰাখিব পাৰি, তাৰ বাবে দিহা কৰিবলৈ। সেৱকসকল লাগিল কামত।

বাতৰি আছিল ইটাখুলিত ডফলাৰ উপদ্রবৰ। দা লৈ কানি কিনিবলৈ আহি সেৱক সকলৰ ওপৰত বৰ খং। যোৱা হল ইটাখুললৈ। ডফলা এজন দা জোকাৰি আছিল—“নাই আজি আৰু দুস্তো। ৭ দিন কানি খাবলৈ পোৱা নাই, আজি কানি কিনিব নিদিলে তহঁতক আজি কাটি পেলায়—”

“কাটিবৰ আগতে বজায়ে মাত এবাৰ শুনে, শুনচোন মোৰ কথা।”

“ক মই হলে আৰু নোৱাৰো আজি কানি খামেই খাম” “বেছ,— চাছোন এইদাল কি ?”

“এইদাল আৰু কি ? কানি পানৰ নলিছা। আনিছ চাগৈ কাৰবাৰ পৰা কাটি” “দাবে কালি চাছোন কি আছে ?” সি দাবে কালি চালে।

“কি দেখিছ ?”

“কলা দাগ কানিৰ মলি”

“চাচোন, বাঁহৰ নলীছাদালতেই কিমান মলি গোট খাই আছে, আৰু তোৰ পেটৰ নাড়ীদালত চাগৈ কিমান মলি গোট খাই আছে, এই মলি গোট খাই পেটৰ নাড়ী পটি গৈছে চাগৈ— কিয় কানি খাই দেহাটো এই দাবে গেলাইছ, ঐ গাম।” ডফলা গাম ব’ল, জোকাৰি অহা দা খাপত স্তমালে। সি ব লাগি অলপ পৰ বল।

“এবা, বেছ কথা কৈছ, উঃ কানি কি মহাবিহ ! দে আজিৰ পৰা আৰু কানি নাখাও, তহঁতৰ গাখীৰ কৰি আমাক যেন আশীৰ্বাদ দিয়ে।” এয়ে আছিল আমাৰ লক্ষ্মীৰস।

শাৰদীয় পূজাৰ দশমীৰ বিসৰ্জন। খবৰ আহিল কছাৰীগাওঁ বাগিচাত কুলীৰ বিদ্ৰোহৰ। ছাহাব, বাবু সকলোৰে ওপৰত উপদ্ৰৱ কৰা বুলি। দেশত যে আমি বিপ্লৱৰ বতৰৰ সৃষ্টি কৰিছোঁ ই যে তাৰেই গৌণফল, কিন্তু আমাৰ নীতিতো এইদৰে নহয়। পৰামৰ্শৰ পাছত স্থিৰ হল, শাস্তিৰ বাবে গভৰ্ণমেণ্টৰ লগত সহযোগ কৰা। তাঁৰ দি জনোৱা হল ডেপুটি কমিছনাৰ ছাহাবক। তেওঁ আমালৈ উত্তৰ দিলে—
 “Co-operation Excellent meet me at club” Laine.

বেছ—যোৱা হল ক্লাবলৈ। কোৱা হল তেওঁক সকলো কথা, বিদ্ৰোহী বহুৱাৰ দলক শাস্ত কৰিবলৈ আমাক এটি সুবিধা দিব লাগে। কোজৰ সহায় লৈ আপুনি কুকুৰ মেকুৰীৰ দৰে এই নিবস্ত্ৰ বহুৱাসকলক গুলীয়াই মাৰি পেলাব পাৰে সঁচা, কিন্তু তাৰে শাস্তি স্থাপিত নহয়, ইত্যাদি।’

উদ্ভেজিত বহুৱাৰ দল সংখ্যাত প্ৰায় এ হেজাৰ—লৰি আহিছে ডেজপুৰ নগৰৰ ফালে। স্বয়ংসেৱক সকলৰে সৈতে আগ-ভেটি ধৰা হল, বাতি ৯ বজাত নগৰৰ পৰা তিনি মাইলৰ আঁতৰত।

তিনিদিন হল তেওঁলোকৰ পেটত জ্বাৰ নাই, তাৰ ওপৰত এই উদ্ভেজনা, এই অশান্তি, তিবোতা বহুৱাসকল যেন আক বেছি উদ্ভেজিত। কোঁছত কেচুৱা লৈ সকলো যেন আহিছে বগবজিগীৰ বেষ্টেৰে—একোকে ছুবুছে।

“কোন ডহঁত, আজি ইমান দিন আমাৰ দেখোন একো খবৰ বাতৰি লোৱা নাছিলি, আজি আহিছ বৰ ভালৰি বোলাবলৈ। ডহঁতো নিশ্চয়, পুলিছৰ মানুহ।” কলে—কিছুমানে। ডিবোতাসকলে সকলে চিঞৰিলে—“মাৰ মাৰ ইহঁতক” এই উদ্ভেজিত জনসভাৰ সকলোৱে দাঙিলে লাঠী। অবুজ মানুহ, একো ছুবুছে। স্বয়ংসেৱক সকলক অন্তৰ কঁপি উঠিল। এনেতে মটৰ গাড়ীৰ বেডিয়েটৰ ওপৰত থিয় দি গুলী মাতেৰে লক্ষীধৰে মাত দিলে—

“ভাই-ভনীহঁত, হয়, আমি তোমালোকৰ একোৱেই ধনৰ বাতৰি লোৱা নাছিলো। সেইবাবে আমি নিশ্চয় জগবীয়া। কিন্তু যি মহাপুৰুষে সদায় তোমালোকৰ ভূ লৈ আছে, যি জন মহাপুৰুষে তোমালোকৰ দুখ শুচাবলৈ আজি নিজে কত দুখ বৰণ কৰি লৈছে সেইজন মহাপুৰুষ মহাত্মা গান্ধীৰ কথা মতেই আহিছে। আজি তোমালোকৰ কাৰলৈ, তোমালোকৰ দুখ শুচাবলৈ বুলিয়েই আহিছে। যদি তোমালোকে আমাক তোমালোকৰ মিত্ৰলোকক মাৰি শূখ পোৱা, তেন্তে মাৰাহি, আমি ইয়াতেই আছোঁ।” এই উত্তেজিত বহুৱা দলৰ টাঙোন নামিল। সকলো শান্ত হল।

পাঁছ দিনা ডেপুটি কমিশ্বনাৰৰ লগত একযোগে বুজাই ববাই সকলোকে বাগিচালৈ পুনৰ ওলোটাৰ পঠোৱা হল। এয়ে যে আছিল আমাৰ লক্ষ্মীধৰ।

* * *

১৭ ডিছেম্বৰ বিচাৰৰ দিন; ১১ তাৰিখেই হৰৰ কথা আছিল; কিন্তু বিচাৰ শেষ নহল। আইন পঢ়া নাই, আইন একো নাজানে অৰ্থত মৰ্কৰ্মা চলাওতা পুলিছৰ পক্ষ প্ৰতি পদতে সন্তুষ্ট।

“চাৰ্ভ, দিয়কচোন পুলিছৰ বিপোটখন।”

“নাই, দিব নোৱাৰি” কোৰ্ট ইন্সপেক্টৰে প্ৰতিবাদ কৰিলে।

“বেছ কথা, আমাৰ বিৰুদ্ধে অভিযোগ কি জানিবলৈ নিদি যদি বিচাৰ কৰা হয়, তেন্তে অতি উত্তম। আমাক জেলখানাত থৈ আহক, ইয়াত বহি আপোনালোকে আপোনালোকৰ বাৱ লিখি ধওক। আমাক কিয় আদালতলৈ আনি আমনি দিছে?”

আছাৰীৰ উত্তৰ শুনি ডেপুটি কমিশ্বনাৰ ভয় পৰিল। ‘এবাত্তো আছাৰীৰ বিৰুদ্ধে অভিযোগৰ বিপোটখন তেওঁলোকক চাবলৈ নিদিয়াটো আইনৰ কথা নহয়! দিয়া বিপোটখন তেওঁক পঢ়িবলৈ’ বিপোটখন চাই লাবোপাজনক সন্ধান কৰি আছাৰীয়ে কলে—‘হেৰি ভাৰতীয়া আপুনি ইংৰাজী ভাষাত দেখোন বেছ পাকৈত; কিমানলৈকে পঢ়িছিল?’

আদালতক সম্বোধন কৰি পুনৰ কলে—“চাওকচোন ডাঙৰীয়া, বিপ্লব বজাৰ ভাষা, কেনেকৈ হত্যা কৰা হৈছে, ই যে ৰাজবিদ্ৰোহ! এই হত্যাৰ বাবে এইজন কৰ্মচাৰীৰ কি ব্যৱস্থা কৰিব।”

এইদৰে প্ৰতিপদতে নানাবিধৰ আসোঁৱৰাহ উলিয়াত ১১ তাৰিখে বিচাৰ শেষ নহল। আদালতৰ মুকলি পথাৰ লোকে লোকাৰণ— চাবলৈ আহিছে বিচাৰ। ১৭ তাৰিখে বিচাৰৰ দিনা যিখন বিবৃতি দিয়া হল, তাৰ ভাষা, তাৰ কথা সকলো পঢ়ি বিচাৰক লেইনিৰ অস্তৰ কুমলিল। তেওঁ সেই বাবে ব্যৱস্থা দিলে দণ্ডিত আছামীক স্পিছিয়েল কয়েদীৰ সুবিধা দিয়াৰ। এয়ে আছিল আমাৰ লক্ষ্মীধৰ।

*

*

*

১৯২১ চনৰ আগষ্ট মাহ। মহাত্মা গান্ধী আহিছে তেজপুৰলৈ, বহল মুকলি পথাৰত বিৰাট ৰাজহুৱা সভা, তাত ২০ হেজাৰ লোকৰ সমাগম হৈছে, তালৈ খেতান্দ পুলিছ চাহাবৰ লগত আৰু দুজন চাহ খেতিয়ক আহিছে। তেওঁলোকে বহি আছে মটৰ গাৰীত আৰু প্ৰত্যেকৰে মুখত একো একোটা ছিগাৰেট। এই দৃশ্য দেখা পাই সকলোৰে মনত বেজাৰ। এনে এখন সভাত এইদৰে ছিগাৰেটৰ প্ৰচলন, গল লক্ষ্মীধৰ—তেওঁ অতি বিনয়েৰে সৈতে চিগাৰেট খোৱা বন্ধ কৰিবলৈ কলে। পুলিছ চাহাবৰ লগত থকা আন দুজন চাহ খেতিয়কে ততালিকে চিগাৰেট ভূমালে, কিন্তু পুলিছ চাহাব গৰ্জি উঠিল। ই ৰাজহুৱা সভা। “হয় ডাঙৰীয়া, আপোনাৰ যথেষ্ট ক্ষমতা আছে, আমি জানো, আপোনাৰ হাতত আছে গোলা-গুলী বাকদকে আদি কৰি সকলো বিধৰ আগ্নেয়াস্ত্ৰ আৰু সেইবাবে আপুনি আৰু ইয়াত সমবেত হাজাৰ হাজাৰ নবনাৰীৰ অস্তৰত দুখ দিলে তাৰ প্ৰতিকাৰৰ আৰু একো উপায় নাই, কেৱলমাত্ৰ আছে অহিংস অসহযোগ, সেইবাবে অতি বিনয়েৰে কৈছো আপুনি আমাক দুখ দিয়াটোৱেই ভাল পায়নে তাৰি চাব।” চাহাব জন খঙত বলিৱা হৈ ততালিকে সভাঙ্গল এৰিলে। এয়ে আছিল আমাৰ লক্ষ্মীধৰ।

১৯২২ চনৰ জুন মাহ ২২ জুন তাৰিখে লিখক পাইছে গৈ তেজপুৰ, ১৫ তাৰিখে লক্ষ্মীধৰ জেলৰ পৰা খালাছ হৈ আহিছে। তেজপুৰ পায়ৈলৈ লিখকে বাতৰি পালে মাতৃ-বিয়োগৰ কথা। 'এব গৈ পোৱাৰ অলপ পাছতে তেওঁ আছিল। "আজি বেছেৰীয়াত সন্ধ্যা, আপুনি যাব লাগিব, আপুনি নগলে নহব।" কৰ্তব্যৰ কঠোৰ আহ্বান সোৱঁবাই দিলে। এয়ে আছিল আমাৰ লক্ষ্মীধৰ।

১৯২২ সনৰ আগষ্ট মাহ। আইন অমান্ত তদন্ত কমিটি আহিছে— গুৱাহাটীত এই তদন্ত আৰম্ভ হৈছে। অসমৰ নেতৃস্থানীয় লোক সকলো বন্দী, আছে বাহিৰত খালাছ হৈ অহা কেৱলমাত্ৰ কেইজন ডেকা কৰ্মী। তদন্ত কমিটিত আহিছে স্বৰ্গীয় মতিলাল নেহৰু, স্বৰ্গীয় ভিথলভাই পেটেল, স্বৰ্গীয় কস্তুৰী বজ্জ আয়াৰ, ৰাজাগোপাল আচাৰ্য্য আৰু ডাক্তৰ আশাবী।

পণ্ডিত মতিলাল আৰু ভিথলভাই আছিল কাউন্সিল প্ৰেচেশ্বৰ পক্ষপাতী, আৰু কস্তুৰীবজ্জ, ৰাজাগোপাল আৰু ডাক্তৰ আশাবী আছিল বিৰোধী। তদন্ত কমিটিৰ প্ৰশ্নাৱলী আৰু লিখিত উত্তৰ পূৰ্বতে দাখিল কৰা হৈছে। সেইদিনা বহিছে তেওঁলোকে পুনৰ জেৰা কৰিবলৈ। আইন আৰু তৰ্কত পাৰদৰ্শী ভাৱতত সুবিখ্যাত আইনজ্ঞ দুটিৰ মন্তব্য লাগিছে অনন্তিমত এই ডেকাদলক জেৰা কৰাত। কাউন্সিল প্ৰেচেশ্বৰ পক্ষপাতী মতিলাল আৰু পেটলে বিচাৰিছে সত্যাগ্ৰহ আৰু আইন অমান্তৰ ব্যৰ্থতাৰ প্ৰমাণ; আৰু অসমৰ এই দলে বিচাৰিছে তাৰ সাৰ্থকতাৰ প্ৰমাণ দিবলৈ।

'বেছ তোমালোক প্ৰকৃত সত্যাগ্ৰহী নহয় নে? ধৰা তোমাৰ চকুৰ আগতে এগৰাকী ভিৰোতাক এটা পায়ণ্ডই বলাৎকাৰৰ উপক্ৰম কৰিছে, সত্যাগ্ৰহী তুমি কিমবে এই পায়ণ্ডৰ আক্ৰমণৰ পৰা অক্লান্ত ভিৰোতাক পৰাকীৰ্ত্ত কৰা কৰিবা?' প্ৰশ্ন হল পাণ্ডতজীৰ।

“এই পাৰগুই যাতে তিকতাজনীক এৰি দি মোক আক্ৰমণ কৰে তাৰ দিহা কৰিম, আৰু তেওঁৰ ক্ৰোধ যাতে মোৰ ওপৰত কেন্দ্ৰীভূত হয় তাৰ বাবে দিহা কৰিম।” উত্তৰ দিলে লক্ষ্মীধৰে।

“কেনেকৈ? আপুনি তেওঁক তেস্তে বাধা দিব?” প্ৰশ্ন কৰিলে পণ্ডিতজীয়ে।

“এৰা।”

“তেস্তে সত্যাগ্ৰহী আপুনি, নিজে গৈ এই পাৰগুক আক্ৰমণ কৰিব? নহয় নে?” হাহি সুধিলে ভিখলভাই পেটলে?

‘এইখিনিতে আপুনি পাহৰিছে এটা সূক্ষ্ম প্ৰভেদৰ কথা—সত্যাগ্ৰহী হিছাপে মই এই পাৰগুক আক্ৰমণ কৰিব নোৱাৰোঁ। সঁচা, কিন্তু তেওঁক আক্ৰমণ নকৰাকৈও মই তেওঁৰ কামত বাধা দিব পাৰো, এই সূক্ষ্ম প্ৰভেদ আপুনি নাপাহৰিব।’ উত্তৰ দিলে আমাৰ লক্ষ্মীধৰে।

“এৰা আপুনি উচিত কথা কৈছে, এই সূক্ষ্ম প্ৰভেদ আপুনি মন কৰা নাইনে?” বুলি হয়ভৰ দিলে ৰাজাগোপাল আচাৰিয়ই। এয়ে আছিল আমাৰ লক্ষ্মীধৰ।

*

*

*

অসমৰ পৰা উলটি গৈ অসমৰ কৰ্মীসকলৰ সম্পৰ্কে “ইয়ং-ইণ্ডিয়া” কাকতত ৰাজাগোপাল আচাৰিয়ই মন্তব্য কৰিলে—“আসামৰ এই দল কৰ্মীৰ দৰে ভাৰতবৰ্ষৰ আন আন প্ৰদেশতো যদি এনে কৰ্মী থাকে তেস্তে স্বৰাজ পাওতে ভাৰতবৰ্ষৰ সবছ দিন নালাগে।” ৰাজাগোপালৰ এই মন্তব্যৰ জীৱত আছিল আমাৰ লক্ষ্মীধৰৰ প্ৰশ্ৰৱালীৰ উদ্ভৱ।

১৯২২ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহ—গয়াত কংগ্ৰেছৰ বছেৰেকীয়া অধিবেশন বহিছে। কাউন্সিল প্ৰবেশ কৰা হব নে নহয়, এই লৈয়েই গয়াত তুমুল তৰ্ক-বিতৰ্ক। দেশবন্ধু চিন্তাৰঞ্জন দাস, পণ্ডিত মতিলাল, ভিখলভাই পেটেল, হাকিম আজমল খা প্ৰভৃতি সকলোৱে কাউন্সিল প্ৰবেশৰ কালে মত দিছে। আনকালে ৰাজাগোপাল আচাৰিয়া প্ৰভৃতি ইয়াৰ বিৰোধী। এইবোৰ কথা লৈ আমাৰ কেন্দ্ৰতো তুমুল আলোচনা।

“আইন অমান্য আন্দোলনৰ উদ্দেশ্য দেখত এটা বিপ্লৱৰ বতৰ সৃষ্টি কৰা, জনসাধাৰণৰ মনত এটা প্ৰতিবোধৰ জ্বল জ্বল কৰি প্ৰতিষ্ঠিত শাসন-তন্ত্ৰৰ পৰা তেওঁলোকক আঁতৰাই অনাই সত্যাপ্ৰহৰ অশঙ্কৰ উদ্দেশ্য। যদিহে উচিতমতে কাউন্সিলত প্ৰতিবোধ কৰিব পাৰি, তেন্তে 'ঠিক তেনে বিধৰ বতৰ দেশত সৃষ্টি হ'ব' এইদৰেই যুক্তি দিছিল লক্ষ্মীধৰে।

অসমৰ কৰ্মীসকলৰ ভিতৰত দুকাল হল, এমলে জীৱিত তুৰণবাম ফুকনৰ লগত কাউন্সিলত সোমাবলৈ মত দিলে, আনমলে এইমতৰ সমৰ্থন নকৰিলে। তেজপুৰৰ প্ৰায় সবহ ভাগেই মত দিলে কাউন্সিলত সোমোৱাৰ পক্ষে—তাৰ কাৰণ কাউন্সিলত তেওঁলোকৰ যে যব আস্থা আছিল এনে নহয়; তাৰ কাৰণ জীৱিত ফুকনলৈ তেওঁলোকৰ ব্যক্তিগত আস্থা। তেওঁলোকে সবল মনেৰে বিশ্বাস কৰিছিল যে জীৱিত ফুকনেই অসমৰ বাঞ্ছনীয় একমাত্র স্তম্ভ। * * *

সেই সময়তেই ডাক্তৰ পাট্টাভি সীতাৰামস্বামী আৰু জীৱিত মণিৰাম কোঠাৰীয়ে এদিনা আলোচনাৰ পাছত এইদৰে মন্তব্য প্ৰকাশ কৰিছিল “তোমালোকে এজন বৰ মেধাবী লোকক নিখিল ভাৰত কংগ্ৰেছ কমিটিলৈ পঠাইছা।” এয়ে আছিল আশাৰ লক্ষ্মীধৰ।

বাঁহী ২৩শ বছৰ ২য় আৰু ৩য় সংখ্যা।

শিকলিৰ বান্ধোনত প্ৰমেথিয়াছ

পুৰণি গ্ৰীক নাটকৰ সাৰমৰ্ম

শ্ৰীঅমিয় কুমাৰ দাস

“হে পৃথিৱী, পৰ্ব্বতবোৰে মোৰ দুখ অনুভৱ কৰা নাই নে ? হে আকাশ, হে সূৰ্য্য, তুমিহে সকলো দেখি আছা, তুমি মোৰ নিৰ্য্যাভন দেখা নাইনে ? হে সাগৰ, তুমি লৈছা বুকুত সঁচা যুকলি আকাশৰ হাঁ, তুমি আজি কলা হলানে, তুমি মোৰ বিনি নিশানা নাইনে ? কি নিৰ্য্যাভন ! উলু কি যন্ত্ৰণা” শিকলিৰ বান্ধোনত থকা প্ৰমেথিয়াছৰ ককণ বিনি জগৎ বিয়পি পৰিল।

* * *

প্ৰমেথিয়াছ কোন ? গ্ৰীক দেৱতাসকলৰ মাজৰে এজন নৱ যুৱক। জ্ঞানী আৰু বিচক্ষণ। স্বৰ্গৰাজ্যৰ বজা জিয়াছে নো কাৰ সহায়ত ৰাজ্য লাভ কৰিলে ? প্ৰমেথিয়াছৰ বুদ্ধি আৰু উপদেশৰ সহায় লৈ। পিতা আছিল স্বেচ্ছাচাৰী, সেইবাবে প্ৰমেথিয়াছে সহায় কৰিলে পুত্ৰক জিয়াছক স্বেচ্ছাচাৰিতাৰ অন্ত পেলাবলৈ। কিন্তু জিয়াছ ! দুদিনৰ পাছতে দেউতাকৰ দৰে স্বেচ্ছাচাৰিতা আৰম্ভ কৰিলে।

* * *

মৰ্ত্য ৰাজ্যত কোন সেইবোৰ ? সেইবোৰেই মনুষ্য নেকি ? পশুভকৈ অধম, দাণ্ডিহীন এই জাতি, মৰতত ইহঁতৰ উদ্ভৱ কিয় ? মৰ্ত্যৰ পৰা ধ্বংস কৰিব লাগিব মনুষ্যক। মনুষ্যৰ ঠাইত আন এবিধ জীৱ লাগে, এয়েই মই বিচাৰো। মৰ্ত্যত মনুষ্য থাকে মানে মোৰ সোণৰ স্বৰ্গ ৰাজ্যৰ পৰা অগৌৰৱৰ কালিমা মচ নাখায়। মৰ্ত্যালোকৰ মনুষ্য, সাজু হোৱা ধ্বংসৰ বাবে, স্বৰ্গৰাজ জিয়াছৰ প্ৰতিজ্ঞা অতি ভীষণ, অতি কঠোৰ ! তোমাক ধ্বংস কৰিবলৈ সবগৰ বজা জিয়াছে প্ৰতিজ্ঞা কৰিছে, সাৱধান হোৱা !

* * *

“দুৰ্ভগীয়া মানুহ ! অজ্ঞান একাৰত পৰি আছা ! চকু থাকিও তুমি অন্ধ । কাণ থাকিও তুমি কলা । আছা তুমি পশু পক্ষীৰ দৰে অন্ধকাৰ অপৰিচ্ছাৰ খোবোঙত, তোমাৰ মনত নাই আশা, প্ৰাণত নাই উৎসাহ । তুমি নিজৰ নিস্পন্দ, তোমাক দিব লাগিব জ্ঞান, তোমাক দিব লাগিব চৈতন্য । এয়ে মোৰ জীৱনৰ ব্ৰত ।” এই সঙ্কল্প কৰিলে প্ৰেমথিৱাহ । মৰ্ত্যবাসীৰ শোচনীয় অৱস্থা দেখি তেওঁৰ অন্তৰ কান্দি উঠিল ।

পতিতক উদ্ধাৰ কৰা, তাপিতক শাস্তি দিয়া, হুখীয়াৰ হুখ গুচোৱা, এয়ে যে প্ৰকৃত ধৰ্ম । ইয়াৰ বাবে লাগে আত্ম-বলিদান পতিত মানুহ জাতিক উদ্ধাৰ কৰিবলৈ সবগৰ পৰা নামিল দেৱতা প্ৰেমথিৱাহ মৰতলৈ, হাতত এদাল নল । তাৰ পাবত শূন্যৰাই আনিছে আচৰিত জুইৰ কিৰিঙাতি, এইদৰে মানুহৰ ওচৰ চাপিল ।

মানুহৰ লগত থাকি কৰিলে মানুহৰ মন ওখ, বিলাও দিলে মানুহক নলৰ পাবত অনা অগ্নিশিখা, ই যে যেই সেই অগ্নিশিখা নহয়,— ই যে সকলো-শিল্প-কলাৰ জননী অগ্নি-শিখা ! এই অগ্নি-শিখাৰ পোহৰ পাই, মানুহে পালে জ্ঞান, প্ৰাণত পালে আশা, অন্তৰত আছিল উৎসাহ আৰু উজ্জ্বল প্ৰাণ । প্ৰেমথিৱাহৰ উপদেশ মতে চলি মানুহ হল উন্নত । এতিয়া আৰু পশু পক্ষীৰ দৰে মানুহ খোবোঙত নাই, সাজি লৈছে অট্টালিকা ।

এতিয়া পাইছে অগ্নি, পৃথিবীৰ গৰ্ভৰপৰা উলিয়াই লৈছে মানুহে সোণ, ৰূপ আৰু লো । মানুহে বন কৰিব বিচাৰিছে প্ৰকৃতিক, বনৰ জীৱ জন্তুৰ ভয়ত এদিন যি মানুহে ভয়ত আঁহৰ হৈ হাতৰ যুঁঠিত জীৱ লৈ পলাই ফুৰিব লগীয়া হৈছিল আজি মানুহৰ ভয়ত বনৰ বজা সিহে পলাই ফুৰিছে । মানুহ যে মৰ্ত্যৰ বজা, মানুহৰ শূখ বোণাৰ লাগিব প্ৰকৃতিয়ে, বনৰ জীৱ জন্তুয়ে, যি সাগৰ দেখি মানুহ এদিন ভয়ত কম্পমান আছিল আজি প্ৰেমথিৱাহৰ স্পৰ্শত সেই সাগৰ মানুহৰ ভৰিৰ তলুৱাত— সাগৰত ঢলাইছে নাও, জাহাজ ।

প্ৰমেথিয়াছে শিকালে তেওঁলোকক বৰ্ণমালা, আৰু সংখ্যা, মনৰ কথা লিখি থৈ যাব পাৰিব ভৱিষ্যত বংশধৰ সকললৈ, অতীত আৰু ভৱিষ্যতক বৰ্ত্তমানৰ মাজেদি একতা সূত্ৰত গুৰি বিৰাট মনুষ্য জাতিৰ চিন্তাধাৰাৰ যাতে ঐক্য সাধিব পাৰি। চন্দ্ৰ সূৰ্য্যৰ গতি নিৰীক্ষণ কৰি দিন মাহ বছৰ গণনাৰ সঙ্কেত পালে প্ৰমেথিয়াছৰ পৰা। বেমাৰ হলে মানুহ মৰে, পালে উপায় ইয়াতো। বেমাৰকো কিছু বশ কৰিব পাৰি, ইয়াৰ পৰাও কিছু পৰিমাণে বন্ধা পাব পাৰি, মানুহৰ মন আনন্দত নাচি উঠিল। চলিল এইদৰে কিছুদিন। অন্তৰত অনন্ত বাসনা, অতৃপ্ত আকাঙ্ক্ষা লৈ মানুহ চলে কেনেকৈ ? আৰু লাগে, আৰু লাগে, মন বলীয়া হৈ উঠিল। সীমাহীন, অনন্তকো ভাবিবলৈ মন মেলিলে।

* * *

“মৰতৰ এই ঘৃণনীয় মানুহবোৰ ইমান উন্নত হৈ পৰিল। ইহঁতে দেখোন এতিয়া মোকো চেৰ পেলায়।” স্বৰ্গৰাজ জিয়াছৰ অন্তৰ হিংসাত দেহে পুৰিবলৈ ধৰিলে।

কোনো মোৰ ইচ্ছাৰ বিৰুদ্ধে কাম কৰি মোৰ প্ৰতিজ্ঞা ব্যৰ্থ কৰালে ? প্ৰমেথিয়াছে ? যা, প্ৰমেথিয়াছক স্বাইথিয়াৰ হাৰিত বান্ধি থৈ আহ।” খঙত বলীয়া জিয়াছৰ এই আদেশ শুনি স্বৰ্গৰাজ্য স্তম্ভিত হল। অলিম্পিয়াৰ দেৱতা সকল ভয়ত বিহ্বল হল।

* * *

বেলি উঠিল। বেলিৰ পোহৰ পৰিল কাম্পিয়ান সাগৰৰ দাঁতিত থকা স্বাইথিয়াৰ হাৰিতো। ই কি ! এই জন প্ৰাণহীন অৰণ্যৰ প্ৰকাণ্ড শিল এটাৰ ওপৰত যে আজি চাৰিটি প্ৰাণী কিয় ? দুজন দেখোন জিয়াছৰ বান্ধনুত ; প্ৰমেথিয়াছক দুয়োহাতে টানকৈ ধৰি আছে। আন জন ? তেওঁ হৈছে বজাৰ মাজে হেৰিষ্টাছ ; তেওঁৰ হাতত হাতুৰী আৰু মিল্লিৰ আন আন সঁজুলি। মুখত দোখোৰ দোখোৰ ভাৱ। কেনেকৈনো মৰমৰ প্ৰমেথিয়াছক বান্ধি ধোৱা যায় ! বজাৰ এই নিৰ্দম আদেশ শুনে

কেনেকৈ ? জ্ঞানী, বিচক্ষণ সাধু সাধু প্ৰকৃতিৰ এই প্ৰেমথিয়াছক নো কি সত্তেৰে বান্ধি ধৰ্ত ? সহানুভূতি আৰু প্ৰেমত হিয়া পলি গল।

“আপুনি কাম কৰিব নে নকৰে ?” অৰণ্য কঁপি উঠিল বাজদূতৰ কঠোৰ মাতত, হেৰিষ্টাছ চক খাই উঠিল। বজাব ভয়ত কৰোঁ-নকৰোঁকৈ আগবাঢ়ি আহিল কামঠেল। তেওঁ কবলৈ ধৰিলে “হে পণ্ডিত প্ৰবৰ, হে সাধু প্ৰেমথিয়াছ অনিচ্ছা সত্ত্বেও আজি লাগিছো এই নিৰ্মম কামত। জন-প্ৰাণী-হীন এই অৰণ্যত নিৰ্দ্দয় ভাৱে আপোনাক বান্ধি থৈ যায়। ইয়াত হুণ্ডনে আপুনি কাৰো মাত, নেদেখে কাৰো মুখ। আপোনাৰ সঙ্গী হ'ব বাতিৰ গভীৰ নিস্তৰ্দ্ধতা, দিনত সূৰ্য্যৰ অগ্নিৰ তাপৰ দৰে প্ৰেৰণ কৰণ ; আপোনাৰ যুক্তিদাতা এতিয়াও জন্ম গ্ৰহণ কৰা নাই।”

* * *

খট্ খট্, খটং খট ! স্বাইথিয়াৰ হাবিয়ে প্ৰতিধ্বনি কৰিলে খট্, খট্, খটং খট ! নিৰ্দ্দয় হাতুৰীৰ কোব চলিবলৈ ধৰিলে। প্ৰতিধ্বনিত স্বাইথিয়াৰ অৰণ্যত খলকণি লাগিল। ভয়ত চৰাই চিৰিকতিবোৰ উৰি পলাল।

প্ৰমোথিয়াছ ! তুমি মৰতৰ মনুষ্যক উদ্ধাৰ কৰিবলৈ গৈছিল, ধেমতা হৈ, স্বপ্নায় মনুষ্যক তুমি দিলা জ্ঞান। মনুষ্যৰ অন্তৰত জগালা অতৃপ্ত আকান্ধকা। ইয়াৰ বাবে লোৱা পুৰস্কাৰ এই লোৱৰ শিকলী ! আজি তোমাৰ হাত ভৰি লোৰ শিকলিৰে শিলটোৰ লগত কপ্-কপ্-পীয়াঠৈ বন্ধা। উস্ জোড়া শলধাৰে বুকুফুটাই শিলটোত শালি খোৱা হৈছে, লৰচৰ কৰিবৰ শক্তি যে নাই ! উহুহু ! কি যত্নপা, কি অত্যাচাৰ ! প্ৰেমথিয়াছে নিজৰ ভাগ্যক দিয়াই পৃথিৱী সাগৰ আকাশ সকলোকে লক্ষ্য কৰি বিনাবলৈ ধৰিলে। তেওঁৰ ককণ বিননি আকাশ পাতাল বিয়পি পৰিল।

এনেতে এটা ভীষণ শব্দ। প্ৰকাণ্ড চৰাই এটা যেন উৰি আহিছে ! তাৰ ভোঁকাৰ শব্দ ! আৰু কিবা নতুন উপায়েৰে নিৰ্যাতনৰ আয়োজন ! প্ৰেমথিয়াছৰ গা শিকলি উঠিল। প্ৰেমথিয়াছ তোমাৰ বাৰুনা ফুল !

সাগৰৰ জলকুঁৱৰী সকল যে আহিছে তোমাক সান্ধনা দিবলৈ ; হাঁতুৰীৰ শৰণত চকুখাই তু লবলৈ আহিছে তোমাৰ ! বধ ধামিল । স্নানৰী জলকুঁৱৰী সকল আহিল । আহিল তেওঁৰ কাষলৈ । বেৰি ধৰি স্নানৰীৰ ধৰিলে দুখৰ কথা, সহানুভূতিত তেওঁলোকৰ অন্তৰ পমি গল । প্ৰেমখিয়াছে নো কি কব ? কৰিবলৈ ধৰিলে কেৱল প্ৰতিবাদ জিয়াছৰ অত্যাচাৰৰ ।

“আমি জানো স্বৰ্গৰ নিয়মৰ কথা স্বৰ্গৰ নিয়ম কঠুৱা, আপুনি কওক আপোনাৰ নিৰ্যাতনৰ কাৰণ ।” এইদৰে বুজালে জলকুঁৱৰী সকলে । প্ৰেমখিয়াছে তেতিয়া ভাঙি পাতি কলে । তেওঁ কেনেকৈ সহায় কৰিছিল জিয়াছক ৰাজ্য-প্ৰাপ্তিত, কেনেকৈ তেওঁ মৰতৰ মনুষ্য-সকলক ধ্বংস কৰিবৰ প্ৰতিজ্ঞা ব্যৰ্থ কৰি মনুষ্যক দিলে জ্ঞানৰ পোহৰ ।

কি ! মনুষ্যক দিছে জ্ঞানৰ পোহৰ ! প্ৰেমখিয়াছেই যে দোষ হৈছিল, তাৰিলে জলকুঁৱৰীসকলে । তথাপিও এই শাস্তি যে বৰ কঠোৰ ! প্ৰেমখিয়াছৰ যুক্তিৰ পথ তেওঁলোকে আলচিব ধৰিলে ।

* * *

অসহ্য যাতনাত প্ৰেমখিয়াছে ছাটি ফুটি কৰিবলৈ ধৰিলে । তাকে দেখি কুঁৱৰী সকলৰ নাৰী হৃদয় পমি গল ; চকুৰ পৰা সৰু সৰু চকুলো কোমল গালৰ ওপৰেদি নিজৰাৰ দৰে বৰ ধৰিলে । তেওঁলোকে সান্ধনাৰ স্মৰেৰে গান গাই গাই কবলৈ ধৰিলে,—“প্ৰেমখিয়াছ, আপোনাৰ দুঃখ দেখি আমি চকুলো টুকিছোঁ । যিয়েই আপোনাৰ শান্তিৰ কথা, শুনিছে সিয়েই আপোনাৰ কাৰণে দুঃখ কৰিছে । গোটেই জগত আপোনাৰ দুঃখত দুখী, আন কি, সাগৰ আৰু নদীয়েও আপোনাৰ দুখত কাতৰ হৈ, ইনাই-বিনাই অন্তৰৰ দুঃখ খুলি শোক গীত জ্বৰিছে ।”

সমবেদনাত প্ৰেমখিয়াছে যাতনাৰ কিছু উপশম পালে । কিছু সময় শ্বশ্বিৰ হৈ ওলকা মাৰি বল আৰু শেষত এটি দীঘল জঘুনিয়াহ কাঢ়ি কলে,—“দেবীসকল, আপোনালোকে নাজানিব যে মোৰ মৌৱৰ জঘুনিয়াহ

ছোৱা বাবে এনেকৈ ইনাই-বিনাই কান্দিছোঁ। মই অনায়াসে সকলো অত্যাচাৰ সহিব পাৰিলো হেতেন, কিন্তু ইমান উপকাৰ এক যুগুৰ্ত্তৰ ভিতৰতেই জিয়াছে পাহৰি পেলালে, এয়েই মোৰ যত্ন আৰু বেছি কৰি তুলিছে। মনুষ্য জাতিক ধ্বংসৰ পথৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰিলোঁ, এয়ে মোৰ দোষ।

প্ৰেমথিয়াছৰ কথা শুনি, কুঁৱৰীসকলৰ কোমল ছিয়া আৰু কুমলিল। কলে—“ইয়াৰ পৰা মুক্ত হলে এদিনাখন আপুনি জিয়াছতকৈও বেছি পৰাক্ৰমী হব পাৰিব। প্ৰেমথিয়াছে উত্তৰ দিলে,—“বল এয়োগৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই। জিয়াছে নিজৰ পৰাজয় নিজে মাতি আনিব। এই বুলি তেওঁ এটি গুপ্ত বহন্তৰ উল্লেখ কৰিলে আৰু কলে—“এই কথাৰ সম্ভেদ কেৱল মইহে পাওঁ আৰু ইয়াৰ দ্বাৰাই মই এদিন জিয়াছৰ পৰা মুক্তি আদায় কৰিম। জল দেবীসকলে এই আচাৰত গোপন কথাটো জানিবলৈ বৰ ইচ্ছুক হৈ পৰিল, কিন্তু এই গুপ্ত বহন্ত প্ৰকাশৰ সময় এতিয়াও যে অহা নাই।

অৰ্গৰজাৰ ভবিষ্যৎ পদচ্যুতিৰ আশঙ্কা কৰি আৰু মৰ্ত্যবাসীক ইমান ওখ আসন দিয়া দেখি, কুঁৱৰী সকলৰ মন ঘূৰিলে আৰু আগেয়ে প্ৰেমথিয়াছক সহানুভূতি দেখুৱাই জিয়াছৰ ওপৰত দোষাবোপ কৰাত তেওঁলোকে দুখ প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰিলে। প্ৰেমথিয়াছৰ ওপৰত খং উঠিল আৰু কলে—“প্ৰেমথিয়াছ, আপুনি অকৃতজ্ঞ, আপুনি বিশ্বাস-ঘাতক, দেৱতা হৈ দেৱতাক এৰি আপুনি পতিত মনুষ্য জাতিক উদ্ধাৰ কৰিবলৈ গৈছে। আপুনি ৰাজত্ৰোহী। আপুনি জানিও বিয় নজন্য হৈছে এই মনুষ্যজাতি কিমান দুৰ্বল আৰু ইহঁতৰ জীৱন সপোনৰ দৰে, নাইবা পানীৰ বুৰ বুৰণীৰ দৰে ক্ষণস্থায়ী আৰু মিছা।

তাৰ পাছত সকলোটি কিছু সময় ভলকা মাৰি বল। প্ৰেমথিয়াছে ধ্বংসতে দুখ বেলিলে আৰু উত্তেজিত ভাৱত, বহু কিসাই আশংক্যতঃ গোপন কথা প্ৰকাশ কৰিলে। “এনে এটি দিন আহিব, যি দিনা জিয়াছৰ প্ৰত্যেক কৰ্মকাণ্ড কৰিবলৈ ব্যৱস্থা হ'ব, তেতিয়া তেওঁৰ লক্ষ্য

তেওঁৰ গৌৰৱ আৰু শক্তিৰ লাঘৱ হ'ব। তেওঁ অসপতে এজনী কুঁৱৰী
বিয়া কৰিব আৰু তেওঁৰ গৰ্ভত যিটো ল'ৰাৰ জন্ম হ'ব, তেওঁৱেই
জিয়াছক পৰাস্ত কৰিব। এই দশাৰ পৰা হাত সাৰিবৰ উপায় কেৱল
মইহে দিব পাৰোঁ।”

শিকলীৰ বান্ধোনত থাকিও মুখত এইদৰে উত্তেজিত আৰু অসংযত
ভাষা! চকু খাই উঠিল কুঁৱৰী সকল। “প্ৰমেথিয়াছ, এৰা এইবোৰ,
লোৱা শৰণ জিয়াছত, নহলে যে তোমাৰ বাবে আৰু কঠোৰ নিৰ্যাতন
বাট চাই আছে। এতিয়াও সময় আছে, প্ৰমেথিয়াছ, ভাৰি চোৱা
এবাৰ, কিয় এইবোৰ, নিৰ্যাতন ভোগ কৰা।”

“কি নিৰ্যাতন! আহক, জিয়াছ তাৰ সকলো শক্তি লৈ, আহক
তাৰ নিৰ্যাতনৰ সকলো অস্ত্ৰ লৈ। আপোনালোকে সঠিককৈ জানক,
তেওঁৰ আৰু সবছ দিন নাই। ৰাজপাট ভোগৰ দিনৰ শেষ চাপি
আহিছে। জানি লওক, আপোনালোকে, এই অজ্ঞায়, এটো অত্যাচাৰৰ
এদিন অস্ত পৰিব।”

স্বাইথীয়াৰ অৰণ্যত, শিকলীৰে বান্ধি ধোৱা প্ৰমেথিয়াছৰ এতিয়াও
দৰ্প চূৰ্ণ হোৱা নাই। এতিয়াও দম্ভ। জিয়াছৰ কাণত পৰিল তেওঁৰ
কথা। খঙত অধীৰ হল জিয়াছ। “হাবমিছ, যোৱা এতিয়াই,
প্ৰমেথিয়াছে যদি কথা সুবাই নলয়, নাইবা মোৰ শৰণ লৈ গুপ্ত
বহন্তৰ সন্মুখ নিদিয়, তেন্তে আৰু কঠোৰ শাস্তিৰ বিধান কৰা হ'ব
বুলি কোৱা গৈ।”

হাবমিছ আহিল প্ৰমেথিয়াছৰ ওচৰলৈ। বিশ্বাসঘাতক ৰাজদোহী
বুলি কটুক্তি কৰিও নাপালে গুপ্ত বহন্তৰ সন্মুখ। কবলৈ ধৰিলে
হাবমিছে—“শুনা, প্ৰমেথিয়াছ, তোমাক এতিয়াও সময় দিয়া হৈছে,
তুমি হয় জিয়াছত শৰণ লৈ গুপ্ত বহন্ত প্ৰকাশ কৰা, নহলে শুনা
প্ৰমেথিয়াছ, ভবিষ্যৎ তোমাৰ বাবে কি দৰে নিৰ্যাতনৰ ভীৰু
দাঁতি থিয় দি আছে। দেখিছাঁ ভৌমিক বান্ধি ধোৱা এই প্ৰকাণ্ড শিল,
এই শিলটোৰে সৈতে তোমাক পেলোৱা হ'ব অতল-শৰণী পৰিবন্ত, তেওঁ

দোৰোৰ এন্ধাৰ ; তাত কিছুদিন পচাৰ পাহত পুনৰ অনা হব পোহবলৈ ।
তেতিয়া, তেতিয়া ! জিয়াহৰ ঈগল চবাইটো দেখিছা নহয় । সি
আহি দিনো তোমাৰ বুকুখন ঘুঁকি ঘুঁকি থাক । দিনত ঘুঁকি খোৱা
বুকু ৰাতি পুনৰ পূৰ হৈ উঠিব । পিছ দিনা আকৌ সেই ঈগল আহি
বুকুখন ঘুঁকিব, এইদৰে চলিয়েই থাকিব যেতিয়ালৈকে তুমি লৈমান
নোহোৱা ।”

এইবুলি হাবমিছে অলপ আগুৱাই গল কিজানি প্ৰেমধিয়াছে এই
ভীষণ যন্ত্ৰণাৰ কথা শুনি ভয় খায়েই । কিন্তু প্ৰেমধিয়াছে পাহৰিছে
ভয়, পাহৰিছে দুখ । তেওঁৰ প্ৰতিজ্ঞা পৰ্বতৰ দৰে অচল অটল । মন
আক ডাঠ হল । মন আক শৰীৰৰ সকলো শক্তি লগ লগাই উদ্ভব
দিছে—“যা, তহঁতে যি ইচ্ছা তাকে কৰ, পাতালৰ অন্ধকূপতে পেলা
নাইবা ঈগলৰ হতুৱাই বুকু খুৱাই যন্ত্ৰণা দে, সৃষ্টি উলটিলেও মোৰ
প্ৰতিজ্ঞাৰ এডাল চুলিৰো চুলিৰো ইফাল সিফাল নহয় ।”

* * *

হাবমিছ গুছি গ’ল । অলপ পাহতেই হঠাৎ পৃথিৱী ভীষণভাৱে
কাঁপি উঠিল । সকলো পিনৰ পৰা প্ৰেলয়ৰ ঘোৰ গৰ্জন ! প্ৰেমধিয়াহ
শিলটোৰ সৈতে অতল গহ্বৰত পৰিল । হাবমিছৰ কথা আখৰে আখৰে
ফলিল । এইদৰে অশেষ অত্যাচাৰ আৰু জালাযন্ত্ৰণাৰ মাজেদি,
প্ৰেমধিয়াছে দিন কটাবলৈ ধৰিলে । মাহৰ পাহত মাহ, বছৰৰ পাহত
বছৰ, অশেষ যন্ত্ৰণা জৰ্জৰিত প্ৰেমধিয়াহৰ ওপৰেদি বাগৰি গল,
তথাপিও প্ৰেমধিয়াহৰ মন নলৰিল । আকৌ অনা হল পোহবলৈ ।
তাৰ পাহত সেই ঈগল চবাইয়ে বুকু ঘুঁকি ঘুঁকি থাকিছে । তথাপিও
তেওঁ অচল অটল ।

* * *

আজি প্ৰেমধিয়াছে ওবে দিনটো ঈগলৰ অত্যাচাৰ সৰু কৰি,
বুকুৰ পোৰণিত, লাল কাল হৈ পৰিল, অৱশ্যে চমু আপোনাৰ আশুনি

মুদ খাই আছিল। হঠাতে এটি ডাঙৰ শব্দ কাণত পৰিল। চকু মেলি দেখে, সমুখত থিয় এজন যেন দেৱ পুৰুষ। তেওঁৰ দৃষ্টিত সহায়ভূতি আৰু মৰম। ই কি কোনো দেৱতাৰ ছলনা নেকি? ই কি তেওঁৰ হাতত যে সেই গদা, গাত যে সেই সিংহৰ ছাল, খেগুনো যে চিনি পাওঁ।

প্ৰেমেশ্বিয়াছ ই ছলনা নহয়। মুক্তিৰ সময় ওচৰ চাপি আহিছে, মুক্তিদাতা যে তোমাৰ সমুখত থিয়। এওঁ যে হাৰকিউলিছ। শিকলীৰ বান্ধোনত থকা প্ৰেমেশ্বিয়াছৰ মন আনন্দত নাচি উঠিল; এইদৰে শুল্কলৰ ভাৰত ব্যথিত, নিৰ্যাতনত তাপিত—কাষত বহি হাৰকিউলিছে ওবে বাতি ভবিষ্যতৰ কথা পাতিবলৈ ধৰিলে। লাহে লাহে পুৱা হল। আকৌ ঈগল আহিল, প্ৰেমেশ্বিয়াছৰ বুকুত উঠি ধপ-ধপাই ঘূৰিবলৈ সাজু হল। কিন্তু ইকি কাণ্ড? হাৰকিউলিছৰ বাণত যে জিয়াছৰ পৰাক্ৰমী ঈগল আজি ধূলিত বাগৰি পৰিল। দুৰৰ পৰ্বত এটাৰ পৰা চাই আছিল হাৰমিছে। তেওঁ লৰি আহিল গোপন-কথা গোপন কথা বুলি চিঞৰি। ইমান দিন উমনি দি কথা শুন্ত বহুস্তৰ আজি সম্ভেদ ভাঙি দিলে প্ৰেমেশ্বিয়াছে। তেওঁ কলে—“জিয়াছে বিয়া কৰিবলৈ বিচাৰিছে জলকুঁৱৰী খেছিছক। যদি বিয়া কৰায়, খেছিছৰ গৰ্ভত বজাৰ এটি লৰা হব। আৰু এই লৰাটিয়েই জিয়াছক খেদি ৰাজ্য লব।

এই শুণ্ড বহুস্তৰ প্ৰকাশ কৰা মাত্ৰকে হাৰমিছে স্পৰ্শ কৰিলে তেওঁৰ মস্তক লাঠিদালেবে। আৰু সেই মুহূৰ্ততেই জন জন কৈ লোৰ শিকলিবোৰ ভাঙি চুৰমাৰ হৈ গল। প্ৰেমেশ্বিয়াছ সম্পূৰ্ণতে মুক্ত হৈ পূৰ্বৰ যোৱন আৰু সৌন্দৰ্য্য ভৰা স্টে-পুষ্ট খৰীবোৰে থিয় দি উঠিল।

প্ৰেমেশ্বিয়াছ, আহক আপুনি, চিৰশাস্তিৰ ঠাইলৈ আপোনাক লৈ যাও, আহক তালৈ। তাত আপোনাৰ জাতুকলে যি চিৰ শাস্তি ভোগ কৰি আছে তাত আপোনাৰ বাবে এখন আঁসন বহু দিনৰ পৰা সজাই থোৱা হৈছে। হাঁওঁত বৰি খাবিহে কলে। সত্যৰ জয় জয়ন্তত যোৱিত হল।

এয়ে গ্ৰীক সাহিত্যিক এফিলাছৰ অমৰ নাটৰ শিকলিৰ বান্ধোনত প্ৰেমেথিয়াছৰ (Prometheus bound) সাৰমৰ্ম । অগতে হেৰুৱালে ভেঁওৰ বচনা 'মুক্ত প্ৰেমেথিয়াছ' (Prometheus unbound) কিন্তু ইংৰাজ কবি শ্যেলীৰ বচনাই সেই অস্তিত্ব পুৰাইছে ।

বাঁহী ২৩শ বছৰ ২য় সংখ্যা ।

উন্নতিৰ বাটত বুৰঞ্জীৰ পোহৰ

শ্ৰীঅমিয়কুমাৰ দাস

বৰ্তমানৰ যুগ হৈছে নবজাগৰণৰ যুগ। চাৰিওফালে সকলোৱে উন্নতিৰ বাটত কেনেকৈ আগবাঢ়িব পাৰে তাৰ কাৰণে কামত লাগিছে। সেইকাৰণে আজিকালি বুৰঞ্জী পঢ়ালৈ মানুহৰ খাউতি বহুতো বাঢ়িছে। উন্নতিৰ বাটত আগবাঢ়িবলৈ হলে অতীত সম্পৰ্কে স্পষ্ট ধাৰণাৰ প্ৰয়োজন বুলি মানুহে এতিয়া বুজি পাইছে। অতীতত মানব জাতিৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা আমি কি শিক্ষা পাব পাৰো, এই কাৰণে অতীতৰ এটা মূল্য আছে। কাৰণ অতীত যুগত আমাৰ পূৰ্বপুৰুষসকলে কেনেকৈ কাম কৰি কি অনুবিধা পাইছিল, কি দুখত পৰিছিল, আমি কেনেকৈ তেওঁলোকে পৰা বিপদৰ হাতৰপৰা সাৰিব পাৰো, সেইটো বুৰঞ্জীতেই পাওঁ।

এজন সাহিত্যিকে মানুহৰ সংজ্ঞা দিওঁতে কৈছিল—“মানুহ বুৰঞ্জী জনা এটি জীৱ।” পথাৰত চৰি থকা জীৱবিলাকে নিজৰ শাৰীৰিক অভিজ্ঞতাৰপৰাই শিকি, তাকো গোটেইবোৰ কথা মনত ৰাখিব নোৱাৰে; প্ৰায়খিনি কথাই পাহৰে। পৃথিৱীৰ জীৱসকলৰ ভিতৰত মানুহেই নিজৰ সমসাময়িক কথাৰ আৰু পূৰ্বপুৰুষসকলৰ কাৰ্য্য-কলাপ লিপিবদ্ধ কৰি থয়; আৰু তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতাৰপৰা শিক্ষা লাভ কৰে। বুৰঞ্জী সাহিত্য এতিয়া ইমান জনপ্ৰিয় হোৱাৰ আৰু এটা প্ৰধান কাৰণ হৈছে যে এই বিংশ শতাব্দীত নতুনকৈ বুৰঞ্জী লিখা হৈছে। এতিয়া ভাৱৰাজ্যত নতুন পোহৰ পৰিছে, এই পোহৰত মানুহে সকলো ঘটনাসলী নতুন চকুৰে চাবলৈ শিকিছে। বিশ্বমানৱত্বৰ কালৰপৰা সকলো কথা সমালোচনা কৰিব ধৰিছে। প্ৰাচীন যুগৰ মানুহে যিধৰে ঘটনাসলীৰ বিবৰণ দিছে, সেইদৰে সকলো কথা ঘটনাছিল বুলি এতিয়া উপলব্ধি কৰিব পাৰিছে। সেই যুগত পৰুয়াতিভা,

কুসংস্কাৰৰ হাঁ সকলো পুথিতেই নপৰা নহয়। বজাঘৰীয়া নবী—
আনকি, বিখ্যাত গ্ৰন্থাদিতো এই হাঁ পৰিছিল। ৰোমান কেথলিক হলে
প্ৰেট্ৰেষ্ঠাৰ্চব সম্পৰ্কে কিবা লেখোতে, তেওঁৰ মনৰ কুসংস্কাৰ,
পক্ষপাতিতা পুথিত নপৰাকৈ থকা নাই। পাছৰ যুগৰ বুৰঞ্জীলিখক-
সকলে হয় ইচ্ছা কৰি, নহলে নজনাতে পূৰ্বৰ গ্ৰন্থবিলাকৰ ভুল ব্যাখ্যা
কৰিছিল। লিখকৰ নিজৰ মতামতৰ উপযোগী কৰি লিখিছিল।

ইংৰাজ কবি বাইৰণে এটা কথা কৈছিল—‘কবি হোমাবৰ ওচৰত
ট্ৰয় দেশখন ঋণী, যিদৰে ছইষ্ট খেল ছইলৰৰ ওচৰত ঋণী।’ কোনো
মানুহৰ মৃত্যুৰ পাছত খ্যাতি নিৰ্ভৰ কৰে, শুৱলাকৈ লিখিব পৰা
গ্ৰন্থকাৰৰ ওপৰত। বুৰঞ্জী কবিতাৰ হুমত লুকাই। প্ৰাচীন লীডিয়াৰ
ৰজা ক্ৰীছাছৰও কথা আমি এটা ঘটনাৰ বাবে মনত পেলাও—‘মানব
জীৱনৰ সুখ ক্ষণস্থায়ী’, এই কথাৰো বুজাওতে ৰজা ক্ৰীছাছৰ কথা আমি
শুনিবলৈ পাওঁ। ক্ৰিপেট্ৰো এজনে দ্বন্দ্বয়বিহীন ‘পতিতা ৰমণী’ মাথোন।
ইত্যাদি।

বুৰঞ্জী কি ? ৰজা মহাৰজা আৰু ডাঙৰ ডাঙৰ লোকসকলৰ ৰাজ্য,
জুৰ্গণৰ কাহিনী মাথোন। পৰৰাজ্য হৰণ, আন ৰাজ্যৰ সন্দৰ্ভ
বাণীৰ ওচৰত প্ৰেম নিবেদন—বুৰঞ্জীত ইয়াৰেই বিৱৰণ মাথোন আছিল।
ৰজাৰ মন গল এই ঠাইৰপৰা ৰাজধানী আঁতৰাই আন ঠাইলৈ নিবলৈ,
সেইবাবে গোটেই নগৰবাসীৰ জটিলটি হল। ৰজাসকলৰ স্বাৰ্থপৰতা,
তেওঁলোকৰ বলিয়ালিৰ কাহিনী আমি বুৰঞ্জীত পঢ়িবলৈ পাওঁ। এতিয়া
সেই যুগ পাব হল,—যি নতুন বুৰঞ্জী সাহিত্য গঢ়ি উঠিছে, তাত
ৰজাসকলৰ মইমতালিক প্ৰাধান্য দিয়া নহয়। সেইযুগৰ মানব জাতিৰ
প্ৰাণৰ কথা বুজিবলৈকে বুৰঞ্জী সাহিত্যই বদ্ধ কৰিছে। মানৱ জীৱন
সম্পৰ্কে সেই যুগৰ মানুহৰ ধাৰণা, ধৰ্ম, সমাজ, ৰাষ্ট্ৰ সম্পৰ্কে তেওঁলোকৰ
ভাৱ হৈছে নতুন যুগৰ বুৰঞ্জী সাহিত্যৰ বিষয়। ৰাজকুঁৱৰীৰ প্ৰণয়
কাহিনী পঢ়িবলৈ বৰ্ত্তমান যুগৰ পাঠকৰ কচি নাই। মানৱ মনেই হৈছে
অধ্যয়নৰ ডাঙৰ এটা বিষয়, ই উপভাসভকৈও মনোবৰ।

হাজাৰ হাজাৰ বছৰ পূৰ্বতে চীনদেশৰ “মিষ্টিকসকলে” (Mystics) উপলব্ধি কৰিছিল যে এই বিশ্বব্রহ্মাণ্ডখন এখন ডাঙৰ নৈৰ দৰে, কোনোবা অজান ঠাইত ইয়াৰ উৎপত্তি হৈ কোনেও নেদেখা ঠাইলৈ যায়। তেওঁলোকে ইয়াক কলে (Tao)—অদৃষ্টৰ গতি কোনেও ঘূৰাব নোৱাৰে, অদৃষ্টই সকলোকে উটাই লৈ যায়। এই যুগত মানুহে বিশ্বাস কৰে যে অদৃষ্ট তেওঁৰ হাতৰ যুঠিত সম্পূৰ্ণতে নহলেও কিছু পৰিমাণে তেওঁৰ ইয়াৰ পৰিচালনা কৰিব পাৰে। আজি মানুহ নিজেই নিজৰ জীৱন-কাব্যৰ নায়ক হৈছে। আমি কিহৰপৰা আৰম্ভ কৰি এইখিনি পালোহি, আমিনো কলৈ এইদৰে সংগ্ৰাম কৰি যাব ধৰিছোঁ, অতলস্পৰ্ণী এক্কাৰৰ গহবৰলৈ নে, অনন্ত পোহৰৰ ৰাজ্যলৈ ?

এতিয়া বুৰঞ্জীৰ এয়ে সমস্যা, বিজ্ঞান বোলা, পুৰাণ বোলা, ধৰ্ম বোলা—সকলোৱেই আজি ঐক্যৰ ফালে খোজ লৈছে। ভবিষ্যতলৈনো কি হ'ব, এই সম্পৰ্কে আনৰ ব্যাখ্যা জানিবৰ একো সন্ধান নাই। অতীতৰ বুৰঞ্জী পঢ়া, বৰ্তমানৰ বুৰঞ্জী পঢ়া, তাৰ পাছত নিজৰ বুদ্ধিৰে বিচাৰ কৰা ভবিষ্যত কিদৰে হ'ব।

যি মানুহে বুৰঞ্জী নজনা কৈ কামত লাগে, তেওঁ নিজলৈ আৰু নিজৰ বন্ধু সহকৰ্মীসকললৈ বিপদ চপাই আনে মাথোন। তেওঁ বাহিৰা কথা, বাহিৰা চিন্তাৰ একো ভূ-ভা নোপোৱা অকৰা অশিক্ষিতৰ দৰে। তেওঁ বিচাৰত সদায় ভুল কৰে। আশাৰ পূৰ্বপুৰুষসকলে ভুল কৰি যি বিপদত পৰিছিল, তেওঁ সেই ভুল কৰি বিপদত পৰে মাথোন। অৰ্থনীতি আৰু ৰাজনীতি ক্ষেত্ৰত তেওঁ কিছুমান অসম্ভৱ কাম হাতত লবলৈ পৰামৰ্শ দিব। যিবোৰ কামত পূৰ্বপুৰুষসকলে ভুল কৰি বহুতো ধন অপব্যয় কৰি যি অভিজ্ঞতা লাভ কৰিছিল, তেওঁ সেই অভিজ্ঞতাৰ বাতৰি নজনা বাবে ৰাজনীতিত পুনৰ সেই ভুল বাট লবলৈকে উদগাবলৈ পাছ নোহোঁহকে। মানুহৰ উন্নতিৰ ওপৰত বুকী।

বহুল ভাবে চালে সকলো কিতাপেই বুৰঞ্জী। মানুহে পূৰ্বতে কি কৰিছিল, কি ভাবিছিল, কিহৰ সপোন দেখিছিল, তাৰে স্মৃতিৰ

কাহিনীয়েই বুৰঞ্জী। মানুহে উন্নতিৰ বাটত খোজ লওঁতে তিনিটা ডাঙৰ খোজ লৈছিল—এই তিনিটাই সাহিত্য সঞ্চীকৰণ। সেই আদি যুগৰ মানুহে পোনতে শব্দৰ ব্যৱহাৰ উলিয়ালে। শিল আৰু লোৰ যুগৰ মানুহে—অৰ্থাৎ যি যুগত মানুহে শিল আৰু লো অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰে ব্যৱহাৰ কৰাটো শিকিলে—সেই যুগত আখৰ উলিয়ালে, শব্দই ৰূপ পালে বৰ্ণমালাত আৰু তৃতীয় খোজত মানুহে ছপাখানাৰে এই আখৰ ছপাবলৈ দিহা কৰিলে।

আদিযুগৰ সেই প্ৰথম খোজত শব্দৰ ব্যৱহাৰ উলিয়াই, তাৰ প্ৰকাশ কৰিলে ভাষাৰে, জ্ঞানৰ আদান-প্ৰদান কৰি জীৱ জগতত মানুহে এখোপ ওপৰলৈ উঠিল। মানবৰ ভ্ৰাতৃত্বৰ সেয়ে নুচনা। বৰ্ণমালা আৱিষ্কাৰ কৰি শিল, নাইবা গছৰ ছাল, নাইবা কাকতত নিজৰ কথাবোৰ যেতিয়া লিপিবদ্ধ কৰিলে, তেতিয়াৰ পৰা বুৰঞ্জীৰ আৰম্ভ হল। তেতিয়াৰপৰা মানুহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নতুন নতুন আভিযন্ত্ৰতা লাভ কৰি জ্ঞানৰ ওখ কাৰেংঘৰ সাজিবলৈ দিহা কৰিলে। তৃতীয় খোজত ছপাত আখৰ উলিয়াবলৈ শিকি কিতাপ প্ৰচাৰৰ সুবিধা কৰিলে। ইচ্ছা কৰিলে সকলোৱে কিতাপ পঢ়িবলৈ সুবিধা পালে। জ্ঞান-ৰাজ্যত গণতন্ত্ৰৰ আৰম্ভ হল ইয়াতেই? কেইজনমানে শিক্কা পাই অশিক্ষিত অবুজ একো নজনা অসহায় এদল গোলামৰ ওপৰত যি প্ৰভুত্ব কৰিছিল, এতিয়া তাৰ অন্ত পৰিল। জ্ঞান-ৰাজ্যৰ দ্বাৰা মুখত কিছুমানে ধন সোণ পহৰা দিয়াৰ দৰে পহৰা দি আছিল। তুমি শূদ্ৰ, তোমাৰ বেদত অধিকাৰ নাই, ই আমাৰ। এতিয়া এই নিষেধৰ অন্ত পৰিল। ছপাখানাই জ্ঞান-ৰাজ্যৰ দ্বাৰা মুকলি কৰি দিলে। ইয়াত থকা ধন সোণ বিচাৰি লবলৈ সকলোৰে সুবিধা হল। মাথোন বিচাৰি লবলৈ বুদ্ধি লাগে।

উন্নতিৰ বাটত খোজ লওঁতে মানব জাতিৰ এই তিনিটা খোজকেই ডাঙৰ খোজ। উন্নতিৰ বাটত খোজ লোৱাৰ কাহিনীয়েই বৈয়ে বুৰঞ্জী। বুৰঞ্জীৰ পোহৰেই আমাক বাট দেখুৱাই নিব বৰ্হিহে।

এই পোহৰে বাট দেখুৱাই নিদিলে মাদুহ একাকত খেপিয়াই কুবিন্দ লাগিব।

আমাৰ নিজৰ দেশৰ বুৰঞ্জী পঢ়িলো—এয়ে আমাৰ পক্ষে যথেষ্ট, এনে ধাৰণা যেন কোনেও নলয়। এনে এটা ভাব হলে আমি অকৰাৰ দৰেই হয়। কোনো জাতি যিমানেই সামান্য হওক, লোকবলত যিমানেই তাকৰীয়া হওক, তেওঁলোকৰ কাহিনী এনেকুৱা তুচ্ছ নহয় যে তাৰ পৰা আমাৰ শিক্ষা পাবৰ একো নাই। সকলো জাতিৰ কথাত আমাৰ শিক্ষাৰ বাবে যথেষ্ট আছে। এই যুগত বুৰঞ্জীয়ে নতুন পোহৰ দিছে।

(বাঁহী ২৩শ বছৰ)

মেক্সিম গোর্কী

“মস্তকজীবীৰ কাম কি ? তেওঁ ঘাইকৈ ধনীশ্ৰেণীৰ দুঃখময় জীৱনত সান্থনা দিব লাগে, তেওঁলোকৰ সামান্য অতি তুচ্ছ দুখতেই সহানুভূতি দেখুৱাই সান্থনা দিব লাগে। এয়ে হৈছে মস্তকজীবীৰ ডাঙৰ এটা কাম। ধনী শ্ৰেণীক নিচুকনি দিবলৈ তেৱেই হৈছে ‘নাছ’। ধৰ্ম্ম-শাস্ত্ৰ আৰু দৰ্শনশাস্ত্ৰ বিলাকে সমাজৰ গাত যি পোছাক পিন্ধাইছে সেই পূৰণি আৰু লেতেৰা পোছাকটো—যিটো শ শ বহুৱা আৰু খেতিয়কৰ তেজেৰে বাঙলী হৈছে—সেই পোছাকত ফুল তুলি নানান বহণ লগোৱাত তেওঁলোক ব্যস্ত থাকিব লাগে।” এই মৰ্ম্মে কহ সাহিত্যিক মেক্সিম গোর্কীয়ে আমেৰিকাৰ মস্তকজীৱী একললৈ উদ্দেশ্য কৰি বাতৰি কাকতত এটি প্ৰৱন্ধ লিখিছিল।

মেক্সিম গোর্কী এজন্য খ্যাতনামা কহ সাহিত্যিক। তেওঁৰ আছিল নাম এলেকছি ম্যাকছিমিচ পেছকভ (Alexei Maximitch Peshzov) এইটো তেওঁৰ ছদ্মনাম। বাঁহীৰ পাঠকপাঠিকা সকলে তেওঁৰ নাম নজনা নহয়। কহ ভাষাত গোর্কী শব্দৰ অৰ্থ হৈছে ‘তিতা’। তেওঁ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মুখ দেখিবলৈ পোৱা নাছিল। তেওঁৰ কাৰণে বিশ্ববিদ্যালয় আছিল জীৱনৰ কঠোৰ সংগ্ৰাম—এই বিশ্ববিদ্যালয়ে তেওঁৰ কল্পনাপ্ৰৱণ মনৰ ওপৰত দকৈ সাঁচ বহুৱালে। সেইবাবে তেওঁৰ সাহিত্যত ফুটি উঠে দুখীয়াৰ অন্তৰৰ মৰ্ম্মস্পৰ্শী কাহিনী, জুইৰ আঙনিৰ দৰে জলি থকা হিয়াখনৰ অভিব্যক্তি আমি পাও তেওঁৰ সাহিত্যত। তেওঁৰ এখন কিতাপৰ (On Guard for the Soviet Union) পাতনি লিখোতে ফৰাছী সাহিত্যিক ৰোমা বোলাই কৈছে—“ইয়াত বুজৰ গোল পোৱা যায়” (They smell battle.)

তেওঁৰ জন্ম হয় ১৮৬৮ চনত—তেওঁতকৰ ব্যৱসায় আছিল লেনু, ফুলী, গাৰী কৰা, নাক আছিল খেতিয়কৰ ছোৱালী, সকতে বাপেক

চুকুৱাত ককায়েকৰ লগত থাকিব লগীয়া হয়—তাত তেওঁ অলপ অচৰপ লিখিবলৈ আৰু পঢ়িবলৈ শিকে। ৯ বছৰ বয়সত এজন মুচীৰ দোকানত লিগিৰাৰ কামত সোমাই পেটৰ ভাত মোকোলাৰ লগীয়া হয়। তেওঁৰ শৈশৱকালটো নানান ভাগ্য বিপৰ্য্যয়ৰ মাজেদি যায়। ১৫ বছৰ বয়স নৌ পাওঁতেই মণ্ডল, চিত্ৰকৰ, জাহাজৰ বান্ধনী, মালী—ইত্যাদিৰ লগুৱা হৈ কাম কৰিব লগীয়া হৈছিল।

জাহাজৰ বান্ধনী স্মেইভৰ (Smaive) এটা সৰু লাইব্ৰেৰী আছিল। তেওঁৰেই পোণপ্ৰথমতে কিছুমান কিতাপ পঢ়িবলৈ দি গোৰ্কীৰ কাৰণে সাহিত্যৰ চুৱাৰ মুকলি কৰি দিয়ে। ১৫ বছৰ বয়সত এইবিলাক কিতাপ পঢ়ি স্কুলত সোমাই লিখা-পঢ়া ভালদৰে শিকিবলৈ তেওঁৰ প্ৰৱণতা ধাউতি হয়। কিন্তু কি কৰিব, খাবলৈ ববলৈ যে সংস্থান নাই। এইবাবে তেওঁৰ গল্প কিছুমানত নিজৰ জীৱনৰ ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাৰ ছবছ চিত্ৰ পোৱা যায়।

কটীৰ দোকানত চাকৰ, ভল্লা নদীৰ জাহাজ ঘাটত কুলীৰ কাম কৰি শেষত তেওঁ এজন উকীলৰ মহৰি হয়হি, আৰু ইয়াতেই তেওঁ বছৰো শিক্ষা পাই অৱশেষত তিফ্লিছ নগৰৰ এখন বাতৰি কাকতত গল্প লিখে আৰু এইদৰে কছ সাহিত্যিক Kovalenkoৰ লগত পৰিচিত হয়। তেওঁ কিছুমান ভাল ভাল কিতাপ পঢ়িবলৈ দি উপদেশ আৰু সমালোচনাৰে তেওঁৰ শিক্ষাত সহায় কৰে। তেওঁৰ সাহিত্যক্ষেত্ৰত খ্যাতি লাহে লাহে বিয়পি পৰে। এয়েই তেওঁৰ জীৱনত পৰিবৰ্ত্তন আনে। আৰু তিনি বছৰৰ ভিতৰত সমগ্ৰ কছ দেশত তেওঁৰ নাম বিয়পি পৰে।

যি হওক ১৯০৫ চনত বিদ্ৰোহত যোগ দিয়া বুলি তেওঁক গ্ৰেপ্তাৰ কৰা হয় আৰু কিছুদিনৰ পাছত দেশৰ পৰা নিৰ্বাসিত কৰাত তেওঁ ইটালীলৈ যায়। আৰু ইয়াতেই তেওঁৰ সাহিত্যৰ দ্বাৰাত এটা গভীৰ পৰিবৰ্ত্তন আহে। তেতিয়াৰ পৰা তেওঁৰ সাহিত্যৰ বিষয়বস্তু বহুদূৰ নাইবা, বহুদূৰৰ পৰাকী নহৈ, উজ্জ্বল কৰিয়া হবলৈ ধৰিলে।

আদৰ্শৰে সমাজ কেনেকৈ সংগঠিত কৰিব পাৰি তাকেই তেওঁ লিখা আৰম্ভ কৰিলে। তেওঁ ডেকাকালৰ স্মৃতি লিপিবদ্ধ কৰি যিখন কিতাপ লিখিছে তাৰ নাম “My Universities, ইংৰাজী ভাষাত। এই কিতাপখনৰ অনুবাদ কৰি নাম দিয়া হৈছে—“মোৰ যৌৱন কালৰ স্মৃতি।”

Grigoryev এ তেওঁৰ সাহিত্যৰ সমালোচনা কৰি লিখিছে :—

“বৰ্তমান কছ সাহিত্যত যি সকল খ্যাতনামা লিখক আছে তেওঁলোকৰ ভিতৰত কোনেও জনসাধাৰণৰ লিখক হিচাবে তেওঁক চেব পেলাব নোৱাৰে। ইয়াৰ কাৰণ এইটো নহয়, যে তেওঁ জনসাধাৰণৰ ছবি তেওঁৰ কিতাপত আঁকি দেখুৱায় ; ইয়াৰ কাৰণ হৈছে তেওঁৰ কিতাপত সাধাৰণ মানুহে নিজক আত্মপ্ৰকাশ কৰে। তেওঁলোকৰ সুখ-দুখ, তেওঁলোকৰ সজ চিন্তা সকলো জগতক জনাবলৈ গোর্কীয়েই বাহন।”

লেতেবা ঘৰ দুখ দৈন্যৰ মাজত ধুনীয়া জৰামকীয়া বহন সানি দমাজৰ তল খাপত পৰি থকা লোকৰ জীৱনৰ বোমালৰ আছিল ছবি তেওঁ আঁকি দেখুৱায়। ধনী-সৌভাগ্যবান লোক তেওঁৰ কিতাপৰ নায়ক হৈছে ধনাইৰ মনাইৰ দৰে নিজৰ দুখত আনৰ মৌখিক সহানুভূতি নিবিচাবে, দাবিদ্যাৰ মাজতো এওঁলোকে নিজৰ জীৱনৰ গুৰিয়াল নিজেই আৰু সমাজৰ ভাগ্যৱন্ত যি সকলে ভবিষ্যৎত ভবিষ্যতলৈ তুলি বিজুলী বস্তি আৰু পান্থাৰ হাৱা খাই মহা আয়াসৰে জীৱন নিয়াইছে, সেই সকলৰ বিৰুদ্ধে বিদ্ৰোহী হৈছে তেওঁৰ নায়কসকল। সমাজৰ ধন বৈষম্য দেখি নতুন আদৰ্শমতে সমাজ সংগঠনেই তেওঁৰ লক্ষ্য আৰু তেওঁৰ কিতাপত এই আদৰ্শ ফুটি উঠে।

আত্মপ্ৰকাশ কৰিবলৈ আত্মাৰ সংগ্ৰামৰ তেওঁৰ নায়কসকল প্ৰতিদ্বন্দ্বি, অজ্ঞানতা আৰু অধঃপতনৰ অতলম্পৰ্শী গহৱৰ পৰা পোহৰৰ বাজ্যলৈ প্ৰৱৰ্তনৰ যাত্ৰাই বাবলৈ বাট খোঁপিয়াই কুৰিছে তেওঁৰ নায়কসকলে। আৰু এই বাবেই তেওঁ কহিয়াৰ আধ্যাত্মিক বিকাশত যথেষ্ট সহায় কৰিছে।

Pessimist অৰ্থাৎ নিৰাশাবাদী তেওঁ হ'ব লাগিবই, কাৰণ তেওঁৰ জীৱনৰ অভিজ্ঞতা অতি গুৰুতাপন্ন পৰি থকা সমাজৰ জীৱনৰ সংগ্ৰাম।

যি মাকে নিজৰ সকলো সুখস্বচ্ছন্দ ত্যাগ কৰি নিজৰ কেচুৱা তালি তুলি ডাঙৰ কৰে, কেচুৱাটোক ডাঙৰ কৰি তোলাই যি মাতৃৰ একমাত্ৰ সুখ আৰু জীৱনৰ কৰ্তব্য কঠোৰ সংগ্ৰামে সেই মাককো এই কৰ্তব্যৰ পৰা আঁতৰাব পাৰে। মাক আৰু পুতেকে উপাৰ্জন কৰিছে এডোখৰ কঢ়ী, এতিয়া ইয়াৰেই দুজনে চলিব লাগিব, এনে অৱস্থাত জীৱনৰ উচ্চ ভাৱ উচ্চ আদৰ্শ থাকিব নোৱাৰে। তেওঁ এনে সমাজ লৈ ছবি আঁকিছে, তেওঁ নিৰাশাবাদী হলেও তেওঁৰ মাজত নৈৰাশ্যৰ সুৰ নাই। গভীৰ মানৱপ্ৰেম মানৱজীৱনৰ ক্ৰটীবোৰলৈ এটা সহানুভূতিৰ ভাৱ লৈ কিতাপ লিখিছে। তেওঁ সপোন দেখিছে সমাজখন কেনেকৈ নতুন আদৰ্শত সংগঠিত কৰিব পাৰি।

তেওঁৰ মাজত বগা আৰু ক'লাৰ বৰ্ণবৈষম্য নাই। সকলো মানুহ। সেইবাবে জাৰ্মান দাৰ্শনিক Spenglerৰ Man and the Machine বোলা কিতাপখনৰ সমালোচনা কৰিছে। কাৰণ স্পেঞ্জলাৰে লিখিছে যে ১৯ শতাব্দীত য়ুৰোপীয়সকলে এটা মহা ভুল কৰিলে; তেওঁলোকে কলকাৰখানাৰ বিত্তা বৃদ্ধি সকলো ক'লা আৰু পীতবৰণীয়া মানুহ-বিলাকক শিকালে। আমেৰিকাৰ Handrik Van Loon নামৰ এজন লিখকেও স্পেঞ্জলাৰৰ মত সমৰ্থন কৰি কয় যে ক'লা আৰু পীতবৰণীয়া লোকসকলক য়ুৰোপীয় সভ্যতা দিয়াটো জগতৰ সাতোটা ভুলৰ এটা। (One of the seven blunders of the world) সকলোৱে কল-কাৰখানা শিকিলে কল চলাই কেনেকৈ সোণকালে কাম কৰিব পাৰি শিকি বৃদ্ধি ললে। যিবিলাক ঠাইৰ মানুহে এই বিলাক নাজানিছিল, আৰু সেইবাবে য়ুৰোপীয় সকলৰ পৰা বস্তু বাহানি কিনি আছিল, এতিয়া তেওঁলোকেও কল-কাৰখানা পাতি য়ুৰোপীয় সকলৰ বস্তু নিকিনা হল। ধনীসম্প্ৰদায়ে ধন লুটিবলৈ সুবিধা হেৰুৱালে। তেওঁ এইবিলাকৰ সমালোচনা কৰিছে। তেওঁৰ মনত সকলো Proletariat; বৰ্ণৰ জপনা নাই।

শাওপাত

গল্প

—লাজকুৰীয়া

নৈৰ পাৰে পাৰে যোৱা আলিটোত ফুৰি মোৰ বৰ ভাল লাগে। জনপ্ৰাণীৰ এইফালে একেবাৰে সমাগম নাই বুলিলেই চলে। ক'ববাত কাচিৎহে দুই এজনক লগ লোৱা যায়। কেউকালে নিজজাল, তাৰ নিস্তকতা ভাঙি দিয়েহি কেতিয়াবা দুই এটা জিলিৰ মাতে। মই এই বাটেদিয়েই প্ৰায় আবেলি ডোখৰ অকলশৰীয়া হৈ ফুৰো।

আলিটোৱেদি কিছুদূৰ আহি থাকিলে এটা পকী ঘৰ চকুত পৰে। এনে নিজান হাবিতলীয়া ঠাইত জনপ্ৰাণীৰ সমাগমৰ ইমান আঁতৰত পকীঘৰটোৰ অস্তিত্বই অলপ অলপ চমক লগাই দিয়ে। সেউজীয়া জোপোহাৰ আঁৰত হাবিৰ মাজত ইটাৰ অট্টালিকাটো যেন অমিল হৈ পৰিছে।

অট্টালিকাটো দেখিলেই বহুতদিনীয়া বুলি কব পাৰি। তাৰ ইটাৰ দেৱালত শেলুৱৈয়ে ছাটি ধৰিছে। মাজে মাজে ইটাৰ দেৱালবোৰ খহি পৰিছে, সংস্কাৰৰ অভাৱত। অথচ এই অট্টালিকাটো যে সময়ত চকুত লগা আছিল দেখিলেই কব পাৰি। অট্টালিকাটো আছে এখন আহল বহল বাৰীৰ মাজত। বাৰীৰ কেউফালে ইটাৰে চাপ মৰা। চাপৰ মাজে মাজে এতিয়া খহি গৈছে। বাৰীখনৰ সোঁ মাজতে ঘৰটোলৈ যোৱা এটা বাট আছে। বাটটো জিলেৰে বন্ধোৱা। কিছু দূৰত এটা কুঁৱা আছে। এইবোৰ এতিয়া বনে ছাটি ধৰিছে। হাবি বনৰিয়ে নিৰ্বিয়ে নিজৰ বাজ্য বিস্তাৰ কৰি লৈছে।

আলিটোৰ এইখিনি পালেই মোক বহুত ভাবে জুৰুৰি দি ধৰেহি। কিন্তুো বাক এই ঘৰটোৰ এনে দশা হবলৈ পালে? কাৰ শাওপাত এই বৰ নিবিহঁতৰ ওপৰত পৰিল যে ইয়াত চকুত পৰিবলৈ এটা নবয়সি

এই ঘৰটো দেখিলেই এনে ভৱন হয় যেন ই কাৰোবাৰ প্ৰতিশোধ হৈছে। আলিৰ কাষত বহি বহি মই এই কথাৰে ভাবো ইয়াত থকা মানুহবোৰ ক'লৈ গল? কিন্তু কোনে উত্তৰ দিব? বাঁহীৰ ভিতৰত দেখো সাপবোৰে সুৰা বান্ধি পৰি আছে, ঘৰটোৰ ভিতৰত চিকা বাহুলিৰ চিঁচিয়নিৰে মাথো জনাই দিয়ে যে ইয়াত সাধাৰণৰ প্ৰবেশ নিষেধ।

এই অট্টালিকাৰ সমুখত আলিৰ কাষত বহি মই হৰেক সপোন বচনা কৰো—এই ঘৰতেই হয়তো এদিন আনন্দৰ কলৰোলত আকাশ বতাহ ভৰি পৰিছিল। ইয়াত হয়তো অলকানন্দৰ মাধুৰীয়ে সৰগৰ জেউতি বিলাই দিছিল। সৌ এতিয়া সাপ, বেঙেৰে ভৰা বাঁহী খনতে এদিন গুৱনী গুৱনী ফুলৰে উপচি থকা ফুলনি আছিল—এতিয়া আধা ভাগি যোৱা খিৰিকীৰে সৌ কোঠাটোতে হয়তো হৈছিল কোনোবা অজান প্ৰেমিক-প্ৰেমিকাৰ মিলন সম্ভাষণ—বতাহে তাতেই হয়তো মেলি দিছিল আবেগ স্নান ফুল পৰাগৰ পোহৰ। শাৰদী জোনাকে তাতেই হয়তো ভুৰুকি মাৰি চাইছিল মিলন উৎসৱ। মোৰ এই সপোনত মই নিজেই বিভোল হৈ থাকো। আজি এই অট্টালিকাৰ কিয় এনে হল স্মৃতি ফুৰিলে হয়তো তাৰ সেই নিৰ্ম্মম বহুস্তৰ ভেদ হ'ব, কিন্তু মোৰ সেই বিষয়ে জানিবলৈ তেনেকুৱা একো অদম্য আগ্ৰহ নাই। মোৰ কাৰণে এই বহুস্তৰই এটা মাদকতা—বৰ ভাল লাগে, মই নিজে নিজে ইয়াতে বিভোৰ হৈ বচনা কৰা মোৰ এই অপ্ৰকাশিত কবিতাৰ উদ্গাদনাৰ কাৰণে। বহুত দিন মই ইয়াতে উচুপি উচুপি কান্দিছো, কিন্তু কেতিয়াও হাঁহিব পৰা নাই ইয়াৰ শাস্তি যেন আশান্বিত, ই যেন এখনি ঋষিৰ আশ্ৰম, কিন্তু তাৰ সামগান নিস্তৰ্দ্ধ হৈ গৈছে। মাজে মাজে যেতিয়া একোটা কেঁচাই 'নিউ' বুলি আকাশেদি উৰা মাৰি যায়, তেতিয়া মই কৰ নোৱাৰাকৈয়ে গাৰ নোমবোৰ শিয়ঁৰি উঠে—এটা অজ্ঞাত ভয়ত। এনেকৈয়ে এদিন মই বহি বহি এই ঘৰটোৰ বিষয়ে আপোন মনে এটা ককণ কাহিনী বচনা কৰি নিজকে সংসাৰৰ এনে দুৰ্ভাগ্যৰ ব্যাখ্যা কৰিছো।

এনেতে পিচকালে কোনোবাই মোক মতা যেন পালো। গাটো অলপ শিয়ঁৰি উঠিল এই নিজানত আকৌ কোন ওলালহি।

দেখিলো এজনী বুঢ়ী। চুলিবোৰ তাইৰ কপোৱাজী হৈ পৰিছে, বান্ধক্যৰ সাঁচ চকু মুখ সকলোতে। হাতত এডাল লাথুটি, কঁপা হাত কিখনিয়ে তাকেই খামুচি ধৰি আছে। অলপ পৰ আচৰিত হৈ চালো এই বুঢ়ীটিক। এনে লাগিল যেন শ্মশানখলিৰ পৰা কোনোবা ওলাইছে আহিছে আকৌ এবাৰ এৰি থৈ যোৱা সংসাৰখনৰ বেহকপ চাবলৈ।

বুঢ়ীয়ে মই তেওঁলৈ একেধৰে চাই থকা দেখি ক'লে—“বোপা ভয় খাব নেলাগে। মই ডাইনী বা জখিনী নহওঁ। হওতে অলপ চকু খাবৰ কথাই! এনে মানুহ-ছুহুহৰ সাৰ সঁহাঁৰি নথকা ঠাইত মোক দেখি। সৌ হাবিখনৰ সিমূৰে পথাৰ এখনৰ চুকতে মোৰ সৰু পজাটো। তোমাক মই কেইবাদিনো ইয়াত এনেকৈ বহি থকা দূৰৰ পৰা দেখা পাইছো। তুমিহে মোক মন কৰা নাই। তোমাক ইয়াত এনেকৈ বহি থকা দেখি সঁচাকৈয়ে মই বৰ আচৰিত হৈছো, কাৰণ এই ঠাইখন সচাকৈয়ে ইমান জয়াল বুলি মানুহে সন্দেহ কৰে যে এনে সন্ধিয়া হে নাশাগে ৰেলি ছপৰতে মানুহে এইফালে আহিবলৈ ভয় কৰে। ভয় কৰিবৰ কথাই, কাৰণ এই ঘৰটো যে দেখিছা, ইয়াতে এসময়ত বৰ ডাঙৰ কথাই হৈ গৈছিল। তাৰ কথা শুনিলে এতিয়াও মানুহৰ গাৰ নোম শিয়ঁৰি উঠে।”

দেখিলো বুঢ়ী গৰাকীয়ে সেই ঘটনাৰে কথা কবলৈ আজি সাজু হৈ আহিছে। এতিয়া আক শুনি যোৱাৰ বাহিৰে আন উপায় নাই। মোৰ নিজে সাজি মেলি থকা ‘খিয়ৰি’বোৰ বুঢ়ীয়ে আজি মোৰ মূৰত খেলিমেলি লগাই থাকিবলৈ নিদিয়, বাস্তৱৰ নিষ্ঠুৰ সত্য আজি ওলাই পৰিব। বুঢ়ীয়ে আৰম্ভ কৰিলে :—

“এই আমাৰ আগতে থকা ঘৰটো এসময়ত এজন বৰ ধনী মানুহৰ ঘৰ আছিল। এতিয়া ইয়াত হাবি বনেৰে ছাটি ধৰিছে; কিন্তু এসময়ত এই ঘৰটো আৰু বাৰীখন বাকী অট্টালিকাকৈও দেখনিয়াৰ আছিল।

বাৰীখন তেতিয়া এনে আছিল যে তাৰ যিটো বস্তুতে চকু পৰে তাতে চকু মোহ যায়। 'ফুলনিত ফুল আছিল হৰেক বকমৰ। দিনো তিনি চাৰিটা মালীয়ে ফুলনিতে লাগি আছিল। বৰ খাউতি নানা দেশৰ নানা ফুল ফুলনিত কইছিলহি।

মই আছিলো এইজন মানুহৰে ঘৈণীয়েকৰ লিগিৰী ছোৱালী। কাম বনৰ ভিতৰত কবলৈ গলে একো নাছিলেই। আইদেউৰ যি অলপমান আল ধৰা কাম। আই ঐ দৈহি, আইদেউ আমাৰ কিমান শুৱনি আছিল। মই আজি কালি তেওঁৰ মান শুৱনি কাকো দেখা নাপাওঁ। তেওঁৰ চকুলৈকে চাই থৰ লাগিবানে, নাকটিকে চাবা নে, তেওঁৰ ধুনীয়া মুখখনিৰ হাঁহিতে ভোল যাবা। গাৰ গঢ়টি এনে নিখুত, কোনোবা বিশ্বকৰ্ম্মাইহে যেন তেওঁক সাজিছিল। আইদেউৰ খোজেপতি এজোপা পছম ফুল ফুলিছিল।

গিৰিয়েকেও আইদেউক বৰ ভাল পাইছিল। এনে ভাল পোৱা মৰম চেনেহ বৰ কম ভাগ্যৱতীৰ কপালতেহে মিলে। সৌ যে দেখিছা, ওখকৈ বন্ধোৱা বগা শিলৰ আসনখন তাতে যে কিমান জোনাক সজিয়া ছয়ো ছয়োকো ছিয়া উবুৰাই মৰম চেনেহ বিলাই দিছিল, তাৰ কথা মোৰ এতিয়াও মনত পৰে—সেইদিন এতিয়া মোৰ মানত এটা বৰ সুখৰ সপোন যেন লাগে। আও, কম দিনীয়া কথা নে সি, মই তেতিয়া গাভৰু আৰু এতিয়া মই চাৰি কুৰিৰ ওচৰ চপা অলৰ অচৰ বুঢ়ী।

এইদৰেই দিন গৈছিল সেই সময়খিনি আইদেউৰ আৰু আইদেউৰ গিৰিয়েকৰ কাৰণে অমৰাৱতীতকৈও সুখৰ আছিল। পিচে, মানুহৰ সুখ শাস্তি জানো বিধাতায় সয়? কেৰোগ এনেকৈ সোমাল—

সেই সময়ত ক'ববাৰ পৰা এজন মানুহ আমাৰ এই চহৰলৈ আহিছিল। ডেকা মানুহ, দেখিবলৈ অবিৰল কান্তিকটি যেন। কোনো প্ৰাক্ক নাইলা যাব এওঁক দেখিলে ছিয়াত ভোলপাৰ নেলাগিছিল। নিচতী সজিয়া সেই মানুহজনৰ আগলৈ আগবঢ়াইবৈ বৈ যোৱা কৈখৰে

সদায় নাও খেলিছিলহি। নিভৌ সন্ধিয়া আলিৰ ওপৰৰ পৰা আমি তেওঁক নাও খেলি ফুৰা দেখা পাইছিলোঁ। “কোনোবা কুকণ্ড আমাৰ আইদেউৰে সৈতে তেওঁৰ চিনা পৰিচয় হয়। মাকুহৰ কপালো এনে—মই হলে কাকো নোদোৰো—ছুয়ো ছুয়োৰো বান্ধত বাককৈয়ে পৰিল।

এদিনৰ কথা। আইদেউৰ গা অশুখ—অলপ ভাল পাট উঠি লবি ফুৰিব পৰা হৈছে মাথোন। আইদেউৰ গিৰিয়েক ক’ৰবালৈ ওলাই গৈছে। বাতিটো ক’ৰবাত থাকিব। গধূলি কাম-বন কৰি অতাই আইদেউৰ কোঠাৰ পৰা আহি মই তলত মেল মাৰিছোঁহি। এনেতে দেখোন দেউতাৰ মাত শুনিলো মোক মাতিছে। লৰালৰিকৈ আইদেউৰ কোঠা পালোগৈ।

দেউতা যেতিয়া ভিতৰলৈ আহে, তেতিয়া আইদেউইউৰ শোৱনীঘৰ ভিতৰৰপৰা বন্ধ; দেউতাই ভাবিছিলে আইদেউৱে ময়ে ভিতৰত সোমাই কথা বাৰ্তা পাতি থকা বুলি। ভিতৰলৈ দেউতা সোমাই গৈ দেখে যে মই তাত নাই। আইদেউ অকলে।

মই কোঠা সোমাই দেখো দেউতাই কোঠাটোৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈ টহলিব লাগিছে। হাত দুখন বুকুৰ ওপৰত, চকুকেইটাত কিবা এটা ভাব, দেখিলেই শঙ্কা ওপজে কিবা হল বুলি। “কি হল?” কিবা বেয়া খবৰ আছে নেকি?

আইদেউৱে দেউতাক শুধিলে। আইদেউৰ চকুত ভয়ৰ চিন। “তই এতিয়া যা।” দেউতাই মোক যাবলৈ কলে। মোৰ লাগিছিল মনটোতে উচ্চৈশ্বৰ্য। কথা-কাৰখানাবোৰৰ ধ্বংস দেখি মই কোনোমতেই তাৰ ভাগ নোলোৱাকৈ থাকিব নোৱাৰিলো। লাহেকৈ ঘৰৰ ভিতৰৰ পৰা ওলাই গৈ বাহিৰৰ বেৰৰ দাঁতিত চেপেতা লাগিলো। কাপখন উৰাই থাকিলো কোঠাটোত কোনে কি কৰা শুনিবলৈ।

দেউতাই শুধিলে “ঘৰৰ ভিতৰত কোনোবা আহিল নে নাই?” কোঠাৰ এডোকা শব্দটোৱে যেন জুইয়ে বৰিছে। আইদেউৰ ইচ্ছা

খীৰ, গম্ভীৰ, “কোনো নাই।” দেউতাৰ চকু দেখিলো কোঠাটোৰ লগতে লগোৱা সৰু কুঠৰীটোৰ ফালে। সেই কুঠৰীটোৰ আন খিৰিকি ছুৱাৰ নাই; বস্তু বাহানি থোৱা গুদাম ঘৰৰ নিচিনা। আইদেউৰ কোঠাৰে তালৈ যাবলৈ মাথোন এখন ছুৱাৰ। দেউতাই সেই ছুৱাৰৰ ফালে খোজ ললে।

“শুখলিৰ ছুৱাৰখন। যদিহে আপুনি ছুৱাৰখন মেলি কাকো দেখা নাপায়, জানিব আমাৰ সকলো সম্বন্ধ তাৰ লগে লগেই শেষ”। আইদেউৰ চকুৰ কি সেই জেউতি! সেই জেউতিৰ আগত দেউতা থৰ লাগিল। “বাক, মই ছুৱাৰ নেমেলো। মই জানো, তোমাৰ চৰিত্ৰত অকণো চেকা নাই। তুমি এগৰাকী দেৱী।’ আইদেউৰ চকুৰ তিৰবিৰণি এই কথা কেই আঘাত আৰু চৰিল। দেউতাই লাহে লাহে মাত লগালে—“মই ছুৱাৰ নেমেলো বিশ্বাস কৰা, কিন্তু তাৰ আগতে তুমি গোসাঁইৰ শপত খাই কোৱা, তাত কোনোৱেই নাই”। আইদেউৱে শপত খালে। দেউতাই আকৌ কলে, “ভালকৈ শুনাকৈ শপত খোৱা”। আইদেৱে অলপো বিচলিত নহৈ আকৌ শপত খালে। দেউতাই মাথোন কলে “বাক”। অলপ পৰ নিমাত। সেই কেই মুহূৰ্ত্ত যে কিমান দীঘল। তাৰ পিছত দেউতাই মোক মাতিলে মই ওচৰ পালত কলে—“যা বামৰতন মিস্ত্ৰীক আনগৈ।” বামৰতন মিস্ত্ৰী দেউতাহঁতৰ বাৰীতে ঘৰ কৰি থাকে। মই গৈ তাক মাতি আনিলো।

দেউতাই বামৰতনক কলে—“বামৰতন, এই কোঠাটোৰ ছুৱাৰখন বন্ধ কৰি ইটাৰে এখন দেৱাল তুলি দিব লাগে। আজি ৰাতিৰ ভিতৰতে। কাইলৈ পুৱাই তই এই ঠাই এৰি যাব লাগিব। দহ হেজাৰ টকা তোক মই নগদ তাৰ কাৰণে দিম। কিন্তু আজি যি কৰিবি, সাৱধান, ভুলতো তই কাকো নকৰ।”

আইদেউৰ মুখখন দেখিলো ভয়ভেঁই নে কিয় একেবাৰে মৰাশৰ দৰে সোঁতা পৰি গৈছে। মই তেওঁৰ চকুলৈ চাওঁতেই মোক ঠাৰেৰে ওচৰলৈ

মাত্ৰ নিলে। কলে—“হেৰ, বামৰতনক সূচুচুচাই কৰি অলপমান যেন ইটাবোৰৰ মাজত ঝাঁক ৰাখে। তাৰ বাবে তাক মই এহেজাৰ টকা দিম।” তাৰ পাচত ডাঙৰকৈ শুনাই কলে—“যা বামৰতনক ইটাহিটো কঢ়িয়াই আনি সহায় কৰি দৈগৈ।”

ইটাৰ ওপৰত ইটা উঠিবলৈ ধৰিলে। সক বিহু এটাই দি দেখিলো ভিতৰত এজন মানুহ বিবৰ্ণ মুখেৰে থিয় দি আছে। গাটো জিকাৰ খাই উঠিল তাৰ ভবিষ্যৎ ভাবি।

ৰাতিৰ ভিতৰত দেৱাল হৈ উঠিল। ৰাতি পুৱাল, ৰাতিৰ ৰাতিটো আমাৰ কাৰো টোপনি নাই। দেউতাই মাত দিলে, “বেছ দেৱালখন হল যেতিয়া বামৰতনক যোৱাৰ দিহা কৰ গৈ?” এবাৰ জাহাজ ঘাটৰ পৰাও আহিব লাগিল। সক বেতদাল, গাত কাপোৰ এখন লৈ দেউতা ওলাই গল।

অলপ পৰ বৰলৈ। আইদেৱে ভাবিলে দেউতা আৰু দুই ভিন ঘণ্টাৰ আগেয়ে মুভটিছে। মোক লৰা লৰিকৈ কলে—“বেগতে এখন চিপবাং লৈ আহ”। মই লৰি গৈ এখন চিপবাং লৈ আহিলো। তাৰ পাছত চিপবাং খনেৰে আইদেৱে দেৱালখনৰ ইটাৰ গাঁঠনিবোৰ ভাঙিবলৈ ধৰিলে। ইস্ আইদেউৰ সেই সময়ত কি উছাহ। এজনী তিকতা মানুহৰ গাত যে ইমান শক্তি ক’ৰ পৰা আহে ভাবিবই নোৱাৰি।

দুই এচপৰা ইটা একৱা হৈছে মাথোন এনেতে দেউতা কোঠাটোৰ ভিতৰত হাজিৰ। আইদেৱে দেউতাক দেখি সিম্বালে মুছকছ গ’ল। দেউতাই মোক অলপো অধৈৰ্য্য নহৈ কলে—“আইদেৱক বিহুনাড শুৱাই দে” তেলটেঙ্গা দিয়াৰ পাচত আইদেউৰ চেতন আহিল। দেউতাই মোক কলে—“আইদেৱৰ গা অনুখ, ভাল নহয় মানে মই ইয়াত থাকিম। মোৰ খোৱা বোৱা সকলো ইয়াতে হব।”

কুৰি দিনে নিশাই দেউতা আইদেউৰ কাষতে থাকিল। প্ৰথম ভোখৰত এটা ককণ বিননি যদি আইদেউৰ কাপত পৰে তেওঁ বিচলিত

হয়। আইদেৱে চাৰিবেৰৰ মাজত থকা বন্দীক নিশ্চিত মৰণৰ পৰা বচা কৰিবৰ বাবে কাকুতি মিনতি জনায়। দেউতাই কৈছিল নিৰুৰ ভাবে “কিয় তুমি গোঁসাইৰ শপত খাই কৈছিল। নহয়।”

দেউতা তাৰ পিছতেই গুছি গ'ল। কিছুদিনৰ মূৰত শুনিলো তেওঁ মদ খাই অতিচাৰ অত্যাচাৰ কৰি বৰ বেয়া ভাৱে জীৱন এৰিলে। আইদেৱে যি সেই পাটীত পৰিল, তেৱো আৰু তাৰ পৰা झুঠিল। দেউতা যোৱাৰ পাছতো তেওঁ সেই কোঠাতে আছিল। ক'লৈকো বাহিৰলৈ নোলায়। খাৱন বৰণ নামমাত্ৰ মাথোন। লাহে লাহে তেওঁ বীনাই শুকাই যাবলৈ ধৰিলে। এদিন তেৱো এই সংসাৰৰ পৰা ফেলানি ললে। সেই ঘটনাৰ পাছত এদিনো তেওঁৰ আৰু কোনেও মুখৰ মাত নেপাইছিল। তেওঁ যেন এখনি মাটিৰ প্ৰতিমা হৈ, অকনো জীৱনৰ আশ্বাস নাই। চকু দুটাৰ সেই কৰুণ, অপলক দৃষ্টি মোৰ বুকুত এতিয়াও শেলে বিদ্ধা দি বিদ্ধি আছে। আইদেউ মৰাৰ পিছত সেই দুৰ্ভাগীয়া ঘৰৰ পৰা ময়ো বাক্য হলো। কিন্তু আজিলৈকে কাকো কোৱা নাই, কিনো ঘটছিল এই ঘৰটোৰ ভিতৰত। আইদেউৰ মৰণৰ সম্বন্ধৰ ইচ্ছা এই ঘৰবাবী যেন কোনেও আৰু মেৰামতি নকৰে। ই যেন ধূলিৰ লগত লীন হয়। সোণৰ সংসাৰ কেনেকৈ ছাই হয়, এয়ে তাৰ চানেকী মোৰ বোপাই। ইয়াকে বোলে কপাল।

বুঢ়ীৰ চকুত দেখিলো দুখাৰি চকুলো। আচৰিত হলো এই নিৰস ধৰীৰ পৰা ফল্গুৱা ক'ৰপৰা ওলাল।

বুঢ়ী আঁতৰি গল। চাপি অহা আন্ধাৰৰ মাজত বুঢ়ীৰ কণীৰ ধৰীৰটি জুকাই পৰিল। অসম্ভৱৰ কিবা এটাই যেন আগুৰি ধৰিলে—
খোজ ল'লে অভিশপ্ত জীৱনৰ এটা কৰুণ স্মৃতি বুকুত বান্ধি।

আদিম যুগৰ মানুহ

সমাজতত্ত্বত কুসূৰি

মানব জাতিৰ বুৰঞ্জী এটা কথা লৈ আবদ্ধ হৈছে—নিজৰ অজ্ঞতাৰ স্বীকাৰোক্তিৰে। আমি যে কেতিয়া আহি এই পৃথিবীৰ বুকুত থিয় দিলোঁহি, আৰু নো কোন ঠাইত পোন প্ৰথমতে আবিৰ্ভাৱ হলোঁহি, এই কথাৰাৰ এতিয়ালৈকে উলিয়াব পৰা নাই। আজি আমি বিজ্ঞানৰ বলেৰে প্ৰকৃতিৰ শক্তিক দাসাভূদাসৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা হৈছোঁ সঁচা কথা, কিন্তু কব নোৱাৰোঁ ক’ত আৰু কেতিয়া পোনতে আমি পৃথিবীত থিয় দিলোঁহি। কিছুমানে কয় যে আমি ইয়ালৈ অহা হেনো তিনি লাখ বছৰ হল, কিছুমানে কয়, নহয় তাতোকৈ বেছি, দহ লাখ বছৰ হল। ইফালে কিছুমানে কয় যে মধ্য এছিয়াতেই পোন প্ৰথমতে আমাৰ পূৰ্ব পুৰুষে আহি দেখা দিলে। কিছুমানে কয় নহয়, আফ্ৰিকাই মানৱ জাতিৰ আদিম জন্মস্থান। এইবিলাক বিষয়ত এতিয়ালৈকে আমি নিশ্চয়কৈ একো কব নোৱাৰো।

আমাৰ পুৰাতত্ত্ববিদ পণ্ডিতসকলে পৃথিবীৰ বুকু খানি বহুতো তথ্য আবিষ্কাৰ কৰি আমাৰ জ্ঞানৰ সীমা বঢ়াইছে সঁচা, কিন্তু এই বিষয়ত আমি এতিয়ালৈকে সঠিক প্ৰমাণ পোৱা নাই। আমাৰ পূৰ্ব পুৰুষ সকলে ব্যৱহাৰ কৰা শিলৰ অস্ত্ৰ বিলাকৰ পৰা তেওঁলোকৰ “কালচাৰ” সম্পৰ্কে আমি ধাৰণা কৰিব পাৰোঁ। তেওঁলোক যে ৫০ হাজাৰ বছৰৰ পূৰ্বতে এই বিলাক অস্ত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল তাক ধৰিব পাৰিলেও আমাৰ বৰ্ত্তমান জানেৰে তেওঁলোকৰ আবিৰ্ভাৱৰ সময় নিৰূপন কৰিব নোৱাৰি।

আমাৰ বহুতেই ‘মিউজিয়াম’ কি জানে, আৰু কলিকতালৈ গলে তাৰ ‘বাহুঘৰ’ টো চাবলৈ যায়। কিন্তু বাহুঘৰত থৈ দিয়া শিলৰোৰ দেখি আমাৰ কিছুমান আচৰিত হয়। পুৰণি শিল, পুৰণি কালত ব্যৱহাৰ

হোৱা দা বা কটাৰীবোৰনো এইদৰে আয়নাৰ আলমাৰীত ইমান যত্নেৰে সজাই থোৱা দেখি কিছুমানে হাঁহেও। এই বিলাকৰ যে অৰ্থ আছে, এই বিলাকেও কত পুৰণি কথাৰ সাক্ষ্য প্ৰমাণ দিয়ে, এইটো উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰে। অৱশ্যে এই বিলাক বস্তুৱে যি ভাষাৰ আমাক সকলো কথা কয়, সেই ভাষা সকলোৱে বুজিব নোৱাৰে।

জে, ৰিড মটৰ (Reid Moir) নামৰ এজন প্ৰত্নতাত্ত্বিকে ইংলণ্ডৰ ইপছৱিচ নামৰ ঠাই এখনত আৰু বেঞ্জামিন হেৰিছনে ইগথামত কিছুমান পুৰণি কলীয়া শিল পাইছিল, এই বিলাক লৈ সুধীসমাজৰ নানাঞ্জে নানান মত দিছিল। এই বিলাক শিল প্ৰকৃতিয়ে নিজৰ পৰাই এনেদৰে এই ঠাইত পেলাই থৈছেনে, মানুহে তাহানি এইবিলাক অস্ত্ৰ স্বৰূপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

Boucher de Perthes নামৰ এজন প্ৰত্নতাত্ত্বিকে নৈৰ বালিত সৰু কুঠাৰ আদি কিছুমান বস্তু পাইছিল, এই বিলাক বস্তু দেখাত অতি কুৎসিত আছিল। তেওঁৰ নামতেই এই বিলাকৰ “বুছাৰছ” নাম দিয়া হয়। বৰফৰ যুগত (Ice Age) পূৰ্বতে মানৱ জাতিৰ মানসিক বিকাশ আৰু জীৱন সম্পৰ্কে এই বিলাক বস্তুৱে বহুতো কথা আমাক জনায়। বৰফৰ যুগ পৃথিবীত আৰম্ভ হোৱাৰ পূৰ্বতে যি বোৰ নৈ এতিয়া আমি দেখোঁ, সেইবোৰে এই দৰে নিজৰ গতি ঠিক কৰি লোৱা নাছিল, বৰ্তমানৰ ৰূপ সেই বিলাকে তেতিয়াও লোৱা নাছিল, আৰু পৃথিবী তেতিয়া এতিয়াতকৈ তপত আছিল। লাহে লাহে পৃথিবীখন চোঁটা হোৱাৰ লগে লগে পানী গোটে খাই বৰফ হবলৈ ধৰিলে। এই বৰফৰ যুগ পৃথিবীলৈ অহাৰ পূৰ্বতে যি মানুহৰ আবিৰ্ভাৱ হয়, তেওঁলোকক Chelleans নাইবা Achelleans বোলা হয়; তেওঁলোকে এৰি থৈ যোৱা অস্ত্ৰাদিয়ে তেওঁলোকৰ ‘কালচাৰ’ৰ পৰিচয় দিয়ে।

এই যুগৰ মানুহৰ পাছতেই নিণ্ডাৰথেল Neanderthal মানুহৰ আবিৰ্ভাৱ হয়। ১৮৫৭ চনত দুসেল্ডাৰ Dusselder নগৰৰ ওচৰত এটা পৰ্বতৰ গুহাত এই যুগৰ মানুহৰ হাড় পোন প্ৰথমতে আৱিষ্কৃত হয়।

এই বিধ মানুহে য়ুৰোপ মহাদেশখনত এদিনীয়া স্বৰ লোৱা দি লৈছিল। আগৰ যুগৰ চিলীয়ান সকল লোপ হল, মানুহ আৰু পশুৰ মাজত যি যুঁজ চলি আছিল, সেই যুঁজত সেই বিধৰ মানুহ লোপ পালে, নাইবা পৃথিৱী চোঁটা হোৱাত আৰু বৰফ পৰাত তেওঁলোকে তিস্থিৰ নোৱাৰিলে।

নিগুৰুখেল মানুহ যে কি সংগ্ৰামৰ মাজত পৃথিৱীত থাকিবলগীয়া হৈছিল। জীৱনৰ সংগ্ৰামৰ বাবে শিলেৰে অস্ত্ৰ তৈয়াৰ কৰি ললে, কাৰণ তেতিয়াও ধাতুৰ ব্যৱহাৰ মানুহে শিকা নাই। ঘৰ সাজি লব নাজানে, বাহিৰত বৰফৰ চোঁটা, আশ্ৰয় বিচাৰি ভালুকৰ গাতত সোমাবলগীয়া হল। ভালুকে নখেৰে খানি লোৱা গাঁত দখল কৰিবলৈ মানুহে শিলৰ অস্ত্ৰেৰে অভিযান কৰিব লগীয়া হৈছিল, কিন্তু লোকৰ ঘৰ জানিব দখল কৰিলেই, এতিয়া পেটৰ ভোক ওছায় কেনেকৈ? গাঁতৰ পৰা ওলাই হাবিৰ 'বাইছন' গৰু, পহু, খেদি চিকাৰ কৰাত লাগিল। সেই যুগৰ 'মেমথ' হাতী (আজিকালি এই বিধৰ হাতী লুপ্ত হল) গঁড় আদি চিকাৰ কৰিবলৈ বুদ্ধিৰ ব্যৱহাৰ কৰিব লগীয়াত পৰিল। এনেকৈ ফান্দ পতা শিকিলে, কাৰণ শিলৰ অস্ত্ৰেৰে হাতীৰ একো কৰিব নোৱাৰি। তেওঁলোকে এইদৰে সংগ্ৰামৰ মাজত নিজৰ অস্তিত্ব বক্ষা কৰি লাহে লাহে পৃথিৱীৰ বুকুৰ পৰা লোপ পালে। হেজাৰ বছৰতকৈ সৰহ হব য়ুৰোপৰ পশ্চিম খণ্ডত এওঁলোক আছিল। বনৰীয়া জন্তুৱে যিদৰে জাব, জহ, বৰষুণ সকলো সহি থাকে, সেইদৰে এওঁলোকেও প্ৰকৃতিৰ প্ৰতিকূল অৱস্থাৰ মাজত নিজক চলাই লৈ ফুৰিলে। কিছুমান প্ৰত্নতাত্ত্বিকে কয় যে খ্ৰীষ্ট জন্ম হবৰ ৩২ হেজাৰ বছৰ পূৰ্বতে য়ুৰোপৰ পৰা এওঁলোক লোপ হল।

এওঁলোকৰ পাচত আৰু এবিধ মানুহ আহি ইয়াত দেখা দিলে। তেওঁলোক বৰ্তমানৰ য়ুৰোপীয়ান জাতিবিলাকৰ পূৰ্বপুৰুষ হয়নে নহয়, তাৰ নিশ্চয়তা নাই। এওঁলোক আফ্ৰিকাৰ ফালৰ পৰা আহিছিল বুলি কিছুমানে কয়, সেই যুগত ইটালী আৰু আফ্ৰিকা লগ লাগি আছিল। আৰু সেই বাটেদি এইবিলাক মানুহ গৈ য়ুৰোপ পালে।

লাহে লাহে প্ৰাকৃতিক অৱস্থাৰ পৰিবৰ্তন হল, বৰফৰ ঢাকনি আতৰিল; লগে লগে এইবিলাক মানুহ বিয়পি পৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁলোকেও পৰ্বতৰ গুহা আদিত আশ্ৰয় লৈছিল। ফ্ৰান্স, স্পেইন প্ৰভৃতি দেশৰ পৰ্বতীয়া গুহাবোৰত এইবিলাক মানুহৰ অস্ত্ৰাদি পোৱা যায়। প্ৰত্নতাত্ত্বিক সকলে এইবিলাক Aurignacian যুগৰ বুলি কয়। তেওঁলোকে শকত শকত তিৰোতাৰ মূৰ্তি কাটিছিল, আৰু শিঙা আৰু হাতীদাঁতত ছবি তুলিছিল।

দহ বাৰ হেজাৰ বছৰ পূৰ্বৰ এই শিল্পীসকলৰ কাৰ্য্য অতিৰঞ্জিতকৈ কোৱা টান। তেওঁলোকে এন্ধাৰ গুহাত বাস কৰিছিল, চাকি জ্বলাইছিল চিকাৰ কৰি মৰা জন্তুৰ চৰ্বীৰে, আৰু গুহাৰ গাত ছবি আঁকিছিল বনৰীয়া জন্তুবিলাকৰ—যিবিলাক জন্তুৰ লগত সদায় সংঘৰ্ষ হয়, সেইবিলাকৰে ছবি আঁকা দেখা যায়। বনৰীয়া গৰু, ম'হ দীঘল দীঘল নলখাগৰী বনৰ মাজত চৰি ফুৰা দেখে, দীঘল দাঁতাল নোমাল মেমথ হাতীক হাবিত লগ পায়, বিজুলী সঞ্চাৰে লৰি ফুৰা হৰিণ্য পছ খেদি যায়, বোকাতে লেটি লৈ থকা গঁড়, এইবিলাক জন্তুৰ আকৃতি আঁকি খোৱা তেওঁলোকৰ গুহাত পোৱা যায়।

কিছুমান মূৰ্ত্তিত কলিজা বঙাকৈ আঁকা হৈছে, কিছুমানত কাঁড়েৰে খালি খোৱা দেখোৱা হৈছে, এইবিলাকৰ পৰা কিছুমান সমাজ-তত্ত্ববিদ পণ্ডিতে Sympathetic Magicৰ কথা উলিয়াইছে। অৰ্থাৎ হাবিত যিবোৰ জন্তু চিকাৰ কৰিছিল ছবিত সেইবিলাক মৰা দেখুৱাই ছিকাবলৈ গলে শুদ্ধ হাতে উলটি আহিব নালাগে বুলি তেওঁলোকৰ বিশ্বাস আছিল। এন্ধাৰ গুহাত এইবোৰ ছবি আঁকি পূজা পাওল কৰি মন্ত্ৰ মাতি চিকাবলৈ ওলাই গলে কৃতকাৰ্য্য হ'বই হ'ব এই বিশ্বাস তেওঁলোকৰ আছিল। তেওঁলোকে ঝিলত কটা তিৰোতাৰ মূৰ্ত্তি দেখিবলৈ কুৰুহ। এই মূৰ্ত্তিবিলাক কটাৰ শুৰিভো এনেবিধ এটা বিশ্বাস বুলি কিছুমানে কয়।, তেওঁলোকৰ সমুখত যিবিলাক জীৱন্ত মূৰ্ত্তি আছিল, সেইবিলাকো নিশ্চয় দেখিবলৈ কুৰুহ আছিল আৰু তেওঁলোকে নিশ্চয় মহা আয়ত্বেৰে

জুইৰ ওচৰত বহি, নাইবা বনৰীয়া জন্তুৰ লোমৰ পোছাক পিন্ধি
আয়মেৰে আছিল, সেইবাবে সেইসকল ভিৰোভাক সন্তুষ্ট কৰিবলৈ
তেওঁলোকৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি সাজি মৰম দেখুৱাই বশ কৰিছিল বুলি
কিছুমানে ভাবে।

যি হওক সেই যুগৰ মানুহে চিকাৰ কৰিয়েই জীৱন নিয়াইছিল।
আৰু এইদৰে মানুহে সংগ্ৰামৰ মাজেদি বৰ্ত্তমান সভ্যতাত থিয় দিছেহি।

বাঁহী ২৪শ বছৰ।

আঁৰ কাপোৰৰ আঁৰত আন্তৰ্জাতীয় বহুস্থ

১৯০৮ চনৰ জুলাই মাহ। পশ্চিম আকাশত বেলি মাৰ যাৰ ধৰিছে। মাৰ যাৰ খোজা বেলিৰ বঙা আভাই গোটেই আকাশ ছাটি ধৰি বাৰ্জেন খালৰ (জাৰ্মেনীত) দৃশ্য অতি মনোৰম কৰি তুলিছে। বাৰ্জেনৰ খালত জাৰ্মান সম্ৰাট কাইজাৰৰ “হোহেনজাল’নছ” নামৰ খেলনাও (Yacht) বন্ধা। কাইজাৰে নাওৰ ‘ডেক’ত টহলি ফুৰিছে।

এনেতে সম্ৰাটৰ দৰ্শন পাবলৈ মাৰ্কিন যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ বাতৰি কাকতৰ প্ৰতিনিধি মিঃ হে’ল অহা বুলি ছুৱৰীয়ে বাতৰি দিলেহি। মিঃ হে’ল আহিলত কাইজাৰে সাদৰি আনিলে। “সাধাৰণতে মই কোনো বাতৰি কাকতৰ প্ৰতিনিধিৰ লগত দেখা-সাক্ষাৎ নকৰোঁ। আপোনাক এজন নাগৰিক (citizen) হিচাপেই ধৰি সাক্ষাৎ হ’বলৈ দিছোঁ। আপোনাৰ লগত মোৰ যি কথা-বতৰা হয় সেইবোৰ যদি কোনো বাতৰি কাকতত প্ৰকাশ কৰিবলৈ বিচাৰে, তেন্তে জাৰ্মানীৰ পৰৰাষ্ট্ৰ বিভাগৰ পৰা মঞ্জুৰ কৰাই ল’ব লাগিব।” এইদৰে কাইজাৰে তেওঁক জনালে। মিঃ হে’ল তাত মান্তি হল। ইয়াৰ পাচত দুয়ো কথা বতৰা হ’বলৈ ধৰিলে।

* * *

১৯০৮ চনত জাৰ্মান সম্ৰাট কাইজাৰ ৱিলহেল্মৰ লগত আমেৰিকাৰ বাতৰি কাকতৰ প্ৰতিনিধি মিঃ বেয়াৰ্ড হে’লৰ হোৱা সাক্ষাৎ সম্পৰ্কে পাশ্চাত্য জগতৰ ৰাজনৈতিক মহলত খুব চাঞ্চল্য উপস্থিত হয়। পোনতে কাইজাৰৰ বাতৰি কাকতৰ প্ৰতিনিধিৰ লগত দেখা সাক্ষাৎ এয়ে প্ৰথম, দ্বিতীয়তে কাইজাৰে আন্তৰ্জাতীয় ৰাজনীতি সম্পৰ্কে খোলাখুলিকৈয়ে আলোচনা কৰিছিল বুলি প্ৰকাশ হোৱাত ৰাজনীতিকসকল সকলো কথা জানিবলৈ বৰ উৎসাহিত হৈ আছিল।

“ছেকুৰী মেগাজিন” নামৰ মাহেকীয়া কাকত এখনত সকলো প্ৰকাশিত হবৰ কথা। পাঠকসকলে বাট চাই আছে। এই সম্পৰ্কে দৈনিক কাকত বিলাকত কত কল্পনা-জল্পনা চলিছে। আনকি, ইয়াৰ বিৱৰণ ছপাখনাত ‘কম্পজো’ হৈ গৈছে। এনেতে কাকতৰ ফালৰ পৰা পাঠক সমাজক জনোৱা হল যে উক্ত বিৱৰণ তেওঁলোকে প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰে। অকস্মাতে এই বাতৰি প্ৰকাশ হোৱাত পাঠক সমাজৰ কেঁতুহল আৰু বেছি বাঢ়িল। কতই কত ৰকমে উলিয়াব ধৰিলে। দৈনিক কাকতৰ উদ্ভাৱনশীল সহকাৰী সম্পাদক সকলে নিজৰ কল্পনাৰ বলেৰে কত ৰকমৰ কথা লিখি প্ৰকাশ কৰিব ধৰিলে। ইয়াৰ বাবে ইখন কাকতৰ লগত সিখন কাকতৰ বাদ-প্ৰতিবাদ চলিবলৈ ধৰিলে। এই দৰেই চলিল। কিন্তু এই আন্তৰ্জাতিক বহুস আৰ কাপোৰৰ আঁৰতেই থাকিল। জগতৰ ওচৰত ই এটি প্ৰহেলিকাময় হৈয়েই থাকিল।

এতিয়া ২৫ বছৰ পাৰ হল। যি জন লোকে ১৯০৮ চনৰ জুলাইত বাৰ্জেনৰ খালত কাইজাৰৰ লগত সাক্ষাৎ কৰিছিল, তেওঁ স্বৰ্গী হবৰো ভালেমান দিন হল। অলপতে ১৯৩৪ চনত তেওঁৰ পুতেকে অকস্মাতে পুৰণি কাকতৰ টোপোলাৰ মাজত এইবিলাকৰ “নোট” আদি থকা বহুতো কাকত পালে আৰু যোৱা মে মাহত “এটলান্টিক মান্থলী” নামৰ মাহেকীয়া কাকত এখনত সকলো প্ৰকাশ কৰিছে। এই শতাব্দীৰ প্ৰথম ভাগত “কছ জাপান” যুদ্ধ হৈছিল আৰু কাইজাৰে ইয়াৰ ৩ বছৰৰ পাছত এইবোৰৰ আলোচনা কৰিছিল বুলি সকলোৱে মনত বাখিব লাগিব। সেই সময়ৰ আন্তৰ্জাতীয় দুৰ্ভাৱা নথি জটিল। প্ৰথম মহাৰণ লাগিবলৈ তেতিয়াও ৬ বছৰ আছিল। ইফালে হেগৰ সন্মিলনে দেখুৱালে জাৰ্মানী যুৰোপত অকলশৰে থাকিব লাগিব। এনেবিধৰ ঘটনাৱলীৰ মাজতো কাইজাৰে এইবোৰ কথা কৈছিল বুলি মনত বাখিব লাগিব।

* * * *

“আপোনালোকৰ প্ৰছিডেণ্ট কেনে আছে?” কাইজাৰে প্ৰশ্ন

কৰিলে “তেওঁ বৰকৈ কাম কৰিবলগীয়া হৈছে, নহয় নে ? তেওঁৰ লগত মোৰ দেখা হব নে নহয় কব নোৱাৰোঁ। বাক, আপোনাসকলে কৈ মেলি তেওঁক চিকাৰ কৰিবলৈ, নাইবা, আন কিবা কামত আক্ৰিকালৈ পঠাব নোৱাৰে নে ?” এই বুলি কাইজাৰ অলপ ব’ল। তাৰ পাছত পুনৰ আবেগপূৰ্ণ মাত্ৰেৰে কবলৈ ধৰিলে মিঃ কজ্জন্তেণ্ট এজন শক্তিশালী লোক, ব্যক্তিত্ব থকা লোকৰ আদৰ্শ। এই জগতে লোকৰ প্ৰতিভা নিৰিচাবে গভীৰ পাণ্ডিত্য থকা লোকৰ গুণগ্ৰাহী হবলৈ নাযায়, নাইবা বুদ্ধিৰ তীক্ষ্ণতা থকা লোককো নিৰিচাবে। জগতে বিচাবে ব্যক্তিত্ব থকা লোক। যি কথা সঙ্গত, যি জায় ধৰ্ম সঙ্গত, আৰু তাৰ কাৰণে যি সংগ্ৰাম কৰিবলৈ সাজু, প্ৰতিবাদী দলৰ নিম্নালৈ যি আক্ৰেপ নকৰি আত্মবিশ্বাসত বলীয়ান, তেওঁৱেইতো মানুহ, সেইজন শক্তিশালী পুৰুষৰ ওচৰত সকলোৱে মূৰ দোৱাবলৈ বাধ্য।

“চাওক, এই জগতত যি কামটো মহৎ, যি কামটো ডাঙৰ, সকলো এনেবিধৰ টান লোকৰ কাম। তেওঁলোকেই জগতত ভাঙে আৰু পাতে। জগতৰ বুৰঞ্জীত যেতিয়া সৰুটকাল উপস্থিত হয়, তেতিয়া এনেবিধ লোকৰ বাবে জগত অৰ্ধৈৰ্য্য হৈ বাট চাই থাকে। বিশ্বজগত যেন এই স্ৰষ্টাৰ হাতত নতুন জীৱন লবলৈ বাট চাই আছে।

“পাৰ্লামেণ্টত নো কি হয় ? পাৰ্লামেণ্টে সমালোচনা কৰিব পাৰে মাথোন, কোনো কাম বন্ধ কৰিব পাৰে। পাৰ্লামেণ্টে বিদ্ৰোহৰ পৰিচয় দিব পাৰে, কিন্তু ইয়াৰ পৰা কোনো ডাঙৰ কাম হব নোৱাৰে। কাম কৰে এজন লোকেই, নেতৃত্ব কৰে এজন লোকেই। শক্তিশালী পুৰুষেই সকলো ঠাইতে কৰ্ত্ত্ব কৰে। এয়েই সমাজৰ বিধান, মানৱৰ উন্নতিৰ এয়েই হৈছে মূল-নীতি। বাস্তৱ জগতৰ জায় আৰু ধৰ্মৰ বাবে আমি যুদ্ধ কৰিব লাগিব। ‘বাইবেল’খন যুদ্ধৰ কথাৰে ভৰা। মানুহৰ মাজত এটা ভুল ধাৰণা আছে যে খৃষ্ট ধৰ্মত যুদ্ধৰ ঠাই নাই। কিয় ? তবোৱালেবে খৃষ্টধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰাত প্ৰাচীন যুটানসকলৰ একো আপত্তি নাছিল। বলেবে যুটান কৰিছিল দেখি-আজি আজি যুটান হৈছে।

কিন্তু মই এতিয়া সেই নীতি সমৰ্থন নকৰো। এতিয়া আমি আন উপায় লৈছো। বৰ্ষৰ সকলক জয় কৰি আমি পাছৰী সকলৰ বাবে বাট চাফা কৰি দিওঁ, নহলে পাছৰীসকল তেওঁলোকৰ ওচৰলৈ যাব কেনেকৈ? শুনিছো, কেইবছৰমানৰ পূৰ্বেতে আপোনাৰ মনত এইটো ভাৱ প্ৰৱল হৈছিল যে তেওঁলোকে যি স্থলত সকলো বিষয়তে পাশ্চাত্য জগতৰ আদৰ্শ লৈছে, ধৰ্ম বিষয়তো তেওঁলোক জাতি হিছাপে পাশ্চাত্য জাতিৰ দৰে এটা ধৰ্মকেই মনা ভাল বুলি সকলো ধৰ্মসম্পৰ্কে তদন্ত কৰিবলৈ কমিটি বহুৱালে। কমিটিয়ে খৃষ্টধৰ্মৰ কথা কি কলে জানেনে? খৃষ্ট ধৰ্ম হেনো সৈনিকৰ ধৰ্ম নহয়। জাপানীহঁতে খৃষ্ট ধৰ্ম জানে? জগতৰ বুৰঞ্জীত যি সকল শ্ৰেষ্ঠ সৈনিকৰ নাম আমি পাওঁ, তেওঁলোক সকলোৱেই যে খৃষ্টান। শৌৰ্য আৰু বীৰ্যৰ সৰ্ব্বোত্তম মাত্ৰা এই ধৰ্মত যে বিद्यমান আছে।

ইয়াৰ পাছত তেওঁ এছিয়াৰ প্ৰশ্ন আলোচনা কৰিব ধৰিলে। অলপ উত্তেজিত হৈ তেওঁ কলে—“কিমান দিন হল—‘পীতাতঙ্কৰ’ (Yellow peril) পীত জাতি জাপান আৰু চীনে জগতক গ্ৰাস কৰিব বুলি আশঙ্কাৰ কথা সকলোকে মই জনাইছিলো। কৰিব কল্পনা, নাইবা কাব্য বচনাও মই কৰা নাছিলো। মোৰ ভবিষ্যত বাণীব ভিতৰত অম্পষ্ট একোৱেই নাছিল। সি আজি ১৫ বছৰ পূৰ্বৰ কথা। মই সাহেবে কলো দেখি জগতৰ লোকে মোক হাঁহিলে। এতিয়া কিন্তু নাহাৰ্হে, হাঁহিব দিন এতিয়া পাৰ হৈ গৈছে। সকলোৱেই জানে এতিয়া এছিয়াৰ লগত পাশ্চাত্য জগতৰ সংঘৰ্ষ অনিবাৰ্য—পীত আৰু শ্বেত জাতিৰ সংঘৰ্ষ অনিবাৰ্য। অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰো এই সঁচা কথাষাৰক। যদি আমি নিজে চকু মুদি অস্বীকাৰ কৰোঁ, তেন্তে নিজৰ নিৰ্বুদ্ধিতাবেই আমি পৰিচয় দিম। সেই সত্যৰ সম্মুখীন হবলৈ আমি সাহু হব লাগিব। পিতৃপুত্ৰৰ সকলো আমাৰ বাবে যি সভ্যতা থৈ গৈছে, জগতৰ আশা যি ধৰ্ম দিছে, সেই ধৰ্ম বন্ধা কৰিবৰ পৱিত্ৰ কৰ্তব্য যদি আমি উপলভ্য কৰো, তেন্তে পিতৃপুত্ৰৰ সন্ত-সন্ততি বুলি চিনাকী দিবৰো অযোগ্য।

“খেত আৰু পীতৰ প্ৰথম যুদ্ধ হৈ গল। দুখৰ বিষয় আমি হাবিলো কছিয়াই অকলে আমাৰ হৈ যুদ্ধ দিব লগীয়া হৈছিল। কি দুখৰ কথা কছিয়াৰ ভাগ্যত এই বোজা পৰিল। হে ভগবান, যদি মোৰ সেনাবাহিনীয়ে সুযোগ পালেহেঁতেন! সেয়ে হোৱা হলে আমি কাম চমু-চপাই থলোহেঁতেন।”

“আমাৰ শত্ৰু অকলশৰীয়া জাপানেই নহয়। সম্ভবতঃ এছিয়াৰ নেতা হিছাবে জাপান আমাৰ প্ৰধান শত্ৰু। প্ৰাচ্য জাতিসমূহক একেলগ হব নিদিলে জ্ঞানীৰ দৰে আমাৰ কাম কৰা হব। জাপানে যাতে চীন দেশখন গ্ৰাস কৰিব নোৱাৰে, তালৈ আমি বিশেষকৈ চকু ৰাখিব লাগিব।”

ইয়াৰ পাছত ইংলণ্ডৰ কথা উল্লেখ কৰি কলে—“খেত জাতিৰ স্বাৰ্থৰ কাৰণে গ্ৰেটব্ৰিটেন বিশ্বাসঘাতক। তেওঁলোকৰ অৱস্থা বিষম হৈছে বুলি জানিব। তেওঁলোকৰ সাম্ৰাজ্য ধ্বংসৰ বাটত। জাপানৰ লগত তেওঁলোকৰ বন্ধুতা যদি বন্ধা কৰিয়েই চলিব লগীয়া হয়, তেওঁলোকৰ এই সাম্ৰাজ্য কেনেকৈ বন্ধা পৰে মই বুজি নাপাওঁ। স্বাৰ্থত কোৰ পৰিলে স্বদেশপ্ৰেমৰ ভাবুকতা নাথাকে। আপুনি জানেনে কিয় অষ্ট্ৰেলিয়া আৰু নিউজিলেণ্ডে তেওঁলোকৰ দেশৰ উপকূললৈ আমেৰিকাৰ নৌ-বাহিনী পঠাবলৈ প্ৰেছিডেণ্ট কক্সভেণ্টক অনুৰোধ কৰিছিল। জানেনে ইয়াৰ কাৰণ কি?

“মোৰ খুড়াদেউৰ গভৰ্ণমেণ্টক (ব্ৰিটিশ গভৰ্ণমেণ্ট) জনাই দিবলৈ এই আমেৰিকাৰ যুক্ত-ৰাষ্ট্ৰত তেওঁলোকে এনে এজন মিত্ৰ পাইছে যি খেত জাতিলৈ তেওঁলোকতকৈ বেছি কৰ্তব্যপৰায়ণ। ডাঙৰীয়া এয়েই ইয়াৰ কাৰণ।

“দক্ষিণ আফ্ৰিকাত বৰ্ণ সমস্যা বৰ বিষম হৈছে। ইফালে ভাৰতবৰ্ষৰ অৱস্থাও সঙ্কটজনক। এই লৈ ব্ৰিটেন বিব্ৰত হৈছে। ব্ৰিটেনৰ লোক-সকলে প্ৰকৃত কথা জু-পোৱা হলে তেওঁলোক আৰু বিব্ৰত হৈ পৰিলহেঁতেন। মই এইবোৰ উৰা কথা কোৱা নাই। মোৰ স্বজাতি

সকলৰ পৰা মই যিবোৰ বাতৰি পাইছো, তাৰ পৰা কৰ পাৰো যে তাৰ অৱস্থা তেওঁলোকে জনাতকৈও সৰুতকৈও। ভাৰতবৰ্ষত এই সৰুট বঢ়াৰ আৰু এটা কাৰণ হৈছে ব্ৰিটিশ পৰগণ্যমেটে জাপানৰ লগত মিতিবালি পাতিছে।”

“ইংৰাজে এছিয়াৰ এখন দেশৰ লোকক নিজৰ সমান বুলি ধৰি লৈ সন্মান দেখুৱাইছে, তেওঁলোকৰ লগত সন্মানৰ আদানপ্ৰদান কৰিছে, অথচ এছিয়াৰ আন এটা জাতিক অধীনতাৰ শিকলিৰে বান্ধি থৈছে। ইংৰাজে এই কথাষাৰৰ পৰাই নিজৰ বিপদৰ সৃষ্টি কৰিছে। ভাৰতবাসীৰ অস্ত্ৰবত এই কথাষাৰে কিমান দুখ দিছে আপুনি ভাবি চাওকচোন। তেওঁলোকৰ ছিপাহীয়ে যিমানেই বীৰত্ব নেদেখুৱাওক ছিপাহীৰ কামনাৰ বস্তু সন্মানৰ একমাত্ৰ নিদৰ্শন “ভিক্টোৰীয়া ক্ৰছ” পাব নোৱাৰে, কাৰণ তেওঁলোক যে ক’লা মানুহ। ভাৰতবাসীয়ে শুই থকা অৱস্থাতো এই অপমান অস্ত্ৰবত অনুভৱ কৰিছে আৰু ইয়াৰ পৰাই এই স্থপ্তিৰ মাজতো অসন্তোষৰ সৃষ্টি হৈছে। মই আপোনাক কৈ থওঁ ভাৰতবাসীৰ মাজত যি সকলে অসন্তোষৰ সৃষ্টি কৰি আছে, তেওঁলোক হৈছে ছদ্মবেশী জাপানী এজেন্ট। এতিয়া যদি “চীনৰ ডাঙৰ ককায়েক” এজনৰ প্ৰয়োজন হৈছে, তেন্তে আমি়েই হব লাগিব—জাপানক “ডাঙৰ ককায়েক” হবলৈ দিব নোৱাৰি।

“আমেৰিকাৰ যুক্তৰাষ্ট্ৰই এছিয়াৰ এই সমস্যাৰ গুৰুত্ব বুজি পাইছে। কোটি কোটি পীত জাতিৰ নব-নাবী থকা দেশৰ মহাসাগৰৰ সিপাৰত থাকি আমেৰিকাই য়ুৰোপতকৈ সোনকালে ভবিষ্যত বুজি পাইছে।

“মোৰ লগতে এক হৈ চীনত, আমেৰিকাই কাম কৰিব পাৰে : এদিন পুৱা সাৰ পাই উঠি গোটেই জগতে পঢ়িব—‘আমেৰিকা আৰু জাৰ্মানীয়ে চীন দেশত চীনৰ বাজৰ মানি চীন সাম্ৰাজ্যৰ আন আন অংশত “বুকলি দুৱাৰ” নীতিৰ (Open door policy) বোকা পৰা। হোঃ হোঃ হোঃ। সিপাৰত থকা মোৰ খুড়াদেউৰ দেশৰ

বন্ধুসকলে কি ভাবিব মই তাকেই কল্পনা কৰিছোঁ। এই বুলি সম্ভাৱে কিছু পৰলৈ হাঁহিলে।

“মই কওঁ গুনক—য়ুৰোপত যদি কোনো এটা শক্তিশালী জাতি হয়—ব্ৰিটেনে তেওঁক অকলশৰীয়া কৰিবই কৰিব—এয়েই তেওঁলোকৰ নীতি, আজি জাৰ্মানী য়ুৰোপত এটা শক্তিশালী জাতি, সেই কাৰণে ব্ৰিটেনে বাৰ্লিনৰ বাহিৰে আন সকলো ৰাজধানীৰে সৈতে মিত্ৰাৱলি কৰি ফুৰিছে।

“ভয় নাই ভৱিষ্যত আমাৰ হাতত, শ্বেত জাতিৰ হাতত। পীত জাতি নাইবা কৃষ্ণ জাতিৰ হাতত নহয়। খ্ৰীষ্টান ধৰ্ম্ম প্ৰটেষ্টান্ট ধৰ্ম্মৰ কাৰণেই ভৱিষ্যত। আমি়েই একমাত্ৰ এই জগতৰ সভ্যতা বন্ধা কৰিব পাৰিম।”

বাৰী ২৪শ বছৰ।

অৰিষডমটক

ত্ৰীৰোহিনীকান্ত বৰুৱা এম, এছছি

(কছ সাহিত্যিক ছেক্‌ডৰ হাত লিখা গল্প)

দুখত মানুহৰ সহানুভূতি ওপজ়ে, শোকত হেনো মানুহে শাস্তনা পায় আনৰ দুখৰ ভাগ লৈ। মানুহে কম দুখনি শোকাতুৰ হিয়া একেটি মূৰতে বন্ধা থাকে—এটিৰ দুখৰ কথাত আনটিৰ ব্যথা মিলি উঠে বিমাদৰ বুকু-ভঙা কৰণ বিননি। এইবোৰ প্ৰকৃততে সঁচানে ?

মানুহৰ দুখ এটি সৰ্ব্বগ্ৰাসী দানৱ—মানুহৰ শোক বিশ্ব-বিশ্বত্ৰিৰ প্ৰলয় পয়োধি। শোক-দুখত মানুহৰ মন মাথোন নিজৰ বেদনাকে লৈ বাস্তৱ থাকে, শত ব্যথিতৰ দুখৰ জুইনিয়াহে তাত অতি নিষ্ঠুৰ ভাৱে প্ৰতিহত হৈ শাস্তি লভে অনন্তৰ চিৰ সমাধিত। সঁচাকৈয়ে শোকাতুৰ অশুখীয়া মানুহৰ দৰে স্বাৰ্থপৰ, অনুভূতিহীন প্ৰাণী বোধকৰো কোনো নাই। মোৰ জীৱনৰে আজি বহুত দিনৰ আগৰ এটি ঘটনাই তাৰেহে প্ৰমাণ কৰে। এদিন এজন মানুহক মই কিভাৱে অন্তায় কৰিছিলো, তাৰেহে আজি অনুপাতভৰা সোঁৱৰণী তলৰ কাহিনীটি।

‘২০ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহ। বাহিৰত প্ৰকৃতিৰ চোঁচা কৰণ পৰল,—প্ৰাণৰ সঁকাৰ বিচাৰি ব্যৰ্থ হৈ বিশ্ব-প্ৰকৃতিয়ে যেন হতালৰ দীৰ্ঘবাসত সকলো কঁপাই তুলিছে, উস্। ১৩ ডিচেম্বৰৰ সেই বাতিৰ একবজা। কি ভীষণ ! আমাৰ সংসাৰৰ একেটি মাথোন আঁচলৰ ধন, সেই নিশাভেই কালে হৰি নিলে। ডাক্তৰ মই নিজে, তথাপি মোৰ শত অভিজ্ঞতাৰ ব্যৱ পৰিহাস যেন এই ১৩ ডিচেম্বৰতে অভিনীত হৈ গল।

১৪ ডিচেম্বৰ। বাতি দহমান বাজিছে। বাহিৰত সোঁসোঁকৈ চোঁচা বতাহ বলিছে। মোৰ আজি শূন্য ঘৰৰ প্ৰতি কোণে কোণে ব্যৰ্থতাৰ

বেদনা উপচি পৰিছে। আজি যুদ্ধ অনাবিল স্বৰ্গীয় হাঁহিৰ সলনি মোৰ ঘৰত বাজিছে বিজ্ঞতাৰ হাঁহাকাৰ।

স্মৃতিৰ শলিতা জসাই আমি ছয়ো নিমাত নিথৰ শূন্যবেদীৰ সমুখত।

সচাকৈয়ে নিস্তকতা কিমান সবাক! শোকৰ স্বৰূপ নিস্তকতা তাতে তাৰ সৌন্দৰ্য্য ফুটি উঠে। মানুহৰ আবেগৰ বাহন ভাষা নহয়—যুদ্ধ যুদ্ধবোৰৰ তীব্ৰতাতে তাৰ বাগ্মীতা।

বাহিৰত আন্ধাৰ। ভিতৰত মাথো শোৱনী কোঠাৰ চাকিটো জ্বলি আছে। পত্নীৰ মলিন মুখত পোহৰৰ বেথাই বিবাদৰ গভীৰ কালিমা আৰু স্পষ্ট কৰিছে। কোঠাটোৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈ মই সংজ্ঞাহীনৰ দৰে খোজ কাঢ়িছো, কিয় কব নোৱাৰো। পত্নীক শাস্তনা দিবলৈ মোৰ ভাষা নাই, এই সহায়হীনতাতে যেন এটি অপূৰ্ব কবিতা ফুটি উঠিছে—ই যেন অন্ধ নিয়তিলৈ বিবাদ সঙ্গীতৰ এটি মৰ্মস্পৰ্শক অৱদান।

“ডাক্তৰ, ডাক্তৰ! বাহিৰলৈ এবাৰ আহকচোন।” কোনোবাই অধীৰ হৈ ছুৱাবত আগন্তুকৰ জ্ঞাননী দিলেহি। মোৰ কিন্তু তালৈ জ্ঞাপন নাই, আপোন মনেৰে বলিয়াৰ দৰে মই তেতিয়াও ঘৰটোৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈ টহলি আছো। “ডাক্তৰ, ডাক্তৰ ডাঙৰীয়া, অলপমান মাত দিয়কচোন।” আকৌ কাৰোবাৰ অধীৰ কণ্ঠ শুনিলো। বাহিৰলৈ যন্ত্ৰচালিতৰ দৰে ওলাই গলো।

গাত এটা ‘অভাৱ কোট’, ভৰিত জোতা মোজা, আৰু মূৰত “নাইট কেপ” পিন্ধা মানুহ এজন দেখা পালো। মানুহজনে মোক দেখিয়েই মোৰ হাত ছখন অধীৰ ভাৱে ধৰি কলে, “ডাঙৰীয়া, মোৰ পৰম সৌভাগ্য যে আপোনাক মই পালোহি। ঘৰত মোৰ পৰিবাৰৰ বৰ টান নবীয়া। আপুনি অনুগ্ৰহ কৰি আহি ডেউক জীৱ দান দিয়কহি।”

কথা শুনি মোৰ হাঁহি উঠিল মনে মনে, ই কি নিৰ্ভূৰ পৰিহাস! জীৱন-দাৰ্ভাৰ ক্ষমতা মোৰ থকাহেঙেন আজি জানো মোৰ জীৱন ইমান দুখৰ ফলহেঙেন।

নিজৰ অন্তৰৰ সকলো সুখৰ উৎস ইমান অকস্মাতে শুকাই যাবলৈ দিব মই জানো দিলোহেভেন ।

“ডাঙৰীয়া, মোক ক্ষমা কৰিব । মোৰ ক্ষমতা নাই যে আপোনাৰ পত্নীক মই ভাল কৰোঁ । মোৰ নিজৰ লবাকৈ মই ধৰি বাধিব নোৱাৰিলোঁ, মই আকৌ লোকৰ ছুখ কেনেকৈ পাতলাম ? আপুনি আন ভাল ডাক্তৰ বিচাৰি যক ।”

মানুহজনে মোৰ কথা শুনিও মোক ব্যতিৰস্ত কৰি তুলিলে, “ডাঙৰীয়া, মই পাৰ্বোতে আপোনাৰ ওচৰলৈ অহা নাই । মই এতিয়া এই বাতিখন ক’ত ডাক্তৰ বিচাৰি যুঁবি ফুৰিম ? আহক, আপোনাক কাৰো কৰি মাতিছোঁ, মোক এই বিপদৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰক ।”

“ডাঙৰীয়া, আপুনিয়াে এবাৰ ভাবি চাওক । কালি ৰাতি মাথোন মোৰ লৰা ঢুকাইছে । শোকত জৰ্জৰিত মোৰ পৰিবাৰক মই অকলে এৰি কেনেকৈনো যাও বাক, আপুনিয়াে কওকচোন ।”

“ডাক্তৰ ডাঙৰীয়া, মোৰ হিয়া শিলেৰে বন্ধোৱা নহয় । আপোনাৰ ছুখত সৰ্টাকৈয়ে মোৰ চকুলো ওলাইছে । কিন্তু কি কৰিব, মই নিকপায়, সামান্য অসুখ হোৱা হ’লে আপোনাক মই ইমান আমনি নিদিলোহেভেন । কিন্তু এগৰাকী গাভৰু তিৰোতাৰ জীৱন মৰণৰ মীমাংসাৰ ভাৰ আজি আপোনাৰ ওপৰতে ।”

মানুহজনে কওতে মাতবোৰ কঁপি উঠিছিল—তাত ৰাজি উঠিছিল এটি গভীৰ আন্তৰিকতা ।

কিছুপৰ আমি দুয়ো নিমাত ! অৱশেষত বহুত ভাবিচিন্তি মই যাবলৈকে ধিৰ কৰি ক’লো—“আপোনাৰ ডালৈ ইয়াৰ পৰা কিমান দূৰ ?”

মানুহজনে মই হায় বুলি জানি জাঁপ মাৰি উঠি কলে—
“এই মাথোন সাত আঠ মাইলমানহে হ’ব । বাস্তা ভাল । মোৰ ঘৰৰ বাহিৰত বৈ আছে । আপোনাৰ একটোভৰৈ বেছি সময় মই নষ্ট নকৰোঁ । ব’লক, ডাক্তৰ ডাঙৰীয়া ।”

ছয়ো গৈ মটৰত বহিলো। নৈশ নিস্তৰ্দ্ধতা ভেদি আমি বিশ্বাসবদে বাৰলৈ ধৰিলোঁ। নগৰৰ পৰা ওলাই আমি অকলশৰীয়া আলি এটাই দি গৈ আছোঁ। মাজে মাজে একোটি একোটি পঁজাঘৰৰ ক্ষীণ চাকিব পোহৰ দেখা যায়, মাজে মাজে দেখোঁ আলিৰ দাঁতিৰ ক'লা পানীৰ বুকুত গছৰ ছাঁ টোপনিত যেন লালকাল! প্ৰকৃতিত যেন কান্দোনাৰ উচুপনি। পৃথিবীখন যেন অনুতাপত ডেই পুৰি মৰা কোনোবা পতিতাহে, অতীতৰ বসন্তসমাবোহ, বৰ্ষাৰ উদ্গাদ আনন্দৰ সোঁতৰগীৰ কথা ভাবি গীতৰ নিস্তৰ্দ্ধ ৰাতি নীৰৱে চকুপানী টুকিছে।

আমাৰ কাৰো মুখত এয়াৰি মাত নাই। ছয়ো সমুখৰ এই আন্ধাৰত নিজকে বিলাই দি আপোনাৰ কথা লৈয়ে ব্যস্ত। ইঠাৎ মটৰ গাড়ীখন আহি ঘৰ এটাৰ সমুখত ব'ল। এয়ে আমাৰ গন্তব্য ঠাই। ওচৰত কাৰো সাৰ-সহাঁৰি নাই। কেউফালে মাথো বহল পথাৰে আবৰি আছে।

মানুহজনে মোক মটৰৰ পৰা নমাই বাট দেখুৱাই লৈ গ'ল। মোক ডেওঁৰ ডুইং কমলৈ লৈ গ'ল। সাজসজ্জাত ডুইং কমটোত সুকচিৰ সুলভ সমাবেশ আছিল। কোমল ওখ গাদী পৰা চকি এখনত বহুৱাই তেওঁ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। মোক কৈ গল—“আপুনি অলপ পৰ বহক। মই এবাৰ ভিতৰত আপোনাক নিবলৈ দিহা কৰি আছোঁ।”

ঘৰটোৰ কেউফালে নিসাৰ সাৰ। কোনোবা মানুহ যে ইয়াত থাকিব পাৰে প্ৰথমতে ভাবিবই নোৱাৰি। এই জনহীন প্ৰান্তৰত ইয়াৰ অস্তিত্ব যেন এটি বিৰাট বহুস্ত।

কেইবা মিনিটো মই এনেকৈ অকলশৰে ৰহি কটালো। ডুইং কমৰ সিকালৰ দীঘল ৰাবান্দা দেখা ছুৱাবেদি ভিতৰলৈ চাই পঠিয়াইছো, মাজে মাজে—কিন্তু কাৰো অহাৰ শব্দ শুনা নাই। ডুইং কমৰ ‘পেণ্ডুলাম ক্লকটোৱে’ টং টং কৈ শব্দ কৰি ৰাতিৰ বাৰ বজাৰ জাননী দিলে—এটি দিনৰ বিননিৰ ওপৰত অনিশ্চিতৰ আগমনীৰ সূচনা হ'ল আৰু এটি দিনৰ পাওনিত।

আক কেইবা মিনিটো পাৰ হ'ল—মোৰ মনটো উত্তল খুজা লাগি পৰিছে। ভাবিছো সেই অকলশৰীয়া ঘৰটিৰ সকলো দুখৰ হুমুনিয়াহ, মোৰ সেই দুৰ্বল সহধৰ্ম্মীণীয়ে বোধিছে কেনেকৈ ?

এনেতে ভিতৰত শুনিলো কাৰোবাৰ হিয়া কঁপোৱা মাত “আঃ!” লগে লগে শুনিলো বিভ্রান্ত পদক্ষেপ ! সমুখৰ ছোৱাত সেই ঘৰৰ গৃহস্থ।

কালৰ অতীৰ্কিত পৰিবৰ্ত্তন বিশ্বাস কৰো; কিন্তু সিও মোৰ আঙুলৈকে ধাৰণা আছিল সময়-সাপেক্ষ বুলি। আজি সেই ধাৰণাও মোৰ ভুল বুলি প্ৰমাণিত হ'ল। সমুখত থকা গৃহস্থজনৰ মুখৰ পৰিবৰ্ত্তন দেখি মই নিজেই অবাৰু হলো—সন্দেহ হ'ল ই ক'ববাৰ মায়াপুৰী নেকি ? পাঁচ মিনিটৰ আগতে দেখা মানুহজনেই যে এই, ভাবিনলৈকো ভয় লাগে। তেওঁৰ মুখত এটি অব্যক্ত যত্না। শৰীৰৰ অস্থিপঙ্খৰ সকলো যেন কোনোবাই কঁপাই দিছে।

তেওঁ বলিয়াৰ দৰে বকিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। “উস্! কি নিদাকণ প্ৰতাৰণা! হিয়া উৰুৰিয়াই ভাল পোৱাৰ এয়েই পৰিণাম নে? তোমাৰ কাৰণে মই কি কৰা নাই? সংসাৰৰ সকলোৰে পৰা জীভাৰি আহি এই নিৰ্জ্জন প্ৰান্তৰত বাস কৰিছিলো—মৰমৰ সকলো বান্ধোন ছিঙি তোমাৰ কাৰণেই আজি মই নিষ্ঠুৰ হ'লো। সংসাৰৰ কোনো বাধাকে বাধা নুবুলিলো, সমাজৰ কোনো শাসনেই মোক টলাব নোৱাৰিলে, আক তাৰ প্ৰতিদান! উস্!!”

তেওঁৰ ছচকুৱেদি দুখাৰি চকুলো বৈ গল। “ডাক্তৰ ডাঙৰীয়া, আজি মোৰ এই দুৰ্ব্বতীয়া আপুনি আকস্মিক সাক্ষী মোৰ কি কৰণ অৱস্থা ভাবি চাওক।”

সকলো আন্তৰিকতাৰে সৈতে মানুহজনে মোক তেওঁৰ ঘৰলৈ জীৱনৰ সকলো কথা উৰুৰিয়াই দিবলৈ ধৰিলে। হিয়াৰ সকলো আবেগেৰে তেওঁ মোলৈ অকনো সন্মোচ নেবাধি, তেওঁৰ জীৱনৰ দুখ সুখৰ কাহিনী কৰলৈ আৰম্ভ কৰিলে। অলপ পৰা ধৈৰ্য্য ধৰি তেওঁৰ কথা মই শুনাহেতেন বোধকৰো আমি দুয়ো দুয়োকে বেছি ভালকৈ বুজিবা

পাৰিলোহেঁতেন—হয়তো তেওঁৰ দুখত ময়ো ছুটুপি সহানুভূতিৰ চকুপানী পেলাব পাৰিলোহেঁতেন। কিন্তু ছুৰ্ভাগ্য! সেয়ে হৈ জুঠিল। মই ইমান পৰ আছিলো প্ৰায় অজ্ঞমনস্ক হৈ। এতিয়া অজ্ঞমনস্কতাৰ ঠাই অধিকাৰ কৰিলে ঘিণ আৰু বিৰক্তিয়ে। প্ৰশ্ন কৰিলো “বোগী ক’ত?”

মোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰত তেওঁ মোৰ হাতত দিলে এখন ছবি। কলে ‘ডাঙৰীয়া, চাওকচোন এই অজ্ঞা চকুকেইটিৰ আঁৰত কোনে ভাবিব প্ৰভাৱণাৰ নীচ অভিসন্ধি আছে বুলি। মোত যদি তেওঁৰ আসক্তি নাছিল, কিয় তাকে নকৈ মোৰ এই অশাস্তিৰ সৃষ্টি কৰিলে?

মোৰ তেতিয়া খঙে মূৰৰ চুলি পাইছিলগৈ। খঙত কঁপি কঁপি মই কলো—“আপোনাৰ এই জঘন্য কাহিনী শুনিবলৈ মই ইয়ালৈ অহা নাছিলো। এই দুপৰ নিশা মোক আপুনি এনেকৈ ধেমালি কৰিবলৈ কিয় মাতি আনিছিল, কওক।”

তেওঁ অমুনয়ৰ সুৰত কলে, “ডাক্তৰ ডাঙৰীয়া, আপুনি মোৰ ওপৰত মিছা দোষাৰোপ কৰিছে। আপুনি মোৰ এই ছুৰ্ভাগ্য দেখিও মোলৈ অকণো সহানুভূতি দেখুৱাব নোৱাৰে নে? কোনে জানিছিল মোৰ বন্ধুৱে মোৰ এনেকৈ সৰ্বস্ব হৰি নিব। আপুনি ভাবিব পাৰেনে মোক আঁতৰ কৰি ছয়ো পলাবৰ অভিপ্ৰায়েৰেই মোৰ পৰিবাৰে বেমাৰৰ ভাও ধৰিছিল। ডাঙৰীয়া মোৰ অৱস্থা অলপমান বুজিবলৈ চেষ্টা কৰক। আপোনাৰ পৰা মোৰ এই ছুৰ্ভাগ্যত সহানুভূতিহে মই আশা কৰো। মই কিমান অনুৰীয়া।

“অনুৰীয়া? কিহৰ? লম্পটৰ অনুৰ আকৌ কি?

জঘন্য পাপৰ থলিত মোক এনেকৈ অপমান কৰিবৰ আপোনাৰ কি এক্তিয়াৰ আছিল? জানে মোৰ লবাই কালি মোক এৰি থৈ গৈছে, অকলশৰীয়া ঘৰটোত মোৰ সহধৰ্ম্মিনী পৰি আছে। আপোনাৰ কি অধিকাৰ আছিল মোৰ শোকৰ শৰীৰত বিৰক্তি দিবলৈ?

শোকৰ অগনিত জলি থকা অস্তবত আনৰ দুখৰ চকুপানী উৰি যাব তাৰে উদ্ভাও। মোৰ চকু তেতিয়া মোৰ দুখৰ চকুনোৰেই

অকলা আছিল, মই আনৰ দুখ দেখিম কেনেকৈ ? আমাৰ ভিতৰত সমবেদনাৰ সুৰ বাজি উঠক ছাৰি অলি উঠিল পৰম্পৰা প্ৰতি বিশ্বাস, ঘৃণা, বিৰক্তি। আমাৰ ছয়োৰো তাৰ পাচত যি কথা-বতৰা হ'ল তাৰ স্থূলতাৰ আৰু বৰ্ৰতাৰ চানেকী ইয়াত দিবলৈ আৰু লাজ লাগিছে।

ৰাতিৰ সেই গহীন আন্ধাৰত আমি জীতৰি পৰিলো। বিদ্যুতৰ যুহুৰ্ত্তবোৰ যুহু হৈ উঠিল সবাক নিস্তৰ্দ্ধাত। আমাৰ ছয়োৰো মাজৰ ব্যৱধান ভৰি পৰিল—ঘৃণা, বিৰক্তি আৰু বিশ্বাসেৰে। সেই মানুহজনৰ মটৰতে উঠি মই আহি ঘৰ পালো। গোটেই বাটটো মাথোন সেই মানুহজনে মোৰ প্ৰতি কৰা অন্তায়ৰ কথাৰে ভৰি আছিলো—তেওঁৰ প্ৰতি কথাটিত প্ৰতি ভঙ্গীত মই দেখিলো অপমানৰ স্তম্ভশেল। এবাৰো ভাৰি নেচালো তেওঁৰ দুখৰ কথা, তেওঁৰ সহায়হীনতাৰ কথা, তেওঁৰ প্ৰতি কৰা অন্তায় আচৰণৰ কথা! সবল অন্তৰৰ হিয়াভৰা প্ৰেমৰ প্ৰতিদান নীচ বিশ্বাসঘাততাতো মোৰ অলপো হিয়া নকঁপিল, সেইকথা ভাবিলে মই নিজেই এতিয়াও আচৰিত হওঁ।

ৰাতিৰ আন্ধাৰে তেতিয়া মোক কেউকালে আবৰি ধৰিছিল। দুখৰ কলা আবৰণে সকলোকে জীৰ কৰি কেউকালে তুলি দিছিল—প্ৰলয় পয়োদিত নাচি থকা বিশ্ববিস্মৃতিৰ ঢৌ !

বাঁহী ২০শ বছৰ।

আল্লাৰ নন্দন কানন

৩সিদ্ধিনাথ শৰ্ম্মাৰ নামত প্ৰকাশিত হৈছিল

আল্লাৰ নন্দন কানন—কিছুমান পৰ্য্যটকে আলজিৰীয়াৰ ৰাজধানী আলজিয়াছ'ক এই বুলি কয়। আৰবীয়সকলে আলজিয়াছ'ক হীৰা খটোৱা মৰকত মণি এডোখৰ বুলি কয়। ভূমধ্য সাগৰৰ পাৰত পৰ্বতৰ গাত ধুনীয়া নগৰ খনি এই আলজিয়াছ'। এফালে আকাশ আহি সাগৰৰ পানীত লাগিছে, আনফালে বৰফৰে ঢকা পৰ্বতৰ টিঙ, সূৰ্য্যৰ ৰশ্মিত পূৰা ৰঙা হৈ উঠে। এনেকুৱা প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য্যৰ মাজত আলজিৰীয়া দেশৰ এই ৰাজধানী। পৰ্বতৰ গাত লগাকে মিছৰৰ পিৰামিডৰ দৰে ঘৰবোৰ সজা—খেজুৰ গছ, সূমধিবা টেকাৰ গছ, এখন সেউজীয়া গছ-গছনিৰ মাজত মছীদৰ চূড়া, কাৰেংঘৰ দেখি পৰ্য্যটকৰ চকু জুৰায়। পাৰাপাৰ নেদেখা ভূমধ্য সাগৰত যেনিয়েই চোৱা কেৱল নীলা পানী। আলজিৰীয়াৰ বন্দৰত নামি এই দৃশ্য বৰ মনোৰম লাগে।

বৰ বেগী শেনৰ দৰে তীব্ৰ গতিৰ সক সক জাহাজবোৰ বন্দৰত দেখি তাহানিৰ কথা মনত পৰে। তাহানি এইবোৰ জাহাজেই ভূমধ্য সাগৰত উৎপাত কৰিছিল। মূৰ জলদস্যু সকলৰ প্ৰতাপত আলজিৰীয়াক যুৰোপত সকলোৱে ভয় কৰিছিল। আলজিৰীয়াৰ জলদস্যু সকলে স্পেইনক বৰ আমনি কৰিছিল। উৎপাতত বৰ নোৱাৰি স্পেইন আৰু জাৰ্মানীৰ সম্ৰাট পঞ্চম চাৰ্লছে ১৫৩৫ খৃঃত যুৰোপৰ সকলো ঠাইৰ পৰা সৈন্ত গোটেই আলজিৰীয়াক দমন কৰিবলৈ স্থিৰ কৰিলে। পাঁচশখন জাহাজেৰে সৈতে তেওঁ বাওনা হল। গোড়েটী আৰু কালিগাৰী নামৰ দুখন নগৰ জয় কৰিলে হয়। কিন্তু জলদস্যুসকলক দমন কৰিব নোৱাৰিলে। তেওঁৰ লগত ২৫ ছেজাৰ

যুদ্ধাক আহিছিল। আলজিয়াৰ্ছ বন্দবত নামিলে, কিন্তু ঘোঁৰ বাৰিষা বতৰ, লগত তাম্বু আদি একো নাছিল, ধুমুহা বতাহ বৰষুণত বৰ নোৱাৰি সৈন্য সামন্তৰে সৈতে পুণৰ জাহাজত উঠিব লগীয়া হ'ল, যুদ্ধত ৮ হেজাৰ সৈন্য হেৰুৱালে, ১৪০ খন জাহাজ বুৰিল; বেজাবত পঞ্চম চাৰ্গছে সাগৰত নিজৰ মুকুট দলিয়াই পেলালে:—“যোৱা উঠি যোৱা, কোনো ভাগ্যবান বজাই তোমাক উদ্ধাৰ কৰি মুৰত পিছিব।”

তেতিয়াৰ পৰা আলজিৰীয়া আৰু শক্তিশালী হৈ উঠিল। ১৮১৫ চনত আমেৰিকাৰ যুক্তৰাজ্যৰ বাণিজ্য জাহাজ এখন লুট কৰা বাবে যুক্তৰাজ্যই আলজিৰীয়াৰ বজা ডে'ক (Dey) সন্ধি কৰিবলৈ বাধ্য কৰালে। সেই সময়ত ইংৰাজ আৰু ডাচ সকলেও একেলগে গৈ আলজিৰীয়াৰ উপকূল আক্ৰমণ কৰাত য়ুবোপৰ পৰা ধৰি অনা বহুতো খুষ্টান ক্ৰীতদাসক মুক্তি দিবলগীয়া হ'ল। এই জলদস্যু সকলে য়ুবোপৰ ফালৰ তিৰোতা বহুতো ধৰি আনিছিল, এতিয়াও সেই বিলাকৰ বংশধৰ তাত দেখিবলৈ পোৱা যায়।

১৮২৭ চনত ফৰাছী ৰাজদূত এজনক বজা ডে'ই অপমান কৰাত ফৰাছীয়ে আলজিৰীয়াৰ বিৰুদ্ধে অভিযান পঠালে আৰু অৱশেষত ফৰাছীয়ে এই ৰাজ্য দখল কৰিলে।

আলজিয়াৰ্ছৰ বন্দবত নামি আফ্ৰিকাত ভৰি দিয়া বুলি মনত নধৰে। বন্দবৰ দৃশ্য য়ুবোপৰ দৰেই। ঘৰবোৰ য়ুবোপীয় ধৰণৰে সজা। বাটেদি বিজুলীৰ ট্ৰামগাড়ী চলিছে। যেন য়ুবোপৰ নগৰ এখনহে।

বন্দবৰ পাৰত বাটত দেখিবা পেৰী নগৰৰ দৰে সাজ পিন্ধা তিৰোতাবোৰ ফুৰা, দোকান পোহাৰত য়ুবোপীয় বিলাসৰ বস্ত্ৰবিলাক, বন্দবৰ কাষত চাহৰ দোকানত মাৰ্কবল পাখৰৰ মেজ, তাত বাটকল্লাই চাহ কফি পিয়ে, দেখি মনত হয়, এইখন আফ্ৰিকা নহয়, ফ্ৰান্সে জয় কৰি ইয়াত নতুন ফ্ৰান্স পাতিছে।

কিন্তু ডাঙৰ বাট এৰি গলিত সোমোৱা, তাত দেখিবা আন দৃশ্য। তোমাৰ মনলৈ আহিব আবহ্যোপদ্ৰাসৰ হাকন অল বজ্জিদৰ বাগ্‌দাদ

কথা। তাত পেৰিব ফেশ্বনত সাজ পিন্ধা তিৰোতা নোপোৱা। বগা বগা 'বোৰকা' পিন্ধি তিকতা বোৰ কাষেদি যায়। মূৰত পাগুৰী মৰা আৰবীয়হঁত, মূৰ সকলে বনকৰা ৱেষ্টকোট আৰু হলো মলো পাটলুন পিন্ধি যোৱা দেখি মনত নহয় যে ব্ৰাহ্মণ উপনিবেশ এখনলৈ অহা নাই—ইয়াৰ দৃশ্যৱলী সকলো প্ৰাচ্য।

আলজিৰীয়াৰ আচল অধিবাসী সকল থকা এই অঞ্চললৈ গলে দেখিবা দোকান পোহাৰ দেখাত আন বৰকমৰ; সৰু সৰু একোটা খোটাণিত ইমান বস্তু সুমুৱাই থৈ ডাঙৰ দোকান একোখন চলাব পাৰি বুলি কল্পনা কৰিব নোৱাৰি। বাটলৈকে পোহাৰৰ বস্তু পায়হি। য়ুৰোপীয়ৰ চকুত এই বিলাক দৃশ্যই প্ৰাচ্যৰ কথা মনত পেলায়।

কফিৰ দোকানত কফিত ইমান মিঠা দিয়া হয় যেন ছৰবতহে। দোকানত বহিবলৈ ঠাই নাই। কঠ পাৰি তাতেই বহি এটোক এটোক কৈ এই ছৰবত খাই কত কথা পাতিব—গ্ৰাহক, সকলে। কফিৰ দোকানত এটোক এটোক কৈ কফি খাই তাচ খেল, দাবা খেল আদিও তেওঁলোকে খেলে। মূৰ জলদশ্যুসকলৰ দিনত কাছবাত 'ডে' সকলে নিজৰ কাৰেং ঘৰ সাজিছিল। 'এতিয়া সেই কাৰেংঘৰ ফৰাহী ছিপাহী-হঁতৰ 'বেৰেক' হৈছে। বেৰেক হলেও এতিয়াও এই ঠাইত পুৰণি অধিবাসী সকলৰ বজাৰ এখন আছে, তাত পুৰণি কাপোৰ বিক্ৰী হয়। চুকত বয়সীয়াল আৰবীয়হঁ লেপেটা কাঢ়ি বহি, হয় সাধু কৰ, নাইবা দেশৰ কথা কব। জুম পাতি কিমান মানুহে যে নিভাল মাৰি তেওঁৰ কথা শুনি থাকে। বক্তা জন নিশ্চয় বাগ্মীলোক, নহলেনো ইমান মানুহে এইদৰে একে থৰে বহি তেওঁৰ কথা কয় শুনিব। ধনী সদাগৰ বোলা, দুখীয়া বাটকৰা বোলা, সকলোৱে তাত লেপেটা কাঢ়ি বহি শুনিব—বক্তাইনো কি কয়। আৰব্যোপজ্ঞাসৰ সেই মনমোহা গল্পই কয়নে, বুৰঞ্জীৰ আন কিবা কথা কয়। সাধাৰণতে মানুহবোৰ নিবন্ধৰ ছোৱা বাবে এৱেঁই ইহঁতৰ বাতৰি কাকত। যিয়েই হওক এটদৰে ইহঁতে পুৰণি কথা পুৰণি স্মৃতি পুৰুষানুক্ৰমে মনত ৰাখিছে।

জাতিতত্ত্বৰ কালৰ পৰা চালে—আলজিৰীয়াত বহুতো জাতিৰ সমন্বয় হৈছে বুলি ক'ব পাৰি। আৰবীয় জাতি, যুৰ জাতি, তুৰ্কী, ইছদী, কাৰাইল, নিগ্ৰো, কুলগলী ইত্যাদি বহু জাতিৰ লোকে আহি ইয়াত বাস কৰিছে। মূৰবিলাকে য়ুৰোপৰ বহু সুন্দৰী তিব্বোতা ধৰি অনা বাবে বোৰকাৰ আঁৰত এতিয়াও য়ুৰোপীয় গঢ়ৰ ধুনীয়া তিব্বোতা দেখা যায়।

আলজিৰীয়া খণ্ডক প্ৰাচীন কালত নিউমিডিয়া বোলা হৈছিল। ৰোমান বুৰঞ্জী লেখক ছেলাষ্টে (Sallust) কয় যে প্ৰায় তিনিহেজাৰ বছৰ পূৰ্বতে প্ৰাচ্য দেশ বিলাকৰ পৰা বহুতো সৈন্য গোটাই হাৰকিউলিচে এটা বিৰাট সেনাবাহিনী গঠন কৰি স্পেইনলৈকে নিছিল, কিন্তু এই বাহিনী ছত্ৰভঙ্গ হ'ব লগীয়া হ'ল। পাৰস্য দেশীয়, আৰ্মেনীয়ান, মিডিচ দেশীয় বহুতো সৈন্য সেই মলত আছিল। তেওঁলোকে আফ্ৰিকালৈ আহি তাত থকা পুৰণি আধিবাসী সকলৰ লগত মিহলি হৈ নিউমিডিয়া নামৰ এটা জাতি গঠন কৰিলে। গ্ৰীক, ৰোমান আৰু কাথেজিয়ান সভ্যতাৰ দিনত এই নিউমিডিয়ান সকলৰেই কথা প্ৰাচীন বুৰঞ্জীত আমি পঢ়িবলৈ পাওঁ।

জুলিয়াছ ছিজাৰৰ দিনত নিউমিডিয়া ৰোমান সাম্ৰাজ্যৰ অন্তৰ্ভুক্ত হয় আৰু বুৰঞ্জী লিখক ছেলাষ্ট ইয়াৰ শাসনকৰ্ত্তা হৈ আহে।

ভেণ্ডেল বিলাকে ৰোম জয় কৰাৰ পাছত স্পেইনৰ বাটেদি ইয়ালৈ আহি পূৰ্বৰ ৰোমান সভ্যতাৰ দিনৰ নগৰবোৰ ধ্বংস কৰে। এই ঠাইৰ অধিবাসীসকলে ৰোমৰ তলত থাকি যিদৰে সভ্যতাৰ বাটত আগ বাঢ়িছিল, ভেণ্ডেল সকলৰ দিনত সেই গতিবোধ হ'ল। আলজিৰিয়াছ, এটা সভ্যতাৰ কেন্দ্ৰত পৰিণত হওক ছাৰি, দক্কা মুছ বিগ্ৰহ আদিৰ কেন্দ্ৰ হ'ল।

এনে অৱস্থাত আৰবৰ মক্কাৰ পৰা প্ৰায় ৫০ হেজাৰ মানুহ ঘোৰাত উঠি হাতত তৰোৱাল লৈ এই ঠান্ঠি পালেহি। সিহঁত গোটেই খন দেশখণ্ড বিয়পি পৰিল। একো একোটা মলৰ একো একো জন ছৰ্কাৰে দেশখন ভগাই ললে।

কিন্তু ইমান বিলাক সুকীয়া দলৰ ওপৰত এজন প্ৰধান দলপতি নোহোৱাত তেওঁলোক দুৰ্বল হল আৰু সুবিধা পাই স্পেইনৰ সন্মতি পঞ্চম কাৰ্ডিনাণ্ডে আলজিৰাছ দখল কৰিলে।

এই পুৰণি অধিবাসী সকলে তুৰ্কীৰ বিখ্যাত জলদস্যু বাৰ্বেৰাছাক (Borborosa) মাতি পঠালে। সাগৰত লোকৰ বাণিজ্য জাহাজ লুটি পুটি তেওঁ বহুতো ধন সোণ গোটাইছিল, তেওঁ সেইবাবে আলজিৰীয়ালৈ আহি নিজক বজা বুলি ঘোষণা কৰিলে। এইদৰে আলজিৰীয়া তুৰ্ক সাম্ৰাজ্যৰ অন্তৰ্ভুক্ত হল। আৰু তুৰ্কীৰ চুলতানে ইয়ালৈ একো একোজন পাছা পঠাই শাসন চলাব ধৰিলে। পাছত তুৰ্কীৰ সৈন্য বাহিনীক ইয়াৰ শাসন কৰ্তা বাছিবৰ অধিকাৰ দিয়া হল। ইয়াৰ ফলত একো একোজন বজাই সবছ দিন ৰাজত্ব কৰিব নোৱাৰিলে। যি হওক, ইয়াৰ জলদস্যু বিলাকে স্পেইনক বৰ আমনি কৰিব ধৰিলে। পাছত আলজিৰীয়া ফ্ৰান্সৰ হাতলৈ আহিল।

আলজিৰীয়া মুছলমান প্ৰধান দেশ। ইয়াত খৃষ্টান পাছৰী সকলে ইমান যত্ন কৰিও ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিব পৰা নাট। ফ্ৰান্সৰ গৱৰ্ণমেণ্ট ধৰ্মৰ ওপৰত ভিত্তি থকা শাসন তন্ত্ৰ নহয়, ই 'বিপাল্লিক'। সেইবাবে ধৰ্ম সম্পৰ্কে ফ্ৰান্স উদাসীন।

কাৰ্থেজৰ আৰ্কবিষপ কাৰ্ডিনাল লাভিগিৰী আফ্ৰিকাৰ বুৰঞ্জীৰ এজন চিৰস্মৰণীয় লোক। তাহানি তেওঁ তাত এদল ধৰ্ম-প্ৰচাৰক গঠিত কৰে। এই সকলৰ নাম দিয়া হৈছিল White Fathers. তেওঁলোকক সুকীয়া ভাবে শিক্ষা দি আফ্ৰিকাৰ মক্কাভূমিলৈ পঠোৱা হৈছিল—খ্ৰীষ্ট ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিবলৈ। আৰবীয় সকলৰ দৰে সাজ পিন্ধি তেওঁলোকৰ লগত থকা মেলা কৰিবৰ যত্ন কৰিছিল খ্ৰীষ্ট ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিবলৈ। দুৰ্ভাগ্য হওঁতে এই সকল হোৱাইট কাদাবে বহুতো মানুহক উদ্ধাৰ কৰিলে। “কিন্তু মহম্মদৰ আধ্যাত্মিক প্ৰতিপত্তিৰ কুটা এডালো লৰাৰ নোৱাৰিলে” বুলি এজন ইংৰাজ লিখকে বেজাৰ কৰি লিখিছে।

আলজিৰাছৰ বাহিৰেও সাগৰৰ দাঁতিত আৰু কেইবাটাও বন্দৰ

আছে। ইয়াৰ পৰা খেজুৰ, সুৰষিৰা টেঙা আদি বিদেশলৈ চালান হয়। আৰু এবিধ ধাঁহ (*Esparto grass* এছ্পাৰ্টো বুলি কোৱা হয়) চালান হয়। ইয়াৰে কাগজ তৈয়াৰী হয়। তাহানি কিনিছিয়ান সকলেও ইয়াত বেহাবেপাৰ কৰিছিল। সাগৰৰ দাঁতিৰ পৰা আঁতৰত কনষ্টেণ্টাইন নামৰে এখন নগৰ আছে। এইখন পূৰ্বণি নিউমিডিয়াৰ ৰাজধানী আছিল। সেই সময়ত ইয়াৰ নাম আছিল ছিৰ্টা (*Cirta*)। প্ৰাকঐতিহাসিক যুগৰ এটা পাৰ্ৱত্য দুৰ্গত এই নগৰ। এহেজাৰ খ্ৰিষ্ট দ পৰ্বতৰ খোৰোঙে দি ৰামেল নামৰ নৈ এখন বৈ গৈছে। তিব্বতৰ কঁকালৰ মেখেলাৰ দৰে ই যেন নগৰ খনক বেৰি থৈছে। জগতত এনে মনোৰম দৃশ্য আৰু প্ৰাকৃতিক সুবিধা ক'তো দেখা নাযায়।

ফৰাছী জাতিয়ে আলজিৰীয়া শাসন কৰোঁতে ৰোমান সকলৰ আদৰ্শ লৈছে। বাট পদূলি, বেলৰ লাইন, খাল কাটি সুবোপীয় উপনিবেশ পাতিবৰ বহুতো সুবিধা কৰিছে।

ইয়াৰ অধিবাসী সকলক ফৰাছী গৱৰ্ণমেণ্টে সমান অধিকাৰ দিছে। তাহানি ৰোমান ৰাজত্বৰ দিনত যিদৰে ৰোমান এজনে ৰোম এবিও এবিছ পৰ্বতৰ দাঁতিত টিমগাড নগৰত ৰোমান বজাৰ, ৰোমান থিয়েটাৰ, ৰোমৰ অনুকৰণ কৰি সজা ৰাজহুৱা গা-ধোৱা ঘৰ, সকলো পাই ৰোম এবি আন ঠাইলৈ আহিছে বুলি নাভাবিছিল, সেইদৰে এতিয়াও ফ্ৰেঞ্চমেনে আলজিৰিয়াহঁতলৈ আহি পেৰি নগৰ এবি আহিছে বুলি মনলৈ ভাব নানে।

ৰোমানসকলৰ পাছত উত্তৰ আফ্ৰিকাৰ এই খণ্ডত কত জাতিয়ে বে তেজৰ আদান-প্ৰদান কৰিলে, উৎসাপিও ৰোমান সকলৰ দিনত বাৰ্কাৰ সকলে যি মাতত কথা পাতিছিল, এতিয়াও সেই মাততেই কথা পাতে। এতিয়াও সেই বাৰ্কাৰ জাতিৰ প্ৰধান দুটা ঠাল 'কাবাইল' আৰু 'হাইয়া' জাতিয়ে—পাৰ্ৱত্য প্ৰদেশত থাকি নিজৰ জাতীয় বৈশিষ্ট্য আৰু ভাষা বন্ধা কৰি চলিছে। ইমান দিনৰ পাছতো আন জাতিৰ মাজত যাব ফ্ৰেঞ্চ নাই। জাতি-ভেদৰ ফলৰ পৰা 'কাবাইল' সকলৰ সুবোপীয়

সকল লগত বহুতো সাদৃশ্য আছে। সিঁহত বোধকৰো ভূমধ্য সাগৰৰ উত্তৰ পাৰত থকা আইবেৰিয়ান জাতিৰ একে লগৰে আইবেৰিয়ান জাতিৰেই এটা ঠাল ভূমধ্য সাগৰ পাৰতই আহি আফ্ৰিকাৰ মকভূমিত আন কিছুমান অভ্যাস, আচাৰ ব্যৱহাৰ আৰু ৰীতি নীতি ললে।

উত্তৰ আফ্ৰিকাৰ এই খণ্ডত কত জাতিয়ে যে আধিপত্য কৰিলে; ফিনিছিয়ান জাতি আছিল আৰু গল, ৰোমান সকলো আছিল আৰু গল; এতিয়া কোনো জাতিৰেই চিনচাব নাই। সংখ্যাত 'তেওঁলোক সবহ' হলেও এই জাতি সকল মহাসাগৰৰ মাজত মিহলি হৈ গল। কিন্তু মকভূমিৰ পৰা অহা আৰবীয় সকলে আৰু ইছদী সকলে এতিয়াও জাতীয় বৈশিষ্ট্য ৰক্ষা কৰি আহিছে। অৱশ্যে আৰবীয় সকল এতিয়াও মিহলি হৈ পৰিব ধৰিছে। সাগৰৰ দাঁতিত থকা গাওঁ বিলাকত আৰু নগৰ বিলাকত থকা যুৱ সকল এটা সানমিহলি জাতি, এতিয়া ইয়াতেই আৰবীয় সকল লাহে লাহে মাৰ যাব ধৰিছে।

কিন্তু ইছদীবিলাকক আঁতৰ কৰি থৈছে তেওঁলোকৰ সুকীয়া ধৰ্ম্মই। ফ্রান্সে ইয়াত উপনিবেশ পাতিবলৈ বহুতো সুবিধা দিছে। সুবিধাৰ বন্দৱস্তত মাটি দিয়া, চলাচলৰ বাবে ৰেলৰ আলি আৰু বাট-পতুলি, ঔপনিবেশিক সকলক ৰক্ষা কৰিবলৈ সেনা বাহিনীৰ দিহা কৰা, সকলো কৰিছে। ইয়াৰ মাটি বৰ সাকৱা, সাগৰৰ দাঁতিলৈকে বিয়পি থকা পৰ্ব্বতৰ মাজত থকা সমতল ভূমিখণ্ড, যাক 'টেল প্ৰদেশ' বোলা হয়—সেই খণ্ডৰ মাটি যুৰোপৰ দৰেই। ইয়াত ফ্রান্সে আঙুৰ খেতি কৰিছে, জলপাই, সূমঠিৰা টেঙা, ডিম্বক, বাদাম আৰু ধপাতৰ বাগিচা কৰিছে। ইয়াত আঙ্গুৰৰ বাগিচাই সবহ দেখিবা। এটা আচৰিত কথা ইয়াত দেখা যায়, খেজুৰ গছ বিলাক দেখাত বেছ ঠন ধৰা, কিন্তু গুটি নধৰে। মকভূমিৰ মাজত থকা 'ওৱেছিছ'ত হোৱা খেজুৰ গছত হে গুটি ধৰে। আৰবীয় সকলৰ ভিতৰত এটা প্ৰবাদ আছে—খেজুৰ গছে "পানীত ডৰি থৈ আকাশৰ জুটৰ কাষলৈ যুৰ

ধিয়ায়।” মকভূমিৰ মাজত থকা উৰ্বৰা ঠাই বিলাকত এই খেজুৰ গছ বিলাকেই মকভূমিৰ বাটকনাসকলৰ জুৰণি ঠাই। আৰু ইয়াত একো একো জোপা গছে দেব মোনৰ পৰা প্ৰায় তিনি মোনলৈকে গুটি দিয়ে। খেজুৰ গছ নহলে ছাহাবাত কোনো মানুহ থাকিব নোৱাৰিলেহেতেন।

বহুতো বিষয়ত আলজিৰীয়া ছাঁবিয়াৰ দৰেই, জলবায়ু প্ৰায় একেই। খোৱা-বোৱাৰ ফালৰ পৰা সকলো বৰমৰ সুবিধা ইয়াত আছে।

এইখন দেশকেই আজি এশ বছৰ ধৰি ফ্ৰান্সে য়ুৰোপীয় কবি তুলিবলৈ যত্ন কৰিছে। বহুতো বিষয়ত ফ্ৰান্সৰ চেষ্টা সকল হৈছে। ষ্ট্ৰীট শতাব্দীৰ প্ৰাৰম্ভত ৰোমান সকলে যি কাৰ্য্য আৰম্ভ কৰিছিল এতিয়া ফ্ৰান্সে তেওঁলোকতকৈ বহু বিষয়ত আগ বাঢ়িছে। কিন্তু ফৰাছী লিখক Gaston Boisser এ তেওঁৰ 'Roman Africa' নামৰ কিতাপ খনত আক্ষেপ কৰিছে যে “আধ্যাত্মিক ফালৰ পৰা আলজিৰীয়া এতিয়াও য়ুৰোপৰ পৰা প্ৰভাৱিত আছে। ইয়াৰ মানুহ বিলাক য়ুৰোপৰ ঘোৰ বিৰোধী। ইয়াৰ মানুহবিলাকক আমি জয় কৰিব পৰা নাই। ইয়াৰ অধিবাসী সকলৰ আচাৰ ব্যৱহাৰ, ৰীতি-নীতি বিশ্বাস এতিয়াও সুকোয়া হৈ আছে। বৰঞ্চ আলজিৰীয়াত থকা য়ুৰোপীয়সকলকে তেওঁলোকে গ্ৰাস কৰিব ধৰিছে। লাহে লাহে য়ুৰোপীয়সকল আফ্ৰিকাৰ অধিবাসীসকলৰ মাজত মাৰ যাব ধৰিছে।

(২৪১ বছৰ ১৯৩৫ সন)

ইহুদীৰ ৰাজ্যত

পেলেষ্টাইনৰ কথা কলে মনত পৰে বাইবেলৰ কথা,—যীশুৰ জন্মস্থান। আনচিহ্নত পেলেষ্টাইন দেশখন বিচাৰি লওকচোন—পশ্চিম ফালে ভূমধ্য সাগৰ, পূবফালে ছিবীয়াৰ মৰুভূমি, উত্তৰলৈ লেবানন পৰ্ব্বত শ্ৰেণী, দক্ষিণলৈ ছিনাইৰ মৰুভূমি। এই ভোখৰ ঠাইক অতি প্ৰাচীন কালত ছেমিটিক সভ্যতাই উজ্জ্বল কৰিছিল। এফালে মিছৰ, আনফালে বেবিলন—এই দুয়োখন দেশেই প্ৰাচীন সভ্যতাৰ জন্মভূমি। এই দুয়োদেশৰ সভ্যতাৰ পোহৰ পোৱা বাবে পেলেষ্টাইনেই এসময়ত বিশ্বমানৱক নতুন বাণী শুনাৰ পাৰিছিল।

এই দেশৰ প্ৰাকৃতিক অৱস্থা আৰু জলবায়ুত যিদৰে বৈষম্য দেখা যায়, জাতি-ভেদৰ কালৰ পৰা চালে মানুহৰ সন্মান বৈষম্য নাই বুলি কব পাৰি। সাধাৰণতে আৰবৰ লোক-সংখ্যা বেছি। আৰবৰ ভিতৰতো সকলো শ্ৰেণীৰ আৰব আছে—মৰুভূমিত নাকত জৰি লগাই উট লৈ ফুৰা আৰু কলা বৰণীয়া তামু পাতি য'তে ত'তে নিশা কটোৱা, বেছুইনৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ভিলেণ্টাইনৰ বেপাৰী আৰব—সকলো শ্ৰেণীৰ আৰব ইয়াত আছে। ভিলেণ্টাইনৰ আৰবৰ কিছুমানে খ্ৰীষ্টানৰী সকলৰ প্ৰভাৱত পৰি পাশ্চাত্য শিক্ষা অলপ পাইছে। যুগ-যুগান্তৰৰ পৰা খ্ৰীষ্ট জগতৰ এই তীৰ্থস্থানলৈ কত জাতিৰ মানুহ আহি বসবাস কৰি আছে আৰু ভেৰ্তলোক সকলোৰে ভেজৰ সংমিশ্ৰণ,—এই ফেলাহিনসকলৰ ভিতৰত দেখা যায়।

গঢ়ে পিচে ওখ ডাঙৰ 'আনক'ৰ (Anak) সতি সম্ভৱি এতিয়াও দক্ষিণ অঞ্চলত দেখা যায়। ভেৰ্তলোকৰ চেহেৰা দেখিলে মিছৰীয় স্মৃতি স্তম্ভবিলাকত খোলাই কৰা 'কেনান' জাতিৰ লোক সকলৰ কথা মনলৈ

আছে। এওঁলোকৰ ঠিক বিপৰীত—খুনীয়া হুনিহ আৰু তিৰোতা বেথেলহেম নেজাবেথ ইত্যাদি নগৰত দেখা যায়। খ্রীষ্ট ধৰ্মৰ এই তীৰ্থ স্থান উদ্ধাৰ কৰিবলৈ অহা জুছেডিয়াৰ সকলৰ লগত সান মিছিমি হোৱা লোকসকলৰ সম্ভাতি বুলি বেছ ধৰিব পৰা যায়। ইফালে ডব্ল সৰলকো পোৱা যায়, তেওঁলোকে আনৰ পৰা আঁতৰি কাৰ্মেল গেলিলি প্ৰভৃতিৰ পাৰ্শ্বত্যা প্ৰদেশৰ গাওঁবিলাকত আজিলৈকে গুপ্ত ধৰ্ম পালন কৰি আছে।

ইফালে খ্রীষ্টান আবৰকো ইয়াত পোৱা যায়, তেওঁলোক শিক্ষিত আৰু সকলো বকমৰ বেহা-বেপাৰত লাগিছে। মুছলমান আক্ৰমণৰ পূৰ্বতে ছিৰিয়া খণ্ডত যি জাতিৰ লোক বিয়পি আছিল, এওঁলোক সেই সকলৰেই বংশধৰ আৰু খ্রীষ্ট ধৰ্ম লোৱা বাবে পাশ্চাত্য জগতলৈ এওঁলোকৰ এটা আকৰ্ষণ আছে আৰু সেই বাবেই এওঁলোকে পাশ্চাত্য শিক্ষা লীক্ষা পাই সকলো কামতে আগবঢ়ুৱা হৈছে। মুঠতে আবৰক লোকসংখ্যা প্ৰায় ৭ লাখ, ইয়াৰ ভিতৰত ৭০ হেজাৰ মানুহৰ বাহিৰে সকলোৱেই মুছলমান ধৰ্মাবলম্বী।

ইয়াৰ উপৰিও ইয়াত প্ৰায় ২০ হেজাৰ ইহুদীলোকৰ বাস। তাহানি ৰোমান সকলে যেতিয়া ইহুদীৰ জাতীয় জীৱন ধ্বংস কৰিলে, তেতিয়াৰে পৰা পেলেষ্টাইনখন পুনৰ পাব বুলি তেওঁলোকে আশা ৰাখি আছে। এশ বছৰ পূৰ্বতে ইয়াত মাথোন ৮ হেজাৰ ইহুদী আছিল। কিন্তু য়ূৰোপত ইহুদী বঢ়াৰ ফলত আৰু তেওঁলোকৰ মাজত পেলেষ্টাইনলৈ উলটি গৈ তাত খেতি ৰাতি কৰি থাকিবলৈ হেপাহ হোৱাৰ ফলত ইহুদীৰ লোকসংখ্যা ৮ হেজাৰৰ পৰা ২০ হেজাৰলৈকে বাঢ়িছে। কছিয়া জাৰ্মানী প্ৰভৃতি দেশৰ পৰা যি সকল ইহুদী খেতিয়ক ইয়ালৈ আহিছে, তেওঁলোকে ইয়াত সৰু সৰু পায় লৈ থাকিলেও জ্ঞানৰ চৰ্চ্চা এৰা নাই; সকলোৰে দৰত একো একোটি সৰু-সুৰা লাইব্ৰেৰী দেখা যায়।

১৮৭৬ খৃষ্টাব্দত জাকা নগৰৰ ওচৰত বিশেষৰ পৰা আহি কিছুমান ইহুদীয়ে কলতি পাতে; তেওঁলোকে তাত কৃষি শিক্ষাৰ স্কুল এটাও খোলে।

ইয়াৰ দুবছৰ পাছতে কছ দেশৰ আৰু কিছুমান ইহুদী আহি জাকা নগৰৰ ১০ মাইল মান আঁতৰত আন এটা বসতি পাতে। ইয়াৰ নাম দিয়ে 'পিটাক টিকনে' অৰ্থাৎ 'আশাৰ দুৱাৰ'। কিন্তু ইয়ালৈ আহি তেওঁলোকে ইমান পৰিশ্ৰম কৰিব লগীয়া হয় আৰু জলবায়ু সহিব নোৱাৰাৰ ফলত বহুতৰ কাৰণে 'আশাৰ দুৱাৰ' নহৈ 'যমৰ দুৱাৰ' হৈ হৈছিল।

যি হওক, এনেতে আমেৰিকাৰ ধনকুব্ৰৰ বথচাইল্ডে এওঁলোকক সহায় কৰিবলৈ বহুতো খৰচ পাতি কৰে। আৰু তেওঁৰ সহায়ত জাকা নগৰৰ চাৰিওফালে বহুতো ইহুদী উপনিবেশ বহে।

তেওঁলোকে পোনতে আঙ্গুৰৰ খেতিতেই লাগিছিল আৰু বথচাইল্ডে এক লক্ষ গেলন ধৰা মদৰ ভাটি খানা খোলে আঙ্গুৰৰ খেতি ঘৰে ঘৰে হোৱাত সকলোৱে কুটীৰ শিল্প হিছাপে মদ তৈয়াৰী কৰিছিল আৰু মদ তৈয়াৰী কৰোতা সকলৰ এখন কো-অপাৰেটিভ ছোছাইটিও খোলা হয়। এই ছোছাইটি বৰ সমৃদ্ধিশালী হৈ আজিলৈকে চলি আছে। কিন্তু এতিয়া স্তম্ভিৰা টেঙা আদি নানান ফলৰ খেতি হোৱা বাবে আঙ্গুৰৰ খেতি কিছু পৰিমাণে কমিছে।

এইবিলাক গাওঁত ইহুদীৰ লোকসংখ্যা প্ৰায় ১৫ হেজাৰ মান হ'ব। এওঁলোকৰ ঘৰ দুৱাৰ দেখিলে বুজা যায় যে এওঁলোক স্থানীয় আৰব নহয়, কাৰণ ঘৰ দুৱাৰ সকলো য়ুৰোপীয় ধৰণেৰে সজা আৰু তেওঁলোকে খেতি বাতিতো উন্নত পাশ্চাত্য ধৰণ লৈছে। প্ৰথম বিশ্ব যুদ্ধৰ পাছত কেইখন নতুন গাওঁ বহিছে। তাত সাম্যবাদৰ আদৰ্শমতে সমাজ সংগঠিত হৈছে।

ইহুদী সকলৰ সবহভাগ লোক নগৰতেই থাকে। জেকজালেমত ৩৫ হেজাৰ, জাকা নগৰত ২০ হেজাৰ, হাইফা, টাইবেৰিয়াছ, ছাফেন আৰু হেব্ৰনতো এইদৰে বহুতো ইহুদী আছে। ১৯২০ চনৰ পাছত জাকাৰ অলপ আঁতৰত তেওঁলোকে এখন ফুলনীৰ নগৰ পাতিছে—তাৰ নাম দিয়া হৈছে—'টেল-আভিত' অৰ্থাৎ 'বসন্তৰ পাহাৰ'। এই নগৰত

প্ৰায় ১০ হেজাৰ লোক আছে আৰু এইদৰে জেৰুজালেম হাইফা) প্ৰভৃতি নগৰত ওচৰৰ পাহাৰবিলাকতো নতুন নতুন ইহুদীৰ বসতি হ'ব খৰিছে।

জেৰুজালেমত ইহুদীৰেই কত বিধৰ মাজুহ আছে কবলৈ গলে ইহুদীৰ ভিতৰত সকলো বৰ্ণৰ সমাবেশ ইয়াতেই হৈছে। ইয়ালৈ ছেপাৰ্ডিক ইহুদী, আববৰ ইমেনৰ ইহুদী, বোখৰা জৰ্জিয়াৰ ফালৰ ইহুদী—আহিছে। পেলেষ্টাইনৰ ভিতৰত এইখন নগৰতেই লোকসংখ্যাতে ইহুদীৰেই প্ৰাধান্য দেখা যায়। ছেপাৰ্ডিক ইহুদী সকল ইয়ালৈ অহা কত যুগ-যুগান্তৰ হ'ল, তেওঁলোকে আৰবীয় আচাৰ ব্যৱহাৰ গ্ৰহণ কৰি আৰবীয় ভাষা কব পাৰিছে।

প্ৰাচ্য য়ূৰোপৰ পৰা অহা কিছুমান ইহুদীক বাটে পথে পোৱা যায়। তেওঁলোকে পৃথক বাবে ইয়ালৈ আহিছে।

এওঁলোকৰ ডেকা বুঢ়া সকলোৱেই 'ইয়েসিবোথ'ত (ধৰ্ম্ম গ্ৰন্থাদি পঢ়োৱা পঢ়াশালি) পঢ়ি আৰু উপাসনা কৰি দিন নিয়ায়। এই প্ৰতিষ্ঠানবোৰ (ইয়েসিবোথ) চলিছে আমেৰিকা আৰু য়ূৰোপত থকা ইহুদী সকলৰ দানৰ পৰা। এই প্ৰাচীন ঠাইত ইহুদীৰ জাতীয় সাধনা বাস্তৱ লোপ নহয়, তাৰ বাবে তেওঁলোকে লক্ষ লক্ষ টকা দান কৰিছে। কিছুমানে এইদৰে পঢ়াৰ লগে লগে সৰু সৰু কাৰাব্যৱসায় লাগিছে। ইয়াৰ বাহিৰেও কিছুমান ডেকা ইহুদী আছে, তেওঁলোকে ইহুদীৰ জাতীয় জীৱন গঢ়ি তুলিবলৈ দৃঢ় সঙ্কল্প লৈ ইয়ালৈ আহিছে। সেইবাবে আধুনিক নিয়ম প্ৰণালীত স্কুল আদি পাতিছে, চিকিৎসা-বিজ্ঞা ওকালতি প্ৰভৃতি শিক্ষিত লোকৰ ব্যৱসায় বোৰ হাতত লৈ ইহুদী জাতিৰ মাজত নতুন জীৱন সজাব কৰিবলৈ যত্ন কৰিছে।

সকলো জাতিৰ ইহুদীৰ যিদৰে এটা বিচিত্ৰ সমাবেশ হৈছে, সেইদৰে আন আন লোকৰ মাজত বৈচিত্ৰ্য নাই। মুছলমানৰেই লোকসংখ্যা সৰহ। ছামাৰিয়াৰ ছামাৰিটান সকল প্ৰায় লোপ পালেহি। কাৰণ তেওঁলোকৰ ছোৱালী আনেও বিয়া নকৰায় আৰু আন্তৰ্জাতীয় বিবাহও

তেওঁলোকে বাধা নিদিয়াত, তেওঁলোক সংখ্যাত তাকবীয়া হৈ প্ৰায় লোপ পাব লগীয়া হৈছেহি। তথাপিও মাউন্ট জেবিজিমত এতিয়াও কিছুমানে নিজৰ জাতীয় বৈশিষ্ট্য বক্ষা কৰি আছে। তাহানি এতাহামে বলি দিয়া ঠাই ডোখৰত এতিয়াও বছৰি ভেড়া ছাগলী বলি দিয়া হয়। সুগুগান্ধবৰ পৰা জগতৰ বুকুৱেদি কত পৰিবৰ্তন হৈ গল, তথাপিও এই ঠাইত জগতৰ পৰিবৰ্তনলৈ ক্ৰক্ষেপ নকৰাকৈ যাগ-যজ্ঞ কৰি এওঁলোক চলি আছে। জেকজালেমৰ বাটত গাওঁৰ পৰা খোজ কাঢ়ি, নাইবা, গাখাৰ পিঠিত উঠি অহা গাৱলীয়া আৰব এতিয়াও পাব। তাহানিৰ দৰে এতিয়াও তেওঁলোকে পুৰণি নানান বৰণীয়া পাণ্ডৰি ৰাখিছে। ফেলাহিন তিৰোতাবিলাকে পোছাকত এতিয়াও পুৰণি কালৰ দৰে বন কৰা এৰা নাই। হলো-মলো ছোলা পিছা মোলা আৰু ছাত্ৰ সকলক জেকজালেমৰ বাটত লগ পোৱা যায়। খ্ৰীষ্টানৰ তীৰ্থস্থানত দেখি য়ূৰোপৰ কত জাতিৰ খ্ৰীষ্টান ইয়ালৈ আহে। যোৱা মহাৰণৰ পূৰ্বতে অকল কছিয়াৰ পৰাই ১০ হেজাৰ তীৰ্থ যাত্ৰী ইয়ালৈ আহিছিল। কছিয়াৰ পৰা অহা এই ১০ হেজাৰ লোকৰ সতি-সন্ততি এতিয়াও বাটত পোৱা যায়। তেওঁলোকে গাখীৰৰ দৰে বগা কাপোৰ পিন্ধে। ইয়াৰ বাহিৰেও আমেৰিকাৰ পৰা কত যাত্ৰী বছৰি ইয়ালৈ আহে। জেকজালেম জগতৰ ভিতৰত এখন অতি প্ৰাচীন ঠাই।

জগতৰ ভিতৰত এটা অতি পুৰণি কীৰ্ত্তি 'হাবাম-এল-জেবিক' জেকজালেমৰ এটা প্ৰধান গৌৰৱৰ বস্তু। নগৰৰ প্ৰায় এক অষ্টমাংশ ঠাই জুৰি এই পুৰণি মন্দিৰ এতিয়াও ঠিয় দি আছে। ইয়াত 'ওমৰ মন্দিৰ', 'এল আৰুহাৰ মন্দিৰ' আদি মুছলমান ধৰ্ম্মাৱলম্বীসকলৰ বাবে পৱিত্ৰ তীৰ্থস্থান বোৰ ইয়াত আছে।

পুৰণি নগৰত খ্ৰীষ্টানৰ বাবে পৱিত্ৰ গীৰ্জা The Church of the Sepulchre আছে। পুৰণি নগৰৰ বাহিৰত নানান ধৰ্ম্মেৰে সজা ঘৰবোৰ দেখা পোৱা যায়। কছিয়ান সকলে হেজাৰ হেজাৰ তীৰ্থ যাত্ৰী থাকিবলৈ ডাঙৰ এটা ঘৰ সাজি দিছে। এই ঘৰটোত কছিয়ান

দুপতি শিল্পৰ চিনাকী পোৱা যায়। তেওঁলোকক দেখি ফৰাছাইতেও পেৰী নগৰীৰ 'Notre Dome' ক অনুকৰণ কৰি ৬০০ খোটাণী থকা এটা ডাঙৰ কাৰেংথৰ সাজি দিছে। তেওঁলোকৰ পাহত জাৰ্মানসকলে ৪টা সাজি দিছে।

ইয়াৰে এটাত এতিয়া গৱৰ্ণমেণ্টে দেশৰ শাসন কাৰ্য চলাবলৈ ঘাই অফিছ ঘৰ পাতি লৈছে। ইটালীয়ান, আৰ্মেনিয়ান, সকলোৱেই এই ঠাইত যাত্ৰীৰ সুবিধাৰ বাবে ঘৰ সাজি পৰলোকৰ বাবে পুণ্য সঞ্চয়ৰ দিহা কৰিছে। আন কি, আৰিছিনীয়াসকলেও এটা কোথিল্লল সাজি দিছে। জেকজালেমৰ পাহতেই জাফা নগৰ, বেহা বেপাৰ, চিছাপে পেলেষ্টাইনৰ এইখনেই প্ৰথম নগৰ। চাৰিকালে সুমুখিবা টেঙাৰ বাগানৰ মাজতে এই জাফা নগৰ। ইয়াৰ পৰা সুমুখিবা টেঙা যথেষ্ট পৰিমাণে বিদেশলৈ বপ্তানী হয়।

বেহা-বেপাৰত হাইকা নগৰক ইয়াৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বী বুলিব পাৰি। ইয়াৰ পাহত নেবলাছ নগৰ, মুছলমানসকলৰ এটা ডাঙৰ আড্ডা। পাচ ভাগৰ ৪ ভাগ লোক মুছলমান, আন এভাগ খ্ৰীষ্টান আৰব। ইয়াৰ ওচৰতে ১৫০ জন ছামাৰিটান আছে। এই ২৫০০ বছৰলৈ পুৰণি সাহিত্য এতিয়াও তেওঁলোকে জীয়াই ৰাখিছে। তেওঁলোকে এতিয়াও জীৱনৰ বৈশিষ্ট্য ৰক্ষা কৰিছে। ছামাৰিটানৰ আনবিলাকে আন মাহুহৰ লগত বৈবাহিক আদান প্ৰদান কৰি লোপ হলেও এওঁলোকে কাৰো লগত বৈবাহিক আদান প্ৰদান নকৰে।

দক্ষিণ অকলত থকা বিয়াব-শেবা আৰু গাজা তাহানিৰ দৰে এতিয়াও হিনাই মককুমিত থকা বেছুইন সকলৰ বাবে বজাৰ।

কেথেলছাম আৰু নাজাবেথ নগৰ দুখন লক হলেও, খ্ৰীষ্টান সকলৰ বাবে অতি পবিত্ৰ। আৰু জুবোপৰ পৰা বহু লোকে ইয়াত নানাবিধ কামত দান দিয়া বাবে এই দুখন নগৰে আনবিলাক নগৰতকৈ বহুতো উন্নতি কৰিছে।

উত্তৰ গেলিলি অকলত ইহুদীসকলৰ বাবে পবিত্ৰ টাইবেৰিয়াছ

আৰু ছাফেদ নামৰ দুখন নগৰ আছে। ৰোমান সকলৰ দিনত আৰু মধ্য যুগত এই দুখন নগৰ শিক্ষাৰ ডাঙৰ কেন্দ্ৰ আছিল। টাইবেৰিয়াছ নগৰৰ লোক সংখ্যা আধা মুছলমান, আধা ইহুদী।

পেলেষ্টাইনৰ মুঠ লোক সংখ্যা ৭ লাখ। ইয়াৰ ভিতৰত আধা মানুহ এই কেইখন নগৰত বসবাস কৰে। বাকী আধা প্ৰায় আঠ শ ন শ খন গাঁৱত থাকে। অৱশ্যে ৭০ হেজাৰ বেছুইনক বাদ দিব লাগিব। তেওঁলোকে এতিয়াও আগৰদৰে ফুৰনীয়া জীৱন যাপন কৰি আছে। এতিয়াও খিতাপী হৈ বহিবলৈ ভাল পোৱা নাই।

পেলেষ্টাইনৰ গাঁৱলীয়া মানুহবিলাকে ভাৰতবৰ্ষৰ দৰে পুৰণি সংস্কাৰকেই খামোছ মাৰি ধৰি থকা দেখা যায়। এই ভাৱ জীৱনৰ সকলো ক্ষেত্ৰতেই বিয়পি আছে বুলি কব পাৰি। আচাৰ ব্যৱহাৰ, ধৰ্ম্মবিশ্বাস, ঘৰৰ চাল-চলন সেই বাইবেলৰ যুগৰপৰা একেদৰে চলি আছে। ঘৰবিলাক লগা-লগিকৈ সাজে, চাৰিওকাষে মাটিৰ দেৱাল— যুক্তপ্ৰদেশ বিহাৰ প্ৰভৃতি অঞ্চলৰ গাওঁবিলাকৰ দৰে। একালে মুনিহ বিলাক থাকে, আনফালে তিৰোতাৰিলাক থাকে। ঘৰচীয়া জন্তুবোৰ চোতালত চৰি ফুৰে, ঘৰবিলাকৰ কাষত আঙ্গুৰৰ বাগিচা, ডিমকৰ বাগিচা। ডিমক এই দেশত এটা খাদ্যৰ ভিতৰত। গোটেই খন গাওঁৰ মানুহৰ বাবে খান জাৰিবৰ একেখন সমজুৱা চোতাল। বেলেগ বেলেগ খেলৰ গাওঁবুঢ়াক ‘মোক্কাৰ’ বোলে। এই সকলেই লগ লাগি গাওঁখন চলায়। কিবা এটা ৰাজহুৱা কথাৰ মীমাংসা কৰিবলৈ হলে ডাঙৰ গছৰ তলত ৰাজ সকলোৱে মেল পাতে।

গাওঁখন ডাঙৰ হলে গাৱঁত ‘ইমাম’ একোজনকৈ থাকে। তেওঁ গাঁৱলীয়া মানুহৰ চিঠি লিখা, দৰ্খাস্ত লিখা আদি সকলো কাম কৰে। বিয়াৰ সময়তো ‘ইমাম’, তালাক দিয়াৰ সময়তো ‘ইমাম,’ লৰা কান্ধালী উপজিলেও ইমামেই হিছাপ লিখি থব লাগে, মৰিলেও চিত্ৰ-গুণে দৰে খাতাত তেওঁৰেই লিখিব লাগে। গাঁৱলীয়া বাইজৰ ইমামেই হৈছে হাতৰ লাম্বুটি। তেওঁৰেই গাঁৱলীয়া লৰা ছোৱালীবিলাক পঢ়াব

লাগে। আজি কালি গোঁৱে গোঁৱে নতুন নতুন স্কুল হ'ব ধৰিছে, ফাৰালী-বিলাক স্কুললৈ যাব ধৰিছে, ছোৱালীৰ বাবে স্কুলীয়া স্কুল হৈছে। খ্ৰীষ্টান আৰু ইছলীৰ সকলক দেখি মুছলমান সকলৰো শিক্ষাৰ বাবে আগ্ৰহ বাঢ়িছে। নতুনকৈ পতা স্কুলঘৰৰ গৱৰ্ণমেণ্টৰ উদ্বোধনত পৰিচালিত হ'ব ধৰিছে। পাশ্চাত্য শিক্ষাই পুৰণি সংস্কাৰৰ অভেদ দুৰ্গ ভাঙিব ধৰিছে। জন্ম, মৃত্যু, বিয়া—এই বিলাকেই শাস্তি এৰাটো ডাঙৰ ঘটনা। বিয়াত সাধাৰণতে তিনিটা উৎসৱ হয়। বিয়াৰ বন্দোবস্ত কৰাৰ দিনা, যৌতুক দিয়াৰ দিনা আৰু চাই বিয়াৰ দিনা, এই তিন দিনত বৰ ধুমধাম উৎসৱ হয়। ডেকা গাভৰু সকলোৱে আমোদ প্ৰমোদত উন্নত হয়, কন্যা বা দৰাৰ শোভাযাত্ৰাত সকলোৱে যোগ দিয়ে।

ছোৱালী জনী ধুনীয়া হলে বিয়াৰ বজাৰত মূল্য বৰ বেছি। দৰাঘৰৰ পৰা ধুনীয়া ছোৱালী সৰহ দাম দিও কিনি। কিন্তু ছোৱালী জনী যদি দৈবাৎ সুন্দৰী নহল, তেন্তে ছোৱালীৰ বাপেকেহে দৰাক ছোৱালী জনী বিয়া কৰোৱা বাবে সৰহ যৌতুক দিব লাগে। বিয়াৰ সময়ত দৰাৰ হাতত এখন তৰোৱাল দিয়া হয়; তিৰোতাক চলাবলৈ শাসন দণ্ডৰ চিন স্বৰূপে তৰোৱাল দিয়া হয়। বিয়া ঘৰত নিমন্ত্ৰিত সকলৰ মনোৰঞ্জনৰ বাবে নানা বিধৰ ধেমালী হয়। ঢোলনোৰ আমাৰ ঢোলতকৈ ডাঙৰ, এই বিলাক বাদ্যৰ চেৱে চেৱে অসিন্ত্য দেখুৱাই নিমন্ত্ৰিত সকলক অভিৰুচনা কৰাও দেখা যায়। মানুহ মৰিলে তিৰোতাবিলাকক সাধাৰণতে কবৰখানালৈ গৈ দিয়া ভুকুৱাই কম্বা দেখা যায়।

এই বিলাকৰ বাহিৰে ধৰ্ম সম্পৰ্কীয় আমোদ উৎসবো মুছলমান সকলৰ বাবে দুটা সাধাৰণ উৎসৱ। এটা হৈছে বৰ 'বৈবাম', আনটি হৈছে সৰু 'বৈবাম', এইবিলাকত তিনি চাৰি দিনলৈকে আমোদ প্ৰমোদত সকলো মত্ত থাকে, শকত শকত চাই হেড়াহাগলি 'হালাল' কৰে। সৰু বৈবাম হয় বমজানৰ পাছত। মুছলমানৰ পক্ষৰ বাহিৰেও

এই ঠাইৰ স্থানীয় কিছুমান পৰ্শ্ব আছে, ইয়াৰ ভিতৰত 'নেবি য়ুছালে' তীৰ্থযাত্ৰা। 'নেবি য়ুছা' হৈছে 'মোজেছ'ৰ গৌৰৱস্থান। ইষ্টাৰৰ সময়ত সকলো তীৰ্থ যাত্ৰী জেকজালেমৰ পৰা ইয়ালৈ আহে, য়ুছলমান, খ্ৰীষ্টান, সকলো তীৰ্থ যাত্ৰী ইয়ালৈ আহে। 'ডেড ছী' সাগৰৰ দাঁতিৰ এটা পাহাৰত এই গৌৰৱস্থান। কেইবা দিনলৈকো সকলো যাত্ৰী মুকলিত পৰি থাকে, নেবি য়ুছাৰ 'ৱাকফ'ৰ পৰা সকলোকে খাবলৈ দিয়া হয়। নেবলাছ আৰু ৰামলে বোলা নগৰ দুখনতো এইদৰে স্থানীয় স্বৰ্গীয় সাধুসন্তসকলৰ সন্মানাৰ্থে উৎসৱ হয়। যোৱা প্ৰথম মহাৰণৰ পাছৰে পৰা ইহুদী আৰু পেলেষ্টাইন এটা আন্তৰ্জাতীয় সমস্যা হৈছে। এই সমস্যাই ভবিষ্যতলৈ কি আকাৰ লয় ক'ব নোৱাৰি।

পেলেষ্টাইন দেশৰ সকলো কথা আলোচনা কৰি ইংৰাজ সাহিত্যিক হাৰ্বাৰ্ট বেষ্টৱিচে 'The Renaissance in Palestine' নামৰ এখন কিতাপ লিখিছে। উক্ত কিতাপ খনৰ সহায়ত এই প্ৰৱন্ধ লিখা হৈছে।

(বাৰী ২৪শ বছৰ ১ম সংখ্যা)

মুদ্রল কঁপনি

কহ সাহিত্যিক আইভান বুনিনৰ হাত লিখা গল্প

খাজি দীঘল দহ বছৰ কাল শিক্ষয়িত্ৰী কাম কৰিছে।
বয়স ত্ৰিছব ওপৰ হল, লগে লগে সোনালী বোৱনৰ শাডেক সপোন
প্ৰাভবি গল। আগমনীৰ মজল আৰতি নো হওঁতেই বিসৰ্জনৰ
বেদনাত মোৰ জীৱন ভৰি পৰিল।

ভাবিছিলো ককাইদেউৰ অকলশৰীয়া সংসাৰত মোৰ সকলো
মৰম বিলাই দিয়েই জীৱনত অলপ শান্তি পাম। কিন্তু নিয়তিয়ে
তাকো হবলৈ নিদিলে। এদিন শুনিলো ককাইদেউৰ অন্তিম
বাৰত।

অকলশৰীয়া কোঠাটোৱে মোক যেন কেউফালৰ পৰা আগুৰি
ধৰে, আঁহাৰ নিশা জগতৰ সকলো কালিমাই বজ্জিনী কৰি মোক
অসাৰ কৰি তোলে।.....

তাৰে মাজত এদিন আছিল পোহৰৰ সৌৰভ ছটিয়াই বেখা।
বুঢ়াচপল গতিভঙ্গী, মধুৰ হাঁহিত নন্দনৰ মাধুৰী লৈ বেখাই মোৰ
জীৱন জুৰ কৰিলেহি।

বেখা আমাৰ স্কুলৰে ছাত্ৰী। সকলো পৰা বেখাক দেখিছো
সকতে বেখাৰ লগত আন সমনীয়া ছোৱালীৰ বিশেষ বিভিন্নতা
নাছিল। তেতিয়া মাথোন ইয়াকে কব পাৰি যে বেখা এজনী
ধুনীয়া বাঢ়ালী সৰু ছোৱালী। কিন্তু তাৰ পাহত লাহে লাহে
বেখাৰ বিশেষত্ব ওলাই পৰিল। বেখাৰ সৌন্দৰ্য্য সম্ভাৰৰ পৰিপূৰ্ণ
দিনে কিয়, নিমিষে, নিমিষে, বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। লাহী ছোৱালীটিৰ
প্ৰতি অকতে এটি অকণীয়া মাধুৰী জিলিকি উঠিল—সোন্ধৰ বছৰ
বয়সত বেখাৰ সৌন্দৰ্য্যৰ কথা সকলোতে বিয়পি পৰিল।

বেথা কিন্তু সেই আগৰ চঞ্চল চপল ছোৱালীটিয়ে হৈ আছে।
 স্কুলতো লৰি ধাপৰি ফুৰে, সক সক ছোৱালীবোৰৰ লগত নাচি
 বাগি ধেমালি কৰে। কেতিয়াবা দেখিবা, গোটেই গাটোত চিয়াহী লগাই
 লুঙৰি পুতুৰি হৈ বেথা ঘামি জামি ওলাইছেহি—পিন্ধন উৰণত
 অলপো বেথাৰ কাণসাবেই নাই।

আজি কিছুদিন হল বেথাৰ কিন্তু আগৰ সেই পিন্ধা উৰাত
 অসাৱধানতা নাই। বেথাৰ সাজ পাৰ চকুত চমক লগোৱা হৈ
 পৰিছে। বেথাই সদায় নতুন নতুন সাজপাৰ পিন্ধি আছে, বিধে বিধে
 অলঙ্কাৰ সলায়। বেথাৰ সেই কৈশোৰৰ মাধুৰি মাতত কোনোবাই
 যেন কব নোৱাৰাকৈয়ে পূৰ্ণ যৌৱনৰ তীব্ৰতা সানি দিলে।

এদিন স্কুলৰ প্ৰধান শিক্ষয়িত্ৰীয়ে বেথাক মাতি নিলে। বেথা
 ঠিক তাৰ অলপ আগতে সেই ফালেদিয়েই লৰি গৈছিল, পিছত
 কিছুমান সক সক ছোৱালীয়ে খেদি নিছিল। প্ৰধান শিক্ষয়িত্ৰীয়ে বেথাক
 কলে “বেথা, তুমি জানো এতিয়াও সক ছোৱালী হৈয়েই আছা?”
 বেথাই সংযত ভাৱেই উত্তৰ দিলে, “বাইদেউ, নাই থকা।”

“কিন্তু সেইবুলি তুমি জানো ভাবা যে তুমি বৰ ডাঙৰ হৈছা?
 তোমাৰ ইমান দামী সাজপাৰ, ইমান ধুনপেছ! স্কুলীয়া ছোৱালীৰ
 গাত জানো শোভা পায়? ডাঙৰ মানুহৰ বোৱাৰী হলে সুকীয়া
 কথা। তুমি অলপমানো ভাবি নোচোৱা কেলৈ? তোমাৰ দেউতাক
 ইমান খৰচ কৰাবলৈ তোমাৰ কি অধিকাৰ আছে? তুমি এতিয়াও
 ছোৱালী মানুহ, সামান্য স্কুলীয়া ছোৱালী এজনীহে তেও—।”

বেথাই কিন্তু এইখিনিতে তেওঁক বাধা দি ধীৰ সংযত ভাবেই
 কলে “বাইদেউ, আপুনি ভুল বুজিছে—মই এতিয়াও আক সক
 ছোৱালী হৈয়েই থকা নাই।আপুনি জানেনে ইয়াৰ বাবে কোন
 জগৰীয়া? আপোনাৰ ককাইদেৱেক আক মোৰ দেউতাৰ বন্ধু।
 যোৱা জহকালি।”

ইয়াৰ এমাহ মানৰ পাচৰ কথা । হঠাৎ শুনিলা বেখাক কোনোবা এজন পুলিছ কৰ্মচাৰীয়ে হত্যা কৰিলে । শুনি গোটেই গাতো অৱশ্য লাগি গল । পুলিছ কৰ্মচাৰীজনক কয়েদ কৰি থুনা আছামী কৰা হল । বিচাৰৰ দিনা তেওঁ কৰা বৰ্ণনাত এই হত্যা বহুশব্দ বহুতথিনি কথা জানিব পাবিলোঁ । প্ৰধান শিক্ষয়িত্ৰীক ইয়াৰ কিছুমান দিনৰ আগতে বেখাই কোৱা কথাৰো সত্যতা বুজি পালো ।

কৰ্মচাৰীজনে বিচাৰকৰ আগত কৰা স্বাক্ষৰোদ্ধিত কৈছিল যে বেখাৰ লগত তেওঁৰ কিছুমান দিন অবৈধ প্ৰণয় হৈছিল । বেখাই তেওঁক এই বিষয়ত অলপো হকা বধা নিদিছিল । তেওঁ বদলি হৈ দূৰলৈ যাব লগীয়া হোৱাত তাৰ আগতে বেখাৰ লগত তেওঁৰ বিয়া সম্পৰ্কে কথা উলিয়াত বেখাই কলে যে তেওঁৰ লগত বেখাৰ সম্বন্ধ ভাবিব নোৱাৰা কথা । বেখাই তেওঁক বিয়া কৰাব খোজা নাই আৰু নাছিলো, তেওঁক কেবল ভুৱা হৈ দিছিল । বেখাই তেওঁক এখন ডায়েৰী দেখুৱাই সেই খনৰ ১০ জুলাইৰ পাতটো মেলি পঢ়িবলৈ কলে । ডায়েৰী পঢ়ি পুলিছ কৰ্মচাৰীজনৰ হিতাহিত জ্ঞান নোহোৱা হল আৰু বিভলভাৱ এটোৰে বেখাক শেষ কৰিলে । দহ জুলাইৰ ডায়েৰীৰ পাতটোত এইদৰে লিখা আছিল :—

“বাতি প্ৰায় দুই বাজিছে । বেচ ভাল ষ্টেপনিয়েই আঁঠিছিল কিন্তু অলপ পাচতে আকৌ সাৰ পালো ।.....মই আজি আৰু সৰু ছোৱালী হৈ থকা নাই । দেউতা, মাই, ভাইটি কোনো ঘৰত নাই । ঘৰত অকলশৰীয়াকৈ মই আছো । আঃ আজি অকলশৰীয়া হৈ ইমান ভাল লাগিছে । বাতিপুৱা ফুলনিলৈ গলো । অকলশৰে গছৰ ডালে ডালে ফুৰিলো । মনত এনে আনন্দৰ ভাৱ আজিৰ দৰে আন কাল অহা নাই । কিছুমান পৰ ‘অৰ্গেন’টো বজাই গান

গালো। সঙ্গীতে এনে এটি অপূৰ্ণ মাদকতা আনি দিলে, জনাই দিলে মোক সুখৰ সন্ধান। দুপৰীয়া দেউতাৰ কোঠাতে শুলো। চাকৰটোৱে আহি জনালে তেওঁ আহিছে বুলি। ইমান ভাল লাগিল, তেওঁক অভ্যর্থনা জনাই তেওঁৰ লগত কথা পাতি ইমান ভাল লাগে। আগবঢ়াই আনিবলৈ গলো। বাহিৰত তেতিয়া বৰষুণ। আমাৰ কোঠাতে তেওঁক বহিবলৈ কলো। দেউতা নথকাত তেওঁ দুখ প্ৰকাশ কৰিলে, কলে দেউতাক লগ পাবলৈ হে তেওঁ আহিছিল। মোৰ লগত তেওঁ বৰ আগ্ৰহেৰে কথা বতৰা হল— হাঁহি ধেমালিৰ বহুতো কথা কলে। বাহিৰত তেতিয়া বৰষুণ নাই। আমি তেতিয়া বৰষুণে নিমজ্জ কৰি থোৱা ফুলনিৰ কোমল ধাঁহত ওচৰা ওচৰিকৈ অলপ ফুৰিলো। তেওঁ মোৰ নিচেই ওচৰত। তেওঁৰ হাত মোৰ হাতত। তেওঁৰ বয়স হৈছে, কিন্তু এতিয়াও যুথত সতেজ ভাৱ। চকু কেইটাত যৌৱনৰ সবলতা। আমি আকৌ ঘূৰলৈ আহিলো। মোৰ গাটো অৱশ্যে যেন লাগিল। ছোকা এখনত মই বাগৰি পৰিলো। তেওঁ মোৰ কাষতে আহি বহিল। সুন্দৰ সুন্দৰ কথা কলে, মোৰ হাতখন তুলি লৈ চুমা খালে। মই মোৰ আঁচলেৰে মুখখন ঢাকিলো। তেওঁ সেই আঁচলৰ ওপৰেদি মোৰ ওঠত কেবাবাৰো চুমা খালে।.....কেনেকৈ ইমানবোৰ কথা হল মই কব নোৱাৰো। মই বলিয়া হোৱাদি হলো। মই কেতিয়াও ভবা নাছিলো এনেকুৱা হব বুলি। এতিয়া মাথো উদ্ধাৰৰ এটা বাট আছে..... উঃ মই তেওঁক ইমান ঘিন কৰো। মোৰ পক্ষে ই যে অসম্ভৱ হৈ পৰিছে।.....”

বসন্ত ফাগুনী বতাহত উদ্ভাৱল। মৰিশালিৰ দাঁতিত আলিটোৱেদি মই সদায় ফুৰিবলৈ যাওঁ। নৈৰ পাৰতে এই মৰিশালিখন। সমুখত বিশাল ব্ৰহ্মপুত্ৰ, সুগ-সুগাভবৰ দুখ লোকত অকনো বিচলিত নহৈ ধীৰ দ্বিৰ পতিত সদায় বৈ আছে। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত শিল এহঁতাত সদায় মই বহোঁহি। মনটোলৈ যে কিমান ভাল

আছে! সোৱা বেথাৰ সমাধি। মৰিশালিৰ এচুকত চাৰি হাত মাটিৰ এটি সৰু চিপ—সোমাজত এটি টেকেলি, ওপৰত তিনিডাল খুটিত এখন বগাকাপোৰ। ভাবিলেও আচৰিত হওঁ তাতে বেথাৰ শেষ অৱশেষ খিনি আছে। পোন্ধৰ ঘোল বছৰীয়া তৰুণীৰ সকলো সৌন্দৰ্য্য, সকলো সপোনৰ সমাধি সেই মৰিশালিৰ অকলশৰীয়া নিজ্ঞানত! আজি কিছুমান দিনৰ আগৰ সেই হাঁহি ভৰা মুখ, সেই সুন্দৰ নৃত্যমুখৰ গতিভঙ্গীৰ শেষ চিন মাটিৰ লগত মিহলি হৈ গৈছে। সেই উপচিপৰা মাধুৰিমাৰ লগত সিদিনাখনৰ মুখ্য বিভীষিকাৰ কিমান অমিল!

সেই বগা কাপোৰৰ তলত বেথাৰ শব্দটি চাই চাই চকু থৰ গাগে। চকুৰ পানীৰে বাট নেদেখা হওঁ ভাবো এয়েনে জীৱন? মনত পৰে বেথাই এদিন এজনী সমনীয়া ছোৱালীৰ আগত কোৱা কথা কিষাৰি—“বুজিছা, সিদিনাখন মই দেউতাৰ ‘শ্বেল্ফ’ত এখন কিতাপ পালো—তাত কি লিখা আছে শুনিবানে। কিতাপখনত বৰ্ণাইছে তিৰোতাৰ সৌন্দৰ্য্য—চকু হেনো হব লাগে চকুখোৱা হৰিণাৰ নিচিনা—চেলাউৰি হব লাগে একাৰ বাতিৰ দৰে ক’লা, মুখত থাকিব লাগে কোমল বঙালি আভা, গাটো হব লাহী, হাত কিখনি মূলাৰ দৰে দীঘল, উঠন বুকু আৰু বহুতো কথা লিখা আছে। মোৰ সেই বৰ্ণনাৰ সকলোখিনি প্ৰায় মুখস্থ হৈ গৈছে; ইমান সঁচা কথাখিনি। কিন্তু সকলোতকৈ ঘাই কথাটো কি জানানে? উশাহৰ মুহুল কঁপনি—মোৰ এই লক্ষণটো আছে, চোৱাচোন মোৰ উশাহ নিশাহ কিমান মুহুল!”

সেই মুহুল কঁপনিৰ উশাহ নিশাহৰ কথাটো মই ভাবো। সেই মুহুল কঁপনি আৰু এতিয়া নাই—চেচা বতাহত সি মিহলি হৈ গৈছে, বাৰিষাৰ ডালৰ লগতে সেই কঁপনি লীন হ’ল.....

ঘলুৱাৰ কথা

(কিপলিঙৰ হাত)

তাহানিৰ কথা । গধূলি হলত টোকোন পৰ্বতৰ ফুটকা বুঢ়া ঘৰৰ পৰা ওলাল । দিনৰ দিনটো সি শুই আছিল, ফুটকীয়ে খেচখেচনী ধৰিছে । আজি খাবলৈ একো নাই, পোৱালী কেইটাই ভোকত কলমলাই আছে । কি কৰে উপায় নাই । চকু মোহাৰি উঠিল, শিলত গা ভাঙি ললে । ভৈয়ামৰ ফালে এখুজি দুখুজি কৈ খোজ ললে । এনেতে চায় যে এটি সৰু লৰা ছুবছৰীয়া মান হব, হাঁহি হাঁহি আহিছে । বুঢ়াই চিঞৰি কলে—‘হেবো মানুহৰ পোৱালী !’ বুঢ়ীয়ে ঘৰৰ পৰা শুনিবলৈ পালে । ‘লৈ আহা বুলি তাই চিঞৰি উঠিল । বুঢ়াই আথে বেথে ‘দাতেৰে কামুৰি ধৰি নিজৰ পোৱালীহতৰ লগত মেলি দিলে । ‘আয়ে দেহি কেনে ধুনীয়া এইকন পোৱালী, ভয় অকনো একো নাই, কেনে সাহিয়াল । বাক, কেনেকৈনো ইয়ালৈ আহিবলৈ পালে ?’

কাখাষাৰ কবলৈ নৌপাওতেই বাহিৰত মাত শুনিলে ঢেকীয়া গুজৰি আহিছে ; খোৰোঙৰ মুখত ঠিয় দিলে । ফুটকা বুঢ়াইয়ো চাৰিওফালে চাই ঠিয় দিলে । নিজৰ বাবে, নাইবা নিজৰ পৰিয়ালৰ বাবে অলপো ভয় নাই, কেৱল ভয় হৈছে এই এধানি মান কেচুৱাটিলৈ ।

‘ক’ত খলি মানুহৰ পোৱালীটো, দে মোক, মই তাক ধৰিছো । তাক মই খাম ।’ ঢেকীয়া পতীয়াই গুজৰি কলে । ‘নহয় সেইটো আমাৰ’ ফুটকায়ে গুজৰি উত্তৰ দিলে । ফুটকীয়ে পোৱালী কেইটাক পিন্ধাই থুৱাইছিল আৰু মানুহ পোৱালীটোৰ গা চেলেকি আছিল । তাই একে জাপে পিন্ধাই দিয়া এৰি বুঢ়াৰ ওচৰত থিয় দি গুজৰি কলে ‘হেবো বহনি ৰোৱা, পিন্ধন নেবা কেচুৱা ৰোৱক

মূৰ চোবাই ভোৰ হেপাহ পলোৱা নাই। শুহি যা, এষ্টুটা মোৰ পোৱালী সি মোৰ পোৱালী কেইটাৰ লগত থাকিব, 'সিহতৰ লগত উমলিব, সিহতৰ লগত চিকাৰলৈ ওলাব, যা বুঢ়া ভোকা যি ডাঙৰ হলে চিকাৰ কৰিব।' ফুটুকীৰ নাম 'জুই' বুলি এনেয়ে ধোৱা নাছিল। জুইক ভয় নকৰা কোনো নাই। তাহানি বুঢ়া ফুটুকায়ে জুইক নিজৰ মনৰ মৰমৰ কথা জনাবলৈ গৈ কি কেটেবা জেঙেবা সহিব লগীয়াত পৰিছিল। আজিও জুইৰ চকুৱেদি 'জুই' একুৰা ওলোৱা দেখি ঢেকীয়া-পতীয়াই বিপদ গণিলে। 'বাক তই মানুহ পোৱালী পুহিছ' বুলি আজিয়েই সকলোকে কম। এই বুলি শুজৰি ঢেকীয়া আতৰিল।

পৰ্বতৰ বাঘৰ সমাজত নিয়ম আছিল যে পোৱালীবোৰ ডাঙৰ হলে সমাজত নি সকলোকে দেখুৱাব লাগে। ভেড়িয়া সমাজৰ বুঢ়া মেখা সকলে এটি এটি কৈ সমাজত মূহুৱাই লয়।

এতিয়া এদিন জোনাক নিশা মেল শিলত মেল বহিল। সকলো ঠাইৰ পৰা ফুটুকাহঁত আহিছে—নিজৰ নিজৰ পোৱালী হঁতক লৈ। বুঢ়া ফুটুকায়ে পোৱালী চাৰিটাক লগত লৈ ওলাল। সিহতে এতিয়া লৰি ফুৰিব পাৰে, মানুহ পোৱালীও লগত। তাৰ নাম থৈছে মলুৱা। ফৰিংফুটা জোনাক সকলোটি গৈ মেলত বহিল। এজাক পোৱালী গোটেই জাকে উমাল ফুৰিছে। মেল শিলত সভাপতি হৈ বহিছে ফুটুকা দলৰ নেতা। তাৰ কাষত আক কেইজন মান পাৰিষদ শিলৰ ডলত মূৰনীয়া হৈ গোটেইজাক বহিছে। সভাপতি 'গোজৰে' মাজে মাজে চিঞৰি কৈ আছে—'ফুটুকাহঁত ভালকৈ চা আমাৰ আইন জান নহয়।'

সি চিঞৰি কোৱাত এটি এটাকৈ সকলোৱে নিজৰ পোৱালী আনি সভাপতিৰ ওচৰত থিয় কৰাবহি আক সিহতে চাই চিতি সমাজত তুলি লব। এই দৰে এটা এটাকৈ সকলোৱে শেষ হ'লত মলুৱাৰ পাল পবিল। মলুৱাই হাঁহি হাতত কেইটিমান শিলগুটি লৈ সমাজৰ ওচৰত থিয় দিলে। এনেতে ক'বাব পৰা এটা গোজৰণী শুনা গ'ল। এইটোজো ফুটুকাৰ গোজৰণী বহয়। সকলোৱে চকু মেৰি

চালে; দেখে শিলৰ আঁৰৰ পৰা ঢেকীয়া ওলাই আহিছে। সি চিঞৰি কলে ‘এইটো মানুহ পোৱালী, এইটো মোৰ, মোক দেহঁক, তহতে এইটো লৈ কি কৰিবি?’ পৰ্বতে পৰ্বতে তাৰ মাতৰ প্ৰতিধ্বনি উঠিল সকলোৱে চোৱা চুই কৰিব ধৰিলে। জুইৰ গাৰ নোম ভয়ত থিয় দি উঠিল; বুকুখন ধান বনাদি বানিবলৈ ধৰিলে।

এতিয়া নিয়ম আছিল যে কাৰোবাক সমাজত সুমুৱা লৈ বাদ হলে বাপেক মাকৰ বাহিৰে আন দুজনে তাৰ হৈ একে আঘাৰ মাত নিদিলে তাক সমাজত সুমুৱা টান হয়। সেই বাবে মেল শিলত বহি সোজৰে গহিনাই মাত দিলে—‘কোনে এই মানুহ পোৱালীৰ টোৰ কাৰণে মাত দিয়ে?’ কোনেও এতিয়া মাত নিদিয়ে, ইটোৱে সিটোক চায় মাথোন। এইবোৰ দেখি জুইৰ বৰ খং উঠিল; তাই একে জাপেই আহি মলুৱাক বুকুত সুমুৱাই লৈ সমাজত থিয় দিলে। এনেতে ভলুকা কলাই পণ্ডিত থিয় হল। সি ফুটুকা পোৱালী হতক পঢ়ায়। ফুটুকাৰ মেলত সিয়েই বাহিৰা জন্তু, সি পোৱালীবিলাকক পঢ়ুৱাই দেখি মেলত ৰখা হৈছে। সি থিয় দিওতে সকলোৱে ক’লাই পণ্ডিতলৈ চালে—ক’লাই পণ্ডিতে নো কি কয়? ‘মানুহ পোৱালী? মানুহ পোৱালী হলেনো কি হল, সি থাওক, পোৱালী হতৰ লগত, মই তাক পঢ়ুৱাই শুনাই ঠিক কৰিম।’ জুইয়ে উশাহ ললে। ‘কিন্তু মনৰ চিন্তা নুগুছিল।

যি হওক এনেতে কলীয়া ঘোঙেও মাত দিলে ‘বাক একো কথা নাহ। হেৰো ঢেকীয়া, তোক এটা দমৰা দিম। মানুহ পোৱালী থাওক আমাৰ সমাজত।’ এইদৰে মলুৱা এতিয়া বাঘৰ সমাজত উঠিল। ঘোঙে দমৰা এটাৰে মলুৱাক মোকোলাই আনিলে। এতিয়া ভলুকাই তাক পঢ়ুৱাব ধৰিলে। বাঘৰ সমাজৰ আইনখন পাৰ হল। মলুৱাৰ গাতো বৰ বল হল। পোৱালী বিলাকৰ লগত শিলে শিল বগাই ফুৰে। হাবিৰ কথা সি বেছকৈ জনা হল। ইকৰাপীৰ পাত লৰা দেখি সি ক’ব পৰা হল ভেলেঙী নে সোণোৰা, গোন্ধত

বুজিব পৰা হ'ল কি আহিছে। ভলুকা পণ্ডিতৰ লগত তাৰ স্বৰ মিল। ভলুকাই তাক বৰ মৰম কৰে। কলীয়া ঘোঙেও তাক লৈ ফুৰিবলৈ ওলায়। এইদৰে সিহঁতৰ মৰমৰ মাজত মলুৱা ডাঙৰ গছলৈ ধৰিলে। কিন্তু ইফালে ঢেকীয়াই মনতে ছমিয়াই আছে। উস্ মালুহৰ পোৱালীটো চকুৰ আগতে ডাঙৰ হ'ব ধৰিছে। দুৰ গঞাক লগ পালে সি কয়—হেৰোঁ মালুহৰ পোৱালীকো সমান্তত লোৱা হ'ল, তহঁতে মালুহৰ লগত খোৱা মেলা কৰিছ! জাত যোৱা নাইনে?' সিহঁতেও কথাবোৰ শুনে। কি কৰিম! মেলত ঠিক হ'ল যেতিয়া মানি চলিব লাগিব।' 'হেৰোঁ! মেলে কৰিলে বুলিয়েই মানিব লাগিব নে?' ভয়ত সকলো সেও হয়।

সিহঁতে ঢেকীয়াৰ কথাবোৰ শুনি গুচি যায়। ইফালে মনতে ভাৱে "এৰাতো কি হ'ল" এইদৰে দুৰ গঞাসকলৰ মনত ঢেকীয়াই শিঙাটি সিঁচিব ধৰিলে। মলুৱাই মালুহ আতৰৰ পৰা দেখিছে। পৰ্বতৰ দাঁতিত ভৈয়ামত এখন গাঁও আছে। সি মাজে সময়ে কেতিয়াও আনবোৰ পোৱালীৰ লগত ধানৰ পথাৰলৈ যায়। দেখে মালুহৰ কাম, কিন্তু তাৰি সি বৰ ভাল পায়। দেখে তাৰিত লগৰীয়া হততকৈ আন বিধৰ জীৱ।

এইদৰে ১১ বছৰ গ'ল। মলুৱা এতিয়া ডেকা হ'লহি। যিখন মেলাত মলুৱাক সমাজত লোৱা হৈছিল, সেইখন মেলাৰ ফুটকাহতো বুঢ়া হ'লহি। ইফালে উঠি অহা ডেকাৰ দলক বুঢ়া ঢেকীয়াই মন্ত্ৰ দিয়ে হেৰোঁ সোঁ দাঁত নোহোৱা শোলা বুঢ়াটোৰ কথা মানি আক কিমান দিন চৰ্চিবহঁক। নতুন ডেকা সভাপতি পতাৰ দিন আহা নাইনে? ডেকাহঁতৰ মন লাহে লাহে ঘূৰিব ধৰিলে।

মলুৱাই কিন্তু এইবোৰ একোকে ক'ব নোৱাৰে। এদিনাখন জহকালি কলীয়াই মলুৱাক আতৰলৈ মাতি নি ঢেকীয়াৰ কথাবোৰ কলে। ঢেকীয়াৰ এই তলে পুতল কথা শুনি মলুৱাৰ গা জিক জিকাই উঠিল। কাৰণ তাৰিৰ লগৰীয়া হতক সি ভাল পায়। ঢেকীয়াক এসেকা

দিব লাগিব এই বুলি মনতে সি পাঙিলে। কলীয়াৰ লগত সি কথা
 হল। মান্নুহৰ ঘৰৰ পৰা 'বঙা ফুল' আনিবলৈ সি বুদ্ধি দিলে।
 'ভৈয়ামত মান্নুহৰ ঘৰৰ বাহিৰত সন্ধিয়াৰ পাছত যি বঙা ফুল ফুলে,
 সেইটোলৈকে সকলোৰে ভয়। যা তাৰে এপাহি ফুল লৈ আহ'
 কথাষাৰ শুনি মল্লুৱা ভৈয়ামলৈ লৰি যাবলৈ ধৰিলে। গাৱত সোমায়
 দেখে এঘৰ মান্নুহৰ জুহালত দগদগীয়া জুই। ক'লা ক'লা এঙাৰবোৰ।
 মাজে মাজে জুই কুৰা জ্বলাই দিয়ে। সি খিলিকিয়েদি কলীয়াই কোৱা
 বঙা ফুল ফুলুৱাৰ কিটিপ বুদ্ধি ললে; এইবোৰ চাইচিতি উলটি
 আহোতে দেখে যে এটা লবাই গোহালীলৈ একেবাহী জুই নিব লাগিছে।
 তাৰ একো কথা নাই; সি থাপ মাৰি সেই কেবাহি জুই নি পৰ্বতৰ
 খোৰোঙত সোমাল।

গোট্টে দিনতো হাবিৰ শুকান পাত গোটাই মেলি জুইকুৰা
 জ্বলাই ৰাখিলে। নিশা মেল বহিল, মল্লুৱাবো তালৈ ডাক পৰিল।

ঢেকীয়াই ডেকাৰ দল লৈ আগতেই হাজিৰ। মেল শিলত আজি
 সোজৰ নবহিল। কালি সি চিকাৰত ম'হ এটা ৰাখিৰ নোৱাৰিলে।
 সেইবাবে তাৰ বাব শোধায় দিলে। আজি ঢেকীয়াক পায় কোনে?
 সি উঠি মেলত মুখ মেলিলে—মান্নুহ পোৱালী মোৰ, মোক খাবলৈ
 দিব লাগে। এইবুলি কওতে ভল্লুকা কলীয়াকে আদি কৰি দহোটা মান
 ফুটকাই মল্লুৱাক বেৰি থিয় হল। কিন্তু আন বিলাক মুঠিল।
 চাৰিওফালৰ পৰা চিঞৰি উঠিল সেইটো মান্নুহ, সেইটো মান্নুহ, ঢেকীয়াৰ
 ফালে সবহ হ'ল। ভল্লুকাই এইবোৰ দেখি লাহেকৈ টিপ দিলে
 বঙাফুল উলিয়াবলৈ। মল্লুৱাই খঙত জামৰণি হোৱাদি গৰ্জি উঠিল 'ও
 মই নাজানিছিলো মোৰ লগৰ ইমান বিলাকে মোক এইদৰে হিংসা
 কৰে। বাক আহ কাৰ সাহ আছে।' এই বুলি সেই কেবাহী জুই
 মাটিত দলিয়াই দি এদাল ওদাল পহৰ ঠাণ্ডি জুই লগাই ফুটকা হতৰ
 মাজত বুৰাবলৈ ধৰিলে।

'হেবো ফুকুৰুইত আজিহে বুজিলো, মই মোৰ মান্নুহৰ ওচৰলৈ 'জুটি

স্বামী। মোক লৈ তহতে কাজিয়া কৰিব নেলাগে। কিন্তু জহঁতক এৰি
যাবৰ আগতে এটা ধাৰ শোধ কৰি যাম।

এই বুলি সি স্বপহ কৰে ঢেকীয়াৰ টেটুত ধৰি জ্বলি থকা শুকান
ঠানি ডালেৰে কোৱাবলৈ ধৰিলে। ঢেকীয়াই বুঢ়াৰ হাতত চেঙেলি
পৰাদি ভয়ত জপিয়াবলৈ ধৰিলে। এইদৰে তাক ভালকৈ কোবাই
বিপক্ষে থকা ফুটকাৰ মাজত কোবাবলৈ ধৰিলে। ভয়ত যি যেনি
পায় ত্ৰাহি মধুসুধন বুলি পলাল।

গোটেই বোৰ পলাই যোৱাৰ পাছত সি উশাহ ললে। কিন্তু
তাৰ চকুৱেদি চকুলো বৰ ধৰিলে, সি উচুপি উচুপি কান্দিব ধৰিলে। তাৰ
ষে সমাজ নাই !

(বাঁহী ২৪শ বছৰ ১১শ সংখ্যা)

কালিদাসৰ 'উমা'

শ্ৰীঅমিয়কুমাৰ দাস

চৰিত্ৰ বিশ্লেষণ—

কালিদাসৰ নায়িকা সকলৰ ভিতৰত উমাৰ চৰিত্ৰৰ সৌন্দৰ্য্য আৰু গাম্ভীৰ্য্য দেখি পাঠকৰ মন বিস্ময়ত আগ্ৰুত নোহোৱাকৈ নাথাকে। ইংৰাজ কবি ৱাড্‌ছৱাৰ্থে মিন্টনৰ সম্পৰ্কে লিখাৰ দৰে কব পাৰি যে উমা আকাশৰ তৰাৰ দৰে, অকলে ওখত আছিল। Like a star and dwelt apart.

তেওঁ এজনা দেৱী, কিন্তু কথাই বতৰাই কামে কাজে কিদৰে নানীত তেওঁৰ মাজত ফুটি ওলাইছে। সলজ্জভাৱ, কোমলতা তেওঁৰ মাজত। তেওঁৰ প্ৰণয়কাহিনী সাহিত্যত সাধাৰণতে পঢ়া কাহিনীৰ লগত নিমিলে, তেওঁৰ প্ৰণয়ত আধ্যাত্মিকতা আছে। কুমাৰ সম্ভৱত কালিদাসে কিদৰে তেওঁৰ চৰিত্ৰ আঁকিছে, তাকেই আজি দেখুৱা এই প্ৰৱন্ধৰ উদ্দেশ্য।

উমা হৈছে গিৰিৰাজ হিমালয়ৰ ৰজ্যা, মাতৃ হৈছে মেনকা। দেউতাকৰ পৰা পালে উচ্চ ভাৱ ৰাজ্যত উৰি ফুৰা প্ৰকৃতি, বৰফৰ দৰে শুভ্ৰ পৱিত্ৰতা; মাকৰ পৰা পালে অল্পপম সৌন্দৰ্য্য, ধ্যান আৰু তপস্যাৰ বাবে শক্তি। ডাঙৰ দীঘল হল প্ৰকৃতিৰ নন্দন কাননত। প্ৰকৃতিয়েও নিজৰ সৌন্দৰ্য্য অঙ্গত যেন পিন্ধাই উৰাই তেওঁক স্তৱনী কৰি তুলিছে। জ্ঞানে নিজৰ লাৱণ্য দিলে তেওঁৰ মুখত, ইয়াতে লগ লাগিল হি পত্নমৰ সৌন্দৰ্য্য আৰু কমনীয়তা। উমাৰ ডিঙিত এনে সৌন্দৰ্য্য আছিল যে তেওঁ ডিঙিত পিন্ধা মুকুতাৰ হাব ধাৰিয়েই ডিঙিক সৌন্দৰ্য্য দিয়ে। ধেনু-ভিৰীয়া কপালৰ ওচৰত মদনৰ ধেনুয়েও হাব মানে। তেওঁৰ চুলি দেখি চামৰী হৰিণাই লাজত নিজৰ চামৰৰ বন্ধ নোলোৱা হয়। খোজ দিওঁতে তেওঁৰ ভৰিয়ে মাটিত স্থল পজৰ শোভা

দিয়ে। তেওঁৰ অমুপম সৌন্দৰ্য্যই সৰগৰ দেৱতা সকলক—অনাকি, তপস্বীত মগ্ন থকা ঋষি মুনি সকলৰো মন মোহে।

শৈশৱকাল গঙ্গানদীৰ বালিত ওমলোভেই গল। যেতিয়া লিখাপঢ়াত লাগিল, তেওঁ অতি সোণকালে সকলো কথা আয়ত্ব কৰি পেলালে। পূৰ্বজন্মত শিকা সকলো কথা মনলৈ আহিল। যৌৱনৰ ছুৱাৰ দলিত ভৰি দিয়াত তেওঁৰ মনৰ বাসনা হল দেবাদিদেৱ শিৱক পতিকপে পোৱা। ইন্দুকৈ আদি কৰি সকলো দেৱতাক তাক্সিলা কৰি জগতৰ পতি শিৱলৈ মন মেলিলে।

এইবাবে তেওঁ শিৱক সেৱা কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া শিৱ হিমালয়ৰ উচ্চ শৃঙ্গত তপস্বীত বস আছে। শিৱই তেওঁক সেৱা কৰিবলৈ দিলে,—যদিও তেওঁৰ তপস্বীৰ বাবে বিধিনি আছিল। কাবণ চাৰিওকাষৰ নানান প্ৰলোভনতো যাৰ মন স্থিৰ থাকে তেৱেই তপস্বী।

সেই সময়ত তাৰকা নামেৰে এজন অমুৰে দেৱতা সকলক বৰ আননি কৰি আছিল। তাৰকাই ব্ৰহ্মাৰ পৰা বৰ পাইছিল অজ্ঞেয় শক্তি। ইন্দুকৈ আদি কৰি সৰ্গৰ দেৱতা সকলে এদিন ব্ৰহ্মাৰ ওচৰলৈ গল—তেওঁলোকে খাটনি ধৰিলে,—এই তাৰকাসুৰক বধ কৰিবলৈ তেওঁলোকৰ মাজৰ পৰা এজন নেতা সৃষ্টি কৰিব লাগে। ব্ৰহ্মাই উত্তৰ দিলে—“মই নিজেই এই তাৰকাসুৰক এই অজ্ঞেয় শক্তিৰ বৰ দিছো, মই কেনেকৈ এতিয়া তেওঁক বধ কৰিবলৈ আৰু এজন সৃষ্টি কৰিব পাৰো? নিজৰ হাতেৰে বিহ গছৰ পুলি এজোপা কই ফুলি তালি, সেইজোপা গছ কাটি পেলোৱা অসুচিত। শিৱ আৰু উমাৰ মিলনত যি লৰা উপজিব, তেৱেই এই অসুৰক বধ কৰিব পাৰিব। তোমালোকে উমাৰ সৌন্দৰ্য্যত যাতে শিৱৰ মন প্ৰলুব্ধ হয় তাকে কৰা গৈ।”

এই পৰামৰ্শ পোৱাত ইন্দুই মদনক মতাই আনি সকলো কথা কলে। দেৱতা সকলক এতিয়া লগা হৈছে এজন বীৰ সেনাপতি, যি দক্ষতাৰে সৈতে সৈন্ত পৰিচালনা কৰি অসুৰসকলক বুদ্ধত বধ কৰিব পাৰে।

যোৱা মদন, তুমি শিৱৰ ওপৰত তোমাৰ শৰ প্ৰয়োগ কৰা, উমাই তেওঁক সেৱা কৰি ওচৰতে থাকে, উমালৈ যাতে তেওঁৰ মন আকৃষ্ট হয় তাৰ দিহা কৰা। দেৱৰাজৰ আদেশ পাই মদন গল—লগত তেওঁৰ পত্নী ৰতি আৰু বন্ধু বসন্ত। বসন্তই হিমালয়ৰ শৃঙ্গলৈ গৈয়েই প্ৰকৃতিত অপৰূপ শোভা দিলে, বসন্তৰ প্ৰভাৱত কি জড়জগৎ, কি চেতন জগৎ, সকলোৱে নতুন শোভা ললে। সকলোৰে মন মতলীয়া হৈ উঠিল প্ৰণয়ৰ ভাৱত। যি কুঞ্জবনত শিৱ তপস্ৰাত মগ্ন আছিল, সেই কুঞ্জবনো গা দাঙি উঠিল—প্ৰকৃতিত এনে এটা অৱস্থা অনাৰ পাছত মদনে নিজৰ শৰ এৰিবলৈ সাজু হল। উমা শিৱৰ ওচৰত থিয় দি আছে, শিৱয়ো তেওঁৰ সেৱিকাৰ নৈবেদ্য গ্ৰহণ কৰিবলৈ উত্তৰ হৈছে, এনেতে মদনে অব্যৰ্থ সন্মোহন বান লৈ সাজু হল। শিৱৰ মন চঞ্চল হৈ উঠিল। জ্ঞানক দেখা পাই সাগৰৰ হিয়া যিদৰে আফালি উঠে, তেওঁৰ হিয়াতো এটা অপূৰ্ব আলোড়নৰ সৃষ্টি হল। উমা ওচৰত থিয় দি আছে, উমালৈ চালে। আৰু তেওঁৰ তপস্ৰা ভঙ্গ কৰাৰ কাৰণ বিচাৰিবলৈ ধৰিলে, দেখিলে আঁতৰত মদনে ধেমু শৰ এৰিবলৈ সাজু। তপস্ৰা ভঙ্গ হোৱাৰ বাবে খঙত শিৱ জ্বলি উঠিল। তেওঁ তৃতীয় চকু মেলি চালে, সেই চকুৰ পৰা জুই একুৰা ওলাই মদনক নিমিষতে ভষ্ম কৰিলে। ইফালে উমাই নিজৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি নোহোৱাত আৰু চকুৰ আগতে মদন ভষ্ম হোৱা দেখা পাই বেজাৰত নিজৰ সৌন্দৰ্য্যই অনিষ্টৰ মূল বুলি ধৰি তপস্ৰাত মন দিলে। নিজৰ সৌন্দৰ্য্যৰে শিৱৰ মন যুবাৰ নোৱাৰি এই বেলি কঠোৰ তপস্ৰা কৰিবলৈ দৃঢ় সংকল্প হল।

মাকে কত বুজালে এনে এটা কঠোৰ ব্ৰত নলবলৈ। কিন্তু উমাৰ মন হিমালয়ৰ দৰে অচল অটল। দেউতাকৰ অজুৰতি লৈ তেওঁ উচ্চ গিৰি শৃঙ্গ এটাত তপস্ৰাত লাগিল। সেই গিৰি শৃঙ্গত মনুষ্য মনুষী ভৰি আছিল। যি উমাই গাখীৰৰ ফেনৰ দৰে কোমল বিচনাত সলাই শুই আছিল, মনুষ্য খোপাৰ পৰা ফুল ফুলকি গাত পৰিলেও যি চুখ পাইছিল, সেই উমাই ভূমি খৰা ললে। গাৰ নোহোৱাকৈ নিজৰ হাত

খনকেই গাক কৰি শুবলৈ ধৰিলে। যি উমা অলপ পৰ ওমলোভেই ভাগবত ক্লাস্ত হৈ পৰে, সেই উমা আজি কঠোৰ তপস্তাত লাগিল।

জহকালি গৰমত তত নাই। উমাই চাৰিওফালে ধুনি জ্বলাই সূৰ্য্যালৈ এক দৃষ্টে চাই বহি থাকে। ভীষণ জ্বৰতো উমা এডিঙি পানীত পৰি ধ্যান মগ্ন। কঠোৰ তপস্তা কৰিবলৈ সাধাৰণ আহাৰ এৰি গছৰ পৰা সৰি পৰা পাত খাই থাকিব লাগে, উমাই তাকো এৰি দিলে। সেইবাবে ঋষি মুনিসকলে তেওঁৰ নাম থলে ‘অপৰ্ণ্য’। এইদৰে কঠোৰ তপস্তা কৰাত শৰীৰ শুকাই ধীনাই পড়মৰ ঠাৰিব দৰে হল। শিল্লই তেওঁৰ তপস্তা দেখি মোহিত হল, আৰু তেওঁৰ পৰীক্ষা লবলৈ ডেকা তপস্বীৰ বেশ লৈ উমাৰ ওচৰলৈ গল। আলহীক শুজ্জ্বা কৰাত উমা সদায় অভ্যস্ত, সেইবাবে তেওঁ আগবাঢ়ি আৰে বেৰে বহুৱাই শুজ্জ্বা কৰাত ব্যস্ত হল। সেৱা গ্ৰহণ কৰি ডেকা তপস্বীয়ে কলে—যজ্ঞৰ বাবে যুপ কাঠ আৰু কুশবন ইয়াত সহজে পোৱা যায় নে? জ্ঞানৰ বাবে উপযুক্ত পানী ইয়াত পোৱা যায় নে? তোমাৰ শৰীৰত যি শক্তি আছে তাৰ জোখাই তুমি তপস্তা কৰিছানে? কাৰণ শৰীৰেই হৈছে “আত্মম্ খলু ধৰ্ম সাধনম্।” সৌন্দৰ্য্যই কেতিয়াও পাপৰ বাটলৈ নিনিয়ৈ কথাৰাৰ সঠিক, কাৰণ তুমি এই অনুপম সৌন্দৰ্য্য লৈ তপস্বী সকলৰ আদৰ্শ হৈছা। মোক তুমি অচিনাকী মানুহ বুলি নাভাবিবা, কাৰণ তুমি মোক বিশেষ ভাৱে সেৱা কৰিছা। সাতোটা শব্দৰ আদান প্ৰদান হোৱা যাত্ৰেই সৰু লোকৰ লগত বন্ধুতা কৰিবা বুলি সাধুলোকে কৈ আহিছে। তোমাক এটা কথা স্মৰিবলৈ বৰ ব্যগ্ৰ হৈছো। যদি কথাৰাৰ গুপ্ত নহয়, তেন্তে অনুগ্ৰহ কৰি উদ্ভৱ দিবা। তোমাৰ জন্ম হৈছে ব্ৰহ্মাৰ কুলত। তিনি ভুবনৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰি অন্য সৌন্দৰ্য্যৰ সমষ্টিৰে তোমাৰ দেহ গঠিত হৈছে। ধনৰ পৰা পোৱা আনন্দ তোমাৰ, তোমাৰ এতিয়া বৌদ্ধন কাল, এতিয়া ইয়াৰ বাহিৰে তুমি নো এই কঠোৰ তপস্তা কৰি কি বিচাৰিছা? তুমি অলঙ্কাৰ দলিৱাই পেলাইছা, বাৰ্হক্যৰ উপযুক্ত বকণৰ পৰিচয় তুমি এই ভব বৌদ্ধনত পিন্ধিছা কিয়? কোৱা, নিশাই ফুট

গধূলিতে বুকুত উজ্জল জোন আৰু তৰাবোৰ লৈ পুৱাক আদৰি আনিব পাবেনে ? যদি তুমি সৰগৰ সুখ বিচাৰিছা তেন্তে তোমাৰ পৰিশ্ৰম অথলে যাব, কাৰণ তোমাৰ পিতৃ দেৱতাৰ স্ত্ৰ। স্বৰগৰ দৰে মনোৰম । যদি তুমি স্বামী পাবলৈ এই তপস্যা কৰিছা, তেন্তে এই কঠোৰ ব্ৰত পালন কৰাৰ প্ৰয়োজন কি ? কাৰণ বত্নক বিচাৰি সকলো যায়, বত্নইহে কাকো বিচাৰি নুফুবে । তুমি যি তপত ছুনিয়াছ কাটিছা তাতেই তোমাৰ গুপ্ত কথা ওলাই পৰিছে, তথাপিও মোৰ মনত নানান সন্দেহৰ ভাৱ হৈছে । মই ইয়াত এনে কোনো উপযুক্ত লোক নেদেখো যাক তুমি বিচাৰিব পাৰা । তুমি বিচাৰিও পোৱা নাথ এনে কোন লোক আছে ? তুমি যি জনক অন্তৰেৰে সৈতে ভাল পোৱা, সেই ডেকাজন নিশ্চয় নিৰ্দ্দয় । হে গোবী, আৰু কিমান দিন এইদৰে তপস্যা কৰি নিজৰ শৰাবক কষ্ট দিবা । মই তপস্যা কৰি যি ধৰ্ম পুণ্য সঞ্চয় কৰিছো তাৰ আধা তোমাক দিম, যদি তুমি তাৰে তোমাৰ যোগ্য স্বামী পোৱা ।” এইদৰে ডেকা তপস্বীৰ কথা শুনি উমাই লাজত একো উত্তৰ দিব নোৱাৰিলে । সেইবাবে নিমাত হৈ তেওঁৰ ফালে চালে মাথোন । তেতিয়া তপস্বীয়ে পুনৰ কবলৈ ধৰিলে—” তুমি ইন্দুক তাচ্ছিল্য কৰি শিৱক স্বামীৰূপে পাবলৈ আকাঙ্ক্ষা কৰিছিল। নহয় নে ? কিন্তু সৌন্দৰ্য্যেৰে শিৱৰ মন জয় কৰিব নোৱাৰা, কাৰণ মদনক ভষ্ম কৰাতেই তাৰ প্ৰমাণ হৈছে । এইদৰে উমাৰ মনৰ কথা তেওঁ কবলৈ লাগিল । তুমি বাত্ৰা কৰিছা জগদাশ্বৰ শিৱক পাবলৈ । যিবোৰ গছ পুলি তুমি ইয়াত কলা, যি বিলাকে তোমাৰ এই কঠোৰ ব্ৰত সদায় দেখি আছে, সেই বিলাকৰো আজি গুটি ধৰিলে । কিন্তু প্ৰতিপদৰ জোন যাৰ কপালত তিলক, সেই শিৱলৈ তোমাৰ মৰমৰ ফল নধৰিলে । উমা, মই যি কথা কৈছো সেইবোৰ সঁচানে ?

উমাই তেতিয়া উত্তৰ দিলে—” হে বেদশাস্ত্ৰত মহা পণ্ডিত, আপুনি যিবাৰ কথা কলে সেইবাৰ সঁচা । মই সবাতোকৈ ওখ ঠাই পাবলৈ আকাঙ্ক্ষা কৰিছো, সেই ওখ ঠাই পাবলৈ তপস্যাই মোৰ উপায় ।”

তেতিয়া ডেকা তপস্বীয়ে পুনৰ কবলৈ ধৰিলে— “মহেশ্বৰ সৰস্বতীয়ে জনাজাত। তথাপি তুমি তেওঁক ভাল পোৱানে? চোৱা, তেওঁ ভাল পায় অমঙ্গলজনক বস্তুবোৰ, তেওঁলৈ তোমাৰ মৰম হোৱাত তোমাৰ সুবিবেচনা হৈছে বুলি মই কব নোৱাৰোঁ। তুমি অপাত্ৰত মৰম দিছা। তোমাৰ এই সুন্দৰ হাত খনে সাপে মেৰিয়াই থকা শিৱৰ হাতৰ স্পৰ্শ সঠিক পাৰেনে? তুমি ভালকৈ ভাবি চাবা, এই ছুটা কথাৰ কেনেকৈ সামঞ্জস্য হ'ব—তোমাৰ পাটৰ সাজ কাপোৰ ৰাজহংসৰ ছবিৰে চিত্ৰিত, আৰু শিৱৰ গাত টোপ্-টোপকৈ তেজপৰি থকা হাতীৰ কেচা ছাল। শিৱৰ বুকুত আছে চিত্ৰাভয়, তোমাৰ বুকুত, য'ত চন্দনৰ লেপ্ উপযুক্ত, তাত শিৱৰ বুকুত লাগি থকা চিত্ৰাভয় লগাটো কেনে সামঞ্জস্য বিহীন কথা। ইয়াৰ বাহিৰেও আৰু এটা লাঞ্ছনা তোমাৰ হ'ব। তুমি ঐৰাৱতত উঠি ফুৰাৰ উপযুক্ত, কিন্তু বিয়াৰ পাছত শিৱই তোমাক কিদৰে তেওঁৰ ঘৰলৈ নিব? তেওঁৰ বুঢ়া ঘাড়টোৰ পিঠিত তুলি! এনে কাণ্ড দেখি সকলো মানুহে হাঁহিব। ইয়াৰ উপৰি আৰু এটা কথা, মন কৰা—তেওঁৰ চকু কেইটা কি ভয়ানক, তেওঁৰ দৃষ্টিত মানুহে ভয় খায়, তেওঁ অজ্ঞাত কুলশীল, তেওঁৰ মাকনো কোন, দেউতাক নো কোন কেও নাজানে। তেওঁৰ উলঙ্গ অৱস্থাই সকলোকে জনায় তেওঁৰ ধন সম্পত্তি নো কিমান আছে। স্বামীৰ যিবোৰ গুণ থাকিব লাগে, তাৰ এটাও তেওঁৰ গাত আছে নে? মই কওঁ উমা, তুমি মনত এনে এটা অমঙ্গলীয়া ভাৱ নাবাখিবা।

শিৱৰ এনে নিন্দা শুনি উমাৰ বৰ খং উঠিল, খঙত তেওঁ কপিব ধৰিলে। “তুমি যিদৰে মোৰ ওচৰত কথা কৈছা তাৰ পৰা বুজিছোঁ যে তুমি শিৱক নাজানা। অসাধাৰণ লোকৰ মনৰ ভাৱ বুজি নাপাই কেৱল মাত্ৰ নিৰ্ৰোধ লোকে তাৰ নিন্দা কৰে। যি জন লোকে অমঙ্গলৰ হাত সাৰিব বিচাৰে, নাইবা ধন ঐশ্বৰ্য্যৰ আকাংক্ষা কৰে, তেওঁ যে মঙ্গলৰ বাবে কৰুচকৈ আদি কৰি ক'ব লাগে। যি সংসাৰখন বন্ধা কৰে, যাৰ মন কামনা-বাঞ্ছনা হীন তেওঁ ধন ঐশ্বৰ্য্য লৈ

কি কৰিব ? তেওঁ ভৱীয়া হব পাৰে, কিন্তু তেৱেই ধন ঐশ্বৰ্য্যক আকৰ । তেওঁ আশানত থাকে হয়, কিন্তু তিনি ভুবনৰ তেৱেই অধীশ্বৰ । তেওঁ দেখাত ভয়ঙ্কৰ আকৃতিৰ হব পাৰে, কিন্তু তেওঁ শিৱ । এই ত্ৰিশূলধাৰীৰ আচল প্ৰকৃতি কোনেও নাজানে ।

‘যাৰ ৰূপ হৈছে এই বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ড, তেওঁৰ ৰূপ নিৰাকৰণ কৰিব নোৱাৰি, সোণৰ অলঙ্কাৰে সেই অঙ্গৰ জেউতি বঢ়াব পাৰে, নাইবা সাপেও জেউতি বঢ়াব পাৰে, নাইবা হাতীৰ ছাল ললেও সেই অঙ্গৰ সৌন্দৰ্য্য বাঢ়িব পাৰে । মৰিশালিৰ ছাই তেওঁৰ অঙ্গৰ স্পৰ্শত হে পৱিত্ৰ হয়, সেইবাবে স্বৰ্গৰ দেৱতা সকলৰ কোনোবাই নাচি থাকোতে এই মৰ্দ্দ্যলৈ সৰি পৰিলে তেওঁ ৰূপালত মৰিশালিৰ ছাই লয় । যি ইন্দুই ঐৰাৱতত ফুৰে, সেই ইন্দুয়ো মূৰৰ কিৰিটিৰে সৈতে ষাড়ৰ ওপৰত ফুবোতা ডিকছ জনৰ ভৰিৰ কাষত দীঘল দি পৰে । তুমি বৰ নীচমনৰ, শিৱৰ নিন্দা কৰিলেও তুমি একেধাৰ ভাল কথা কৈছা । তুমি কৈছা শিৱ অজ্ঞাতকুলশীল । যি জনাৰ পৰা আন কি, ব্ৰহ্মাও সৃষ্টি হৈছে, সেই জনাৰ পিতৃ-মাতৃৰ কথা কোনে জানিব পাৰে ? বিশ্ব-ব্ৰহ্মাণ্ডৰ গুৰি যে তেওঁ । তোমাৰ লগত অনাহকতে মই তৰ্ক নকৰো । তোমাৰ মতে তেওঁ যিয়েই হওক, মোৰ মন তেওঁতেই স্থিৰ হৈছে । মইমতীয়া স্বভাৱৰ লোকে আনৰ নিন্দালৈ কাণ নিদিয়ে । যি লোকৰ নিন্দা কৰে অকল যে তেওঁৰেই পাপ হয় সেইটো নহয়, যি শুনে তেওঁৰো পাপ হয় ।’

এইবুলি কৈ উমাই ততালিকে সেই ঠাই এৰিবলৈ উদ্ভত হল । উমাৰ মন যে পৱিত্ৰ, তেওঁ যে সৰল, তেওঁৰ অসুৰত যে প্ৰকৃত প্ৰেমৰ ভাৱ হৈছে এই কথা এতিয়া শিৱই বুজি পালে । আক ততালিকে নিজৰ ৰূপ লৈ উমাৰ হাতখন ধৰি মিচিকিয়াই হাঁহি কলে— “তুমি নিজৰ ওপস্তাবে মোক জয় কৰিলা, মই তোমাৰ দাস ।” এইদৰে উমাই নিজৰ ওপস্তাবে শিৱক জয় কৰিলে । এই ওপস্তা আধ্যাত্মিক ওপস্তা, শাৰীৰিক ওপস্তা নহয় । গোনতে তেওঁ ভাবিছিল নিজৰ শাৰীৰিক

সৌন্দৰ্য্যৰে তেওঁ শিৱক জয় কৰিব, কিন্তু যেতিয়া বৃদ্ধি পালে যে এইদৰে শিৱক জয় কৰা অসম্ভৱ, তেতিয়া তেওঁ তপস্ৰাত লাগিল। তেওঁ বিশ্ব-পতি শিৱক আন কি উপায়েনো জয় কৰিব পাৰে ? তেওঁ আন কি উপায়েৰে শিৱক জয় কৰি দেৱতাসকলৰ বীৰ সেনাপতিৰ মাতৃ হোৱাটো সম্ভৱ হ'ব পাৰে ? তপস্ৰাবে কৰিব নোৱাৰা কাম একো নাই। ঋষীৰিক সৌন্দৰ্য্য বৃথা, যদি আধ্যাত্মিক বল মানসিক সংযমেৰে সেই সৌন্দৰ্য্য পৱিত্ৰ নহয়। মৰম যেতিয়া শুদ্ধ হয়, তাত যেতিয়া কামনা বাসনা নাথাকে, তেতিয়া এনে মৰম নিশ্চয় জয়ী হ'ব। কালিদাসৰ উমাৰ পৰা ইয়াকেই শিক্ষা পোৱা যায়।

(বাঁহী ২৪শ বছৰ ১১শ সংখ্যা)

দিঠকৰ সপোন

(টুৰ্গেনিভৰ সপোন বোলা গল্পৰ ছাঁত)

শ্ৰীমতী পুষ্পলতা শইকীয়া

—“নাই, আই মোৰ নাই। আই বুলিবলৈ আজিৰ পৰা কোনো নাই তেনে মোৰ, এই নিপুল ধবণীত। নহয়, থাকিব কেনেকৈ মই যে নিজ হাতেবেই আইৰ শেষ সোণৰ শৰীৰ পুৰি থৈ আছিছো আজি, উভতিব কেনেকৈ? ধৈৰ্য্যৰ ককণাৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি আইক মোৰ মই নিজ হাতেই যে বিসৰ্জ্জন দি আছিছো শূশানত, এভোভাম কেনেকৈ? নাই নোভোভাও, পাৰিলেও নোভোভাও, আয়ে মোৰ শাস্তি পাওক নৈদেখা লোকত অতদিনে ভুগি থকা জ্বালাময় যন্তুণাৰ পৰা। আইতো মোৰ মৰা নাই—আয়ে মোৰ শাস্তিৰ সমাধি লভিলে। মৰণ আছিল তেওঁলৈ আশীৰ্ব্বাদ হৈ আক মোলৈ আহিল দাত। স্বাৰ্থ মোৰ ছাই হওক প্ৰভু! আইক মোৰ শাস্তি দিবা, বৰ দুখ পাই গ’ল, বৰ দুখেৰে নিদায় ললে আয়ে মোৰ, বৰ দুখেৰে। শেষ চিন্তাত আজি সমাধি হওক আইৰ মোৰ, বেদনাৰ ইতিহাস। কাঠৰ জুইত কাঠ সংস্কাৰ হওক, অৱসান হওক আইৰ মোৰ সকলো বেদনা, সকলো যন্তুণা, সকলো প্ৰাণৰ পোৰাণ। পৰম পিতাৰ ওচৰত আজি পুত্ৰৰ এয়ে শেষ প্ৰাৰ্থনা।

আজিৰ এই প্ৰাৰ্থনাক লেখি থৈ যাও অমৰকৈ মোৰ ডায়েৰীৰ বুকুত। লেখি থও আজি তাক সোণৰ আখৰেৰে বুকুৰ টোপা টোপা তেজ ঢালি মৰণৰ পিছতো যেন মোৰ মিনতি অমৰ হৈ বয়। আজি ডায়েৰীৰ বুকুত লেখি থও তেজৰ আখৰেৰে মোৰ জীৱনৰ ককণ ইতিহাস শেষ বাবলৈ। ইয়াৰ পিছত নোহোও—নেচাও আক ইয়াক ছুম কিছলৈ? ইয়াৰ লগত যে পৰিসমাপ্তি মোৰ সকলো.....

বিসৰ্জনৰ বাঁহী বাজোক পূৰ্ণাহতিৰ আগতে। জানোক কৃষ্ণতে মোৰ কুৎচিৎ, কদৰ্য্য ইতিহাস। বুজক জগতে মঙ্গলময়ৰ অমঙ্গলীয়া লীলা-খেলা, কিছুমান নিৰপৰাধী জীৱৰ ওপৰত নজনা দোষৰ বাবে। পাহৰো কেনেকৈ, অতীতৰ সেই বুকু ভগা স্মৃতিবোৰ, চকুপোৰা ছবিবোৰ। নেচাও বুলিলেও নোচোৱাকৈ নোৱাৰি, নেজাবো বুলিও নভবাকৈ নোৱাৰি থাকিব, অতীতৰ সেই কৰুণ বহুস্ত কাহিনী। বুকুৰ মাজত সোমাই ই মোক তুঁহ জুইৰ দৰে জলি জলি পোৰাতকৈ ফাটি নেধাফে কয়, আগ্নেয়গিৰিৰ দৰে বিৰাট শব্দেৰে— ছাই কৰি সকলো পোবণি নিমিষতে। তেনেহলে, তেনেহলে সঁচাকৈয়ে মঙ্গলময়ক কৰুণাময় বুলি আৰাধিয় অসম্বোধে।

আজি মোৰ কাপৰ মুখত উচ্ছ্বাসৰ উৎস বাধাহীন হৈ ওলাব খোজে নিজ হাতেৰে নিজৰ বীভৎস ইতিহাস—তেনেহলে নেলেখো কয় ?

(দুই)

কব নোৱাৰো সপোনৰ ওপৰত কাৰ কিমান বিশ্বাস, মোৰ জীৱনত হলে ই খেলি গল অভাবনীয় অলৌকিক ঘটনা। আজিও ভাবো সঁচাকৈয়ে সি আছিল সপোন নে দ্বিঠক। আঠ বছৰ অতীত হব লগীয়া হ'ল, কিন্তু আজিলৈকে তাৰ একো মীমাংসা নহ'ল।

১৯২৯ চনত দাঙ খায় এই বহুস্তৰ ওৰণী। মই তেতিয়া আছিলো ১৭ বছৰীয়া, আই ৩৫ বছৰীয়া ; দুয়ো আমি আছিলো নৈৰ পাৰে অকলশৰীয়া ঘৰ এটাত। ঘৰটো আছিল অকলশৰীয়া, আমিও আছিলো অকলশৰীয়া। দেউতাই আমাক অকলশৰীয়া কৈ চিৰদিনৰ বাবে শুদ্ধি দায়, মই যেতিয়া ৭ বছৰীয়া, তেতিয়াই। যদিও মই আছিলো নিচেই কুমলীয়া, তথাপি আজিলৈকে পাহৰা নাই দেউতাৰ সেই সৌম্য মতান, উলাব, পতীৰ মূৰ্ত্তি। দেউতাক মোৰ সেই বয়সতে পূজা কৰিছিলো মনেৰে। চাইছিলো তত্ত্বিৰে, কথা বেছিকৈ নেপাতিছিলো, কব

নোৱাৰো কিয় ? কব নোৱাৰো ভয়ত নে ভক্তিত । কেচুৱাৰে পৰা মই আইৰ বাহিৰে কাকো নেজানিছিলো, হুবুজিছিলো, বুজিবলৈ চেষ্টাও কৰা নাছিলো ! ভাবিছিলো আইহে অকল মোৰ আপোন । ইবিলাক দুৰৈৰ । দেউতাক ভক্তি কৰিছিলো, দেউতাককৈও দেৱতা বুলিহে বেছি । কব নোৱাৰো ভিতৰৰ পৰা কোনে মোক সদায় কৈ থাকিছিল— “এওঁ তোৰ নিজৰ নহয় তোৰ দেউতাৰ কোনোবা” সৰুৰ কুমলায়া মনতো এই কথাৰ প্ৰতিধ্বনিয়ে মাজে সময়ে ধুমুহা নোতোলাকৈ নেথাকিছিল—মনত পৰে কেতিয়াবা মনে মনে ফুলনাত সোমাই উচুপি উচুপি কন্দা ইয়াৰ বাবেই । বৰ মন গৈছিল, কেতিয়াবা দেউতাৰ কোলাত উঠি মৰম লবৰ । তেৱোঁ যে মোক নামাতিছিল তেনে নহয়—কিন্তু নেজানো কিহে মোক ভিতৰৰ পৰা বাধা দিছিল ওচৰলৈ যাবলৈ । মোক ওচৰলৈ মাতিলেই মই আঁতৰি পলাইছিলো ভয়ত আৰু আঁতৰৰ পৰা জুমি চাই ৰং পাইছিলো ভক্তিতে । এই ভয় ভক্তিৰ খেলা খেলিলো ৭ বছৰীয়ালৈকে—তাৰ পিছতেই দেউতাই আমাক এৰি গুচি যায় চিৰদিনৰ কাৰণে—কোনোবা নেদেখালৈ । মাহুহে যেতিয়া ৩দেউতাৰ শটো উলিয়াই নিলে, নেজানিলো ক'লৈ নিলে । মনতে ভাবিছিলো—বহুত, বহুত, বহুত দূৰলৈ, ক'ৰবাৰ নেদেখা, হুশুনা, দূৰনীবতীয়া দেশলৈ নিলে, কিজানি য'ৰ পৰা হুতটিৰ কেতিয়াও । তাকে ভাবিয়েই চিঞৰি কান্দ উঠিছিলো । মাহুহে বয় তাৰ আগেয়ে কোনেও শুনা নাছিল হেনো, মোক তেনেকৈ চিঞৰি কন্দা । মোৰ চিঞৰ শুনিয়েই হবলা আই মোৰ উচপ খাই উঠিল । অতপৰ তেওঁ থিয় হৈ আছিল, নিশ্চল, নীৰব শিলৰ কটা মূৰ্ত্তিৰ দৰে—চকুত তেওঁৰ নাছিল এটুপি চকুলো । মোৰ চিঞৰেই কিজানি তেওঁৰ গালৈ আনিলে চেতনা । মোৰ পিনে কিছু পৰ চাই ব'ল নিৰ্বাক হৈ—তাৰ পিচত লাহে লাহে ওচৰ চাপি অহাৰ গম পালো । আইক মোৰ অহা দেখি চমু চাপি, নোৱাৰিলো আৰু থিৰেৰে থাকিব । লব মাৰি গৈ সাবট্টি উচুপিবলৈ ধৰিলো ।

—উচুপিলো—উচুপিলো হেপাত পলুৱাই উচুপিলো সেইদিনা—
জীৱনত কেতিয়াও মুচুপু বুলি। গম পাই আছিলো আইৰ মোৰ
তপত চকুলো চুলিয়েদি বাগৰি মোৰ গালত সৰি সৰি পৰা। বৰ
ভাল লাগিছিল মোৰ সেই নীৰব সান্ধনা—চকুলোৰে উচুপনীৰ নিচুকনী।

কোনেও বহুত বেলিলৈকে সাহ কৰা নাছিল এই দৃষ্টি ভাঙিবলৈ।
আই মোৰ সদায় আছিল নীৰৱ, ককণ, কোমল গম্ভীৰ। সকলো পৰা
দেখিছিলো আইৰ চকুত কিবা এটা বিষাদ ভৰা ককণ দৃষ্টি কিবা এটাই
যেন তেওঁক খুলি খুলি থাইছে, যাক তেওঁক প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰে।
তেওঁৰ স্বাভাৱিক গম্ভীৰ মূৰ্ত্তিক এই দৃষ্টিয়ে কৰি তুলিছিল আৰু ওচৰ
চাপিব নোৱাৰা গম্ভীৰ। মই কিন্তু ওদেউতাৰ সেই সৌম্য, সহাস
মূৰ্ত্তিতকৈও ওআইৰ সেই গম্ভীৰ মূৰ্ত্তিকেই সাহ কৰিছিলো বেছি।
কথা হলে ওআইৰ লগতো নেপাতিছিলো বেছিকৈ। স্নেহোতাই কিজানি
মোক ইমান নীৰৱকৈ প্ৰতিছিল ভৱিষ্যতলৈ সহিব লাগিব বুলি এই
বুকু ভেদা নীৰৱ বেদনাৰ যন্ত্ৰণা—যাক প্ৰকাশ কৰিব খুজিলেও নোৱাৰি
কৰিব। আৰু সেই দেখিয়েই জ্বলা আয়েও মোক মাতিছিল মচিন
বুলি—ওদেউতাই দীপক নাম ধোৱা স্বৰ্গেও।

এনেকৈয়ে হেৰুৱালো ওদেউতাক মোৰ—সেই দিনাৰ সন্ধিয়া।
আগেৰে পৰা তেখেতৰ তেজৰ চাপ বেছি আছিল—সেইদিনা পৰিল
আৰু গ'ল—উভটি নেচালে পিছলৈ। সন্ধ্যালৈত সূৰ্য্যাস্তৰ লগে লগে
অস্ত গল ওদেউতাৰ মোৰ জীৱন প্ৰদীপ। শেষ নিশা তাৰ দ্ৰাষ্ট
হল 'নবগ্ৰহ'ৰ অশানৰ বুকুত। ওদেউতা গুচি গল। ওআয়ে মোক
ললে আৰু নিবিড় ভাবে বুকুত সন্মুখাই। মইও জ্বলী ভৰা জিৰণি
ললো—ওআইৰ সেই চেনেহ ভৰা কোলাৰে তলত।

(তিনি)

আয়ে মোক লৈয়েই পাহৰিলে তেওঁৰ শোক, বৈধব্যৰ যন্ত্ৰণা, মোৰ
ওপৰতে উৰুি কৰি চালিলে তেওঁৰ মৰম চেনেহ ভাল পোৱা, আইৰ

পক্ষে এইটো একো অস্বাভাবিক নাছিল, কাৰণ মইয়েই যেতিয়া আছিলো তেওঁৰ একমাত্ৰ সন্তান। মানুহে কথাত কয় “আদৰ পালে লৰা শুছে।” কিন্তু মোৰ জীৱনত হলে ই ওভোটা হল। মই আছিলো আটৰ আচলৰ ধন—ধনী মানুহৰ একেটা সন্তান; কিন্তু ধনৰ অভিমান বা আভিজাত্য অভিমানে মোৰ মন অধিকাৰ কৰিব পৰা নাছিল। এই কথাকিষাৰ মই গৰ্ব কৰি কব খোজা নাই; কৈছো নিজকে চাই লোকৰ চকুৰে। ‘ঈশ্বৰ’ বুলি বস্তু এটা যদি ক’ৰবাত আছে, তেন্তে মই আজি কৃতজ্ঞতা জনাওঁ তেওঁক ইয়াৰ বাবেই। নহলে আজিৰ এই আঘাত মই সহিলোহেঁতেন কেনেকৈ? ই যে মোৰ মূৰত আকাশী স্বৰগ ভঙ্গা দি ভাঙিলহেঁতেন অকস্মাৎ নিষ্ঠুৰ ভাবে।

সহিলোহেঁতেন কেনেকৈ এই নিৰ্ম্মম সত্য যে, মই এটা পামণ্ড দম্ব্যৰ সন্তান। মোৰ পিতা সেই শাস্ত্ৰমূৰ্ত্তি, মহান মূৰ্ত্তি পিতা নহয়, এটা নৰাধম, পামণ্ড হে মোৰ আচল পিতা। ভাবিলেও গাত মোৰ বিজুলি খেলে। গৰম তেজৰ সোঁত বয় মোৰ প্ৰতি শিৰে—প্ৰতি উপশিৰে, প্ৰতি ধমনীয়ে। বুকু ফাটি ছিৰা-ছিৰ হৈ, লব ধোজে প্ৰতিশোধ নিজৰ ওপৰতে, নিজৰ এই জঘন্য উৎপত্তিৰ বাবে।

ভাবো সেই দেখি কৰিলে ভালেই, নহলেতো’ মই সহিব নোৱাৰিলো—হেঁতেন—এই নিৰ্ক্ৰিয়, নিষ্ঠুৰ, নিৰ্ম্মম সত্যক সঁচা বুলি। মোৰ আভিজাত্য অভিমান, মোৰ ধনৰ অভিমান যে চৰমাৰ হলহেঁতেন কালৰ কুটীল চকাৰ তলত। মোৰ মূৰত পৰিলহেঁতেন নিষ্ঠুৰ নিয়তিৰ নিদাকনীয়া বাহু। সহিলোহেঁতেন কেনেকৈ? সেই দেখিয়েই প্ৰগতি জনাওঁ সেই নেদেখা জনক (মনৰ লগত তৰ্ক নকৰো ঈশ্বৰ আছে নে নাই। মোৰ সাস্তুনাৰ বাবে মই ভাবি লও তেওঁ আছে) সান্নাধ্যন কৰি দিয়া বাবে মোক তেওঁৰ অন্তৰ্ভাৱীয়ে।

মোৰ মনে কৈছিল আগৰে পৰা কিবা এটা নিদাকশ সত্য যেন লুকাই আছে, ভবিষ্যতৰ আঁৰ কাপোৰৰ আঁৰত। তাৰ বাবে প্ৰস্তুত হৈ আছিলো। সকলো পৰা কিবা এটা নেদেখা নেদেখা নকৰা

অলৌকিক শক্তিয়ে মোক লৈ ফুৰাইছিল বন্ধা কবচৰ দৰে আবে
আবে ।

বয়স হলত বুজিব পৰা হলত, আৰু কাপোৰ দাঙ খালে—চক্ৰ নেথালো
উচপ্ খাই জুঠিলো, অতি সাধাৰণ কথাৰ দৰে সাধাৰণ ভাৱে বুজি
ললো ! ভিতৰত হলে জলি থাকিল তুঁহ জুই। যি জুই নুজুমাৰ
নমৰালৈকে । মৰণৰ চিতাৰ শেষ জুইয়েহে জুমাৰ পাৰিব সেই জুই।
কাঁইটে কাঁইট উলিৱাৰ দৰে বাহিৰৰ জুইয়ে জুমাৰ লাগিব মোৰ বুকুৰ
জুই। তাৰ বাবে চাই আছে আজিৰে পৰা। কাণুকষৰ দৰে মই
শান্তি লভিব নোখোজো, শেষ কৰি এই তিতা জীৱনক ইয়াতেই সচি
যাম—সহি যাম। অমৃতভূতিহীন শিলৰ দৰে সহি যাম ককণাময় বোলা
বস্ত্ৰৰ এই নিৰ্মম দান ! তেওঁৰ এই নিৰ্দ্দয় উপহাৰক কৈছো আশীৰ্বাদ
বুলি। অভিমান নকৰো কাৰো ওপৰত। কৰিম বা কাৰ ওচৰত ?
যাৰ হৃদয় নাই সেই হৃদয়হীনৰ ওচৰত আকৌ অভিমান কিহৰ, যদি
কৰিব লাগে, তেনে কৰিম গছৰ মুঠাৰ দৰে প্ৰাণহীন জড় বস্তু এটাৰ
ওচৰত। নেদেখা জনৰ ওচৰত সহানুভূতি বিচৰাতকৈ দেখা জনৰ
আগতে সমবেদনা ভিক্ষা কৰিম। সঁহাৰি নেপালেও অমৃত্যুতাপ নহব।

(চাৰি)

অতীতৰ কথাই যে কিয় আজি এনেকৈ জুৰুৰি দি ধৰিছে নোৱাৰো
ক'ব। সেই স্মৃতি আজি বেছিকৈ জলি উঠিছে মোৰ হৃদয়ত—আইৰ
শেষ চিতাৰ লগে লগে। আইৰ নশ্বৰ দেহ যেতিয়া জলি জলি ছাই
হৈছিল—ভাৰিছিলো মোৰ বুকুৰ দাহকো দাহন কৰিম তাতে। ক'তা ?
দাহ কৰিম ছাৰি তাক বেছিকৈহে জলাই তুলিলো মোৰ হৃদয়ত।
নহয়, জলোক, জলোক, অতীতৰ বেদনাই পাবে যদি মচোক মোৰ
বৰ্ত্তমানৰ বেদনা। অতীত বৰ্ত্তমানৰ খেল-মেলিয়ে পাবে যদি বন্ধা কবোক
মোক আজিৰ দিনা, এই মহানিশাৰ মাজনিশা এটো কাল বাতিৰ মূৰৰ
বাতি।

উস্ ইমান অসহায়, ইমান অকলশৰীয়া লাগিছে নিজকে। কিয় ? আই বাচি থাকোতেও এই কথা নেপাতিলো সিমানকৈ। সেই ঘটনাৰ পিছৰ পৰাই আই একেবাবেই নীৰব আছিল, তথাপিও কিয় আজি ইমান অসহায় লাগিছে নিজকে। একোতেই কিয় নেপাও সাম্বনা, দুৰ্বল মনৰ যে মই। নহয় নেলাগে, নেভাবো মই দুৰ্বল নে সবল। আজি বুকু ভৰি কান্দি লও শেষবাৰৰ কাৰণে। সেইদিনা সন্ধিয়া দেউতাক লৈ গলত কান্দিছিলো, উচুপি উচুপি শেষবাৰলৈ বুলি, আজিও একমাত্ৰ জন্ম দাতৃৰ কাৰণে কান্দি লও শেষ বাৰলৈ। আক নেকান্দি। চকুপানী ওলালেও তাক শুকুৰাম মকভূমিত পানীৰ দৰে। চকুৰ লোৰ সলনি তেজৰ লো বোৰাম। বুকুৰ তেজ মোৰ মচিব লাগিব চকুৰ পানীৰে। শেষ চিতাৰ কাঠৰ জুইয়ে লুমাৰ লাগিব মোৰ বুকুৰ তুঁহ জুই। তেনেকৈয়ে নিজৰ ওপৰত প্ৰতিশোধ লম—নিজৰ কুৎচিত জন্মৰ বাবে। মোৰ পাষণ্ড পিতাৰ পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্ত কৰিব লাগিব—মোৰ পাপৰ শোধিতেৰে, তেতিয়াহে মোৰ আইৰ আত্মাই যদি শান্তি পায়।

(পাচ)

আজি মোৰ মন-সৰোবৰত উটি ফুৰিছে সেইদিনাৰ কথাবোৰ একে একে ছবিৰ দৰে। তেতিয়া মই কটন কলেজৰ দ্বিতীয় বাৰ্ষিক শ্ৰেণীত। কোনেও সিমানকৈ ভাল নেপাইছিল মিলিবলৈ মোৰ লগত, মোৰ এই জন্মগত নীৰবতাৰ বাবে। দুৰ্ভাগ্যক্ৰমেই কম নে সৌভাগ্যক্ৰমেই কম কব নোৱাৰো। মোৰ বন্ধুত্ব খটিল চিদানন্দ হাজৰিকা নামেৰে একে শ্ৰেণীৰে অতি কথকী লৰা এজনৰ লগত। তেওঁৰ নিচিনা কথকী এজনে মোৰ নিচিনা নীৰৱ এজনক কিয় যে ইমানকৈ ভাল পালে কব নোৱাৰো, বহুশুই হে জানে। তেওঁৰ কথকতায় মোৰ নীৰৱতাৰ ওচৰত বাধা নেপাব বুলিয়েই কি জানিবা নেজানো। তেওঁৰে মোৰে এই অমিল মিলন সকলোৰে হাঁহিব বন্ধ হৈ পৰিল। কিছুমানে যোক দীপকৰ সলনি মাতিবলৈ ধৰে “নীৰৱানন্দ” বুলি। কব নোৱাৰো “চিদানন্দৰ”

লগত নীৰৱানন্দক মিলাবলৈকে নে সদায় মই নীৰৱ থাকিয়েই আনন্দ পাওঁ দেখি। যেয়েই কি নহওক “চিদানন্দ” নীৰৱানন্দৰ এই অমিল মিলন সঁচাকৈয়ে মধুৰ মিলনত পৰিণত হ'বলৈ সৰহ দিন নেলাগিল।

মোৰো বৰ ভাল লাগিল এই খোলা মনৰ সবল লবাজনক। আজিও তেওঁৱেই মোৰ একমাত্ৰ বন্ধু—যাৰ ওচৰত হৃদয় খুলি দুআষাৰ কথা পাতি ক্লান্ত মনক সান্ত্বনা দিব পাৰো। তেওঁৰ কথকতাই দিয়া নাই মোৰ নীৰৱতাক ধৰা পৰিবলৈ লোকৰ চকুত সিমানকৈ। এই বিশাল ধৰণীত তেওঁয়েই আজি মোৰ একমাত্ৰ ধৰণী। মোৰ এই হিয়া ভজা দ্ধ পতিয়াবলৈ আজি কোনো নাই—তেওঁৰ বাহিৰে।

সেইদিনা আছিল ১৯২৯ চনৰ জুলাই মাহৰ কোনোবা এটা আবেলি পৰ। নেক্‌নেকীয়া বৰষুণ। আহিছো কলেজৰ পৰা অকলে। “চিদা” অনুপস্থিত কিবা এটা বিশেষ কামত। ঘৰলৈ উভতিলো। মন নগল সেট কেন্‌কেনীয়া বৰষুণত বাহিৰলৈ ওলাবৰ। সেটদেখি মোৰ চিৰ-লগৰী কিতাপ এখনকে লৈ বহি পৰিলো নাৰান্দাৰ ছেলনীয়া চকী এখনতে। লোৱা কিতাপ লোৱাতে থাকিল, পঢ়িবলৈ মন নগল। বাহিৰত প্ৰকৃতিৰ লীলা-খেলা চায়েই বহি ব'লো বহুত পৰ। প্ৰকৃতিৰ তাণ্ড-নৃত্য চাই চাই ভাগৰ লাগিল—এলাহৰ অৱসাদে চকুমুদাই আনিলাত বিছনাত পৰিলোঁগৈ।

বিছনাত পৰিলো। টোপনি আছিল। সপোন দেখিলো। সপোন যে মোৰ জীৱনত দুৰ্লভ তেনে নহয়—দেখো প্ৰায় সদায়েই। প্ৰায় সদায়েই কিয়, নিতৌ দেখো বুলিলেও ভানি নাই। সপোনৰ সঁচাৰ ওপৰত মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস আছিল সৰুৰে পৰা, কাৰণ কেলা-বাবো ই সঁচা হয় মোৰ জীৱনত। নোৱাৰো সেট দেখি পাছৰিৰ তাক সতকাই।

বেদব্যাক্যৰ দৰে তাক মানি লওঁ—ঈশ্বৰ সত্যৰ দৰে বিশ্বাসৰ চকুৰে চাওঁ—কেতিয়াবা কলে, কেতিয়াবা নকলে। তথাপি মোৰ বিশ্বাস অটল। মানুহে জাৰিৰ পাৰে মোক দুৰ্বল মনৰ বুলি, পিছে ক'ব

কি ? ২৫ বছৰে আজি কত শত সপোন দেখিলো। লেখ তাৰ দিব নোৱাৰো, কিন্তু পাহৰা হলে নাই এটি সপোনকো, সেইবিলাক আজিও চিৰ নবীন মোৰ মানস পটত। কিন্তু সেইদিনাৰ সপোন হলে মোৰ স্মৃতি পটত নবীনতকৈও নবীন, স্বৰ্গীয়তকৈও স্বৰ্গীয় হৈ বল আৰু বৰও নমৰো মানে।

—কিয় ? কিনো দেখিলো। দেখিলো সপোনত সেইদিনাৰ সপোনতে প্ৰথম দেখিলো মোৰ পাষণ্ড পিতাক—নৰাধম জন্মদাতাক নৰ-পিশাচ ৰূপে। সেইদিনা সপোনত মই বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰিছিলো, সিয়েই মোৰ পিতা। কল্পনাৰ অতীত তাৰ মূৰ্ত্তি, জঘন্য তাৰ দৃষ্টি, বীভৎসতাৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি সি। সিয়েই আকৌ হেনো মোৰ জন্মদাতা পিতা ! ভাবিবলৈও ঘিণ লাগে তাৰ মুখ, তাৰ সেই জঘন্য মূৰ্ত্তি, তাৰ সেই বীভৎস পৈশাচিক দৃষ্টি।

তথাপিও সকলো জানিও তাকে মানিব লাগিব পিতা বুলি—তাবে পচা তেজৰ পচা বীজ যে মই ! এই নিদাকণীয়া সঁচাক অস্বীকাৰ কৰো কেনেকৈ ? উস্ ইয়াকেই কয় নেকি ! নিয়াতিৰ পৰিহাস—দেখিলো সপোনত মই যেন গৈ আছো ক'বালৈ—কেতিয়াও নজনা, দুস্তনা, নেদেখা সুৰসুৰীয়া বাট এটাৰে। গৈ গৈ পালোগৈ কিছুমান লেতেৰা পঁজাঘৰ। দেখিলো তাত কিছুমান ঠিক ভেঁনে ধৰণেৰে লেতেৰা মানুহ—যি সকলক তাৰ অধিবাসী বুলি ভাবিলে শুয়ায়।

মোৰ তাহাতক দোখ আৰু মন নগল আগবাঢ়িবলৈ। উত্তৰিতলৈ ওলালো। ওভঙো বুলি ভাবিছো মাথোন, এনেতে দেখিলো—তাবে মাজৰ পৰা কোনোবা মানুহ এজন লৰি অহা মোৰ পিনে। একো বুজিব নোৱাৰি থমকি বুলো। মানুহটো লৰি আহি মোক একো প্ৰশ্ন নকৰাকৈয়ে টানি নিবলৈ ধৰিলে ছব্ছবকৈ সেই দলটোৰ পিনে। সপোনতে মই বুজিলো তাৰ লগত বহুত পৰ। কুড়কাৰ্য্য নহলো। সি মোক টানি নি থিয় কৰালৈগৈ এটা বীভৎস নৰ মূৰ্ত্তিৰ সমুখত—যাক মই আজি স্বীকাৰ কৰিবলৈ বাধ্য মোৰ পিতা বুলি।

সি পিৰাচৰ দৰে হাঁহি হাঁহি কবলৈ ধৰিলে—“হেবা, চোৱা, চোৱা, ভোম্বাৰ পুতেৰাক ক’ব পৰা ধৰি আনিলো।” সেই নৰপণ্ডক পৈশাচিক চাহনিৰে কুটিল কটাক্ষমৰা দেখিলো মোৰ পিনে, সি মোক শুধিলে মোৰ পৰিচয়। নকলো মই, জোৰেৰে আদায় কৰিব খোজাত চিঞৰি উঠিলো,—চিঞৰৰ লগে লগে মোৰ সেই সপোনও অন্ত হ’ল।

চকু খাই উঠি বহিলো শোৱা পাটাত, মনটো লাগিল বৰ গধুৰ। সপোন দেখি উঠি সদায় তাকে ভাবিয়ে কিছুপৰ কটোৱা এটা অভ্যাসত পৰিণত হোৱাত, সেই দিনাও তাৰে পুনৰাভিনয় কৰিলো; কিন্তু আন দিনাৰ দৰে একো স্থিৰ সিদ্ধান্ত কৰিব নোৱাৰি ভাবি ভাবি মনটো কৰি তুলিলো আগতকৈও গধুৰ। বৰষুণ তেতিয়া লাহে লাহে কমি আহিছে। “চিদালৈ” ৰাট চালো কিছু পৰ। নাছিল। অকলেই ওলালো—নৈৰ পাৰৰ পৰা ঘূৰি আহিবলৈ—মনটো পাতল লাগক বুলি।

ঘৰলৈ যেতিয়া ওভটো, তেতিয়া ৰাজিছে আঠ নে চাবে আঠ। আঠক দেখিলো মোলৈকে ৰাট চাই ফুলনিও ঘূৰি ফুৰা। মই একো নেমাতি লাহে লাহে ভিতৰলৈ সোমাই গলো। আঠকো অহা গম পালো মোৰ পিছে পিছে। উভতি চাই দেখো সচাকৈয়ে আহিছে।

শুধিলো মই—“কি আই কিবা শুধিব খুজিছ?” উত্তৰ দিলে—“নাই খোজা শুধিব একো—বেলিকৈ আহিলি দেখোন? মুখখনো বৰ শুকান দেখিছো—গা বেয়া লাগিছে নেকি?” মই হাঁহি মুখেৰে ভিতৰৰ ভাৱ গোপন কৰি উত্তৰ দিলো—“নাই নাই একো হোৱা নাই। আজি ৰাতি পুৱাবে পৰা বতৰটো ডাৱৰীয়া নহয়, সেইদেখি আবেলি পৰত ক’লৈকো নোলাই গুলো দেখিয়েই হবলা মূৰটো বৰকৈ কামুৰিছে। এতিয়া নৈৰ পাৰৰ পৰা ঘূৰি আহি অলপ ভাল পাইছো। ভাল হ’ল যাব দে এতিয়াই, ভই ভাবি দেখাকিবি তাকে।”

আৱে লাহেকৈ কলে—ও যা জেনে যি পাৰ ছটামান খাই শুই

থাক গৈ—পঢ়িব শুনিব নালাগে আজি। ময়ো শলাগি আতৰি গলো কাপোৰ সলাবলৈ।

সেইদিনাৰ নিশা কটালো—প্ৰথমতে কিছুপৰ ভাবি, পিছত টোপনিব কোলাত অচেতন হলো—নিদ্ৰাদেৱীয়ে কেতিয়ানো আহি শীতল হাতৰ পৰশ বুলাই গল গম নেপালো। সপোন নেদেখিলো একো—

(ছয়)

বাতিপুৱা শুই উঠি মনটো আগ দিনাতকৈ অলপ ফৰকাল লাগিল — লেখা কাম কিছুমান থকাত তাকে শেষ কৰি কলেজলৈ ওলালোঁ। “চিদাক” লগ পালো কলেজত। “চিদাই”ও সেই একে প্ৰশ্নকে কৰিলে কিয় মোক শুকান শুকান লাগিছে বুলি। মই ধেমালিৰ সুৰত কলো—“তোৰ বিবহত”। সি হোঃ হোঃ কৈ হাঁহি হাঁহি মোৰ পিঠি চপৰিয়াবলৈ ধৰিলে। কলে, “তয়ো তেনে মোলৈ ভাব।”

এইবাৰ হলে মই ধেমালিৰ সুৰত নকৈ অলপ গহীন সুবেবেই কলো, “নহয়, আছে এটা কাৰণ। তোক কালিয়েই কম বুলি ভাবিছিলো তই নাছিলি। আজি আবেলিকৈ কম। কাৰোবাক নকলে মোৰ মন পাতল নেলাগিব।” মোৰ গহীন মুখ দেখি চিদায়ে অলপ গহীন হৈ শুধিলে কাৰণটো নো কি? কলো বেয়া সপোন এটা। কথাষাৰ শেষ হ'বলৈ নো পাওতেই চিদা উঠিল হাঁহি হো হো কৰে। কলে “অ’ তোক চেৰা বলিয়াক বলিয়া সপোনে পালে— তোৰ সপোনৰ কথা শুনি শুনি মই হলে সঁচাকৈয়ে ভাগৰিলো বোপাই।”

উত্তৰ দিলো মই ডাঠ হৈ, সুৰত দৃঢ়তা সানি, শুন বা হুশুন মই কমেই! নেজান নেকি তোৰ বাহিৰে মোৰ কোনো নাই বুলি—মোৰ বলিয়ালি শুনিবলৈ? যদি নিতান্ত হুশুন হুশুনও, তেনে নালাগে মোক কাৰো দয়াৰ আজলি। কৈয়েই আজৰি আহিলোঁ।

কাকো কেতিয়াও কোৱা নাই টান কথা, বেয়া লাগিল চিদাক

তেনেকৈ কঠোৰ উদ্ভব দি নিচেই ধেমেলীয়া কথাষাৰৰ বাবে। আকৌ তাৰ ওচৰলৈ গলো। চিদিৰ চকুৰ ভাবৰ পৰা ইয়াতৈ মাথোন বুজিলো যে সি মোৰ পৰা এনে উদ্ভব আশা কৰা নাছিল। মই ওচৰ চাপিলতে হাত দুখনত ধৰি কলে “মাফ্ কৰিবি মলিন! মই গোৰে সৈতে কেতিয়াও ধেমালি নকৰো”—মোৰ সচাকৈয়ে বৰ বেয়া লাগিছিল তাক দুখ দি মিছাতে—“হাঁহি কিবা এটা কৰ খুজিছিলো মাও নোলাল, চকু দুটা চলচলীয়া হল। সেইদিনা মোৰ চকুয়েই মোৰ মনৰ কথা কলে।” সি আনন্দত আকোৱালি ধৰি কলে—“বল ষ্টুডেণ্টচ্ কেবিনত সোমাই চাহ দুকাপ মানকে শেষ কৰি আজিৰ দনখন ভাঙি আহো। ‘শৰ্ম্মা’ৰ লাও হওক তেওঁ আমাৰ দন্দৰ বাবেঃ।”

মাতি হলো:—

সেইদিনা দোকানত বৰ ভিৰ। কলেক্জীয়া লগাৰ বাতিবেঙ ভাত কিছুমান বাতিৰা মানুহকো চাহ খাবলৈ সোমোৱা দেখিলো। অলপ পৰা বোৱাৰ পিছতেই শৰ্ম্মাটো মাতি নিলে আমাক ভিতৰলৈ। গৈ বহিয়েই দেখো—মোৰ সেই সপোনৰ মূৰ্ত্তিটো চকুৰ আগতে মোৰ। উচপ্ খাই উঠিলো। চিদিই লক্ষ্য কৰিলে—পিছে লুপুথিলে দেখোন একো। চাহ আছিল। মানুহটোক দেখিয়েই মোৰ মানুহটোৰ প্ৰতি কিবা এটা কোতুহল ভৰা বিতৃষ্ণা হৈছিল। ভাবিছিলো কোনোবাই যদি মানুহটোৰ পৰিচয় সোধে ভাল হয়, মই নিজে কিন্তু নোসোধো। কোনোবাই সোধাৰ আগতেই সি নিজেই মোৰ পিনে অলপ তীক্ষ্ণ নৃষ্টিৰে প্ৰশ্ন কৰিলে—“তোমাৰ অ’ মাফ কৰিব—আপোনাৰ নাম জ্ঞানিব পাৰোনো?” মানুহটোৰ এই কৃত্ৰিম সভ্যতা সনা কথা শুনি মোৰ খং আগভুকৈও চৰিল—উদ্ভব নিদিলো লুপুনাৰ ভাও জুৰি। চিদিয়েই মোৰ মান বাখি উদ্ভব দিলে—“তেওঁৰ নাম দীপককুমাৰ কুমাৰ।”

আকৌ মূৰিলে সি আপোনালোক নো থাকে কত? আপোনালোকৰ অভিভাৱক বা কোন? কিজানিবা চিনি পাওয়েই। চিদিই নিজৰ পৰিচয় দি মোৰ পৰিচয় দিবলৈ ওলাল, ঠিক সেই সময়তে সচা যেন

মোক বাধা দিছিল—নিদিবি তোৰ পৰিচয়, সি তোৰ সৰ্বনাশ কৰিব। চিদাই কিন্তু দিলে মোৰ পৰিচয়; দেখিলো সেই পাৰণ্ডৰ চকু দুটা জ্বলি উঠা তপত আগঠাৰ দৰে কিবা এটা দানবীয় আনন্দত।

ৰাতিৰ দৃশ্য মনত পৰিল; ল'ৰালবিকৈ খোৱা শেষ কৰি ওলাই আহিলো নৰৈ চিদাক লৈ। দেখিলো চিদাক মানুহজনৰে আৰু কিছুপৰ কথা পাতি থকা। বৰ আমনি লাগিছিল মোৰ—ভাবিছিলো গুছি যাও এৰি থৈ চিদাক তাতেই। নগলো পিছে।

অলপ পিছতে দেখিলো চিদাক ওলাই অহা, সেই মানুহটোৰে সৈতে। সি বিদায় ললে মোৰ পৰা আৰু চিদাৰে পৰা আৰু দেখিলো তাক, ঠিক তাৰে নিচিনা এটা বৰবৰৰ পগত ওলাই যোৱা।

সপোনৰ মূৰ্ত্তিৰে দিঠকৰ মূৰ্ত্তিৰে মাএ এইখিনি প্ৰভেদ মোৰ চকুত পৰিছিল—সপোনত তাক যিমান বীভৎস দেখিছিলো ইয়াত সি সিমানে নহয়। দিঠকত তাক অলপ সভ্যতা জনা ভাৱলোক যেন লাগিল। (যদিও তাত আন্তৰিকতা নাছিল) সাজ পাৰত পিন্ধিছিল অলপ ভাৱলোকৰ দৰে যদিও, তাৰ ভিতৰৰ কপ ঢাক খোৱা নাছিল পোছাকৰ আৰত।

মই খঙৰে সুধিলো চিদাক—কিয় ঈমান বেলি কৰিলা বুলি। সি কলে “এই, আজি মোৰ লগত দন কৰিম বুলিয়েই প্ৰতিজ্ঞা কৰি আছিছ নেকি? মিছা কথা একোটাতে যে দপ্ দপাই উঠিছ। মোৰ নো কি দোষ হল বাক কছোন।”

ৰেচেৰা ভাৱলোকজনে প্ৰশ্ন সুধিছে উত্তৰ নিদি থাকে কেনেকৈ, ৰেয়া নেদেখি জানো।

তেওঁ যে তোৰ আভি-গুৰি কিমান সুধিলে, কি কম। সকলো কথা খুটিয়াই খুটিয়াই সুধি ললে। সচাকৈয়ে তোৰ মুখত এনে এটা আকৰ্ষণী শক্তি আছে—যিহে নেদেখা মানুহকো আকৰ্ষণ কৰে। চাহোন এই মানুহজনে তোক নেজানেও জুওনেও—অথচ তোৰ কথা কত সুধিলে মোক! তোৰ কথা সোধোতে তেওঁৰ মুখখন আনন্দত জ্বলি

জাল উঠিছিল। মন কৰিছিলি নে ? (মোৰ অস্তৰাঙ্গাই মোৰ বিবেকে
কিজানি মন কৰিছিল—তাৰ মুখ আনন্দত জলি উঠিছিল নে—কিবা
পৈশাচিক কল্পনাৰ আনন্দত) বৰ ভাল ভাল-ভালীয়া মানুহজন
নহয় নে ? ”

মোৰ মনে তেতিয়া মোকে প্ৰশ্ন কৰি আছিল মানুহজনে কিয় ললে
তোৰ ইমানবোৰ পৰিচয় ! যিহেতু ‘চিদাক’ উদ্ভবত “ও” বুলি কৈ
পাল মাৰি থকা। যাওঁতে চিদাই বাটে বাটে কত কথা কৈ গল
একো নোসোমাল মোৰ মগজত। কেৱল একোটা প্ৰশ্ন মোৰ মনত—
কিয় সি মোৰ পৰিচয় ললে।

আজিহে জানিছো, সেই পৰিচয়েই মোৰ কাল হল। সেই
পৰিচয়েই হৰি নিলে মোৰ সকলো সুখশান্তি, সকলো আনন্দ ঐশ্বৰ্য্য
সকলো পিনৰে সকলো—সেই দেখিয়েই কিজানি মোৰ লেখনিয়ে
পাতনিতে কৈ আহিছে “হুৰ্ভাগ্যক্ৰমেই কম নে সৌভাগ্য ক্ৰমেই কম
কৰ নোৱাৰোঁ মোৰ বন্ধুৰ অটল চিদাৰ লগত।”

এটা কাৰণত মই কৃতজ্ঞ এই বন্ধুৰ ওচৰত। তেওঁ নিদিয়া হলে
মোৰ পৰিচয়--মইতো নেজানিলোহেঁতেন আজিলৈকে মোৰ এই বীভৎস
জন্মবহুস্ত। ভাল হল এক বকমে—বেয়া হল আনবকমে। ভাল-ভাল
হৰি জুখিলে কিজানি ভালৈই হব জয়ী।

হোৱা কথা হৈ গল—কলেজলৈ উত্ততি আহিলো। দুয়ো উত্ততিলো
ঘৰলৈ বুলি, ৪ বজাত একেলগে। চিদাটো সেইদিনা মোৰ সপোনৰ
কথা শুনিবলৈকে মোৰ লগতে আছিল আমাৰ ঘৰলৈ। চাহ ভলপান
খাই—জিৰাই সতাই দুয়ো ফুৰিবলৈ ওলাও মানে, বড়ীত বাজি উঠিল
৫ বজাৰ ঘণ্টা। অলপো বেলি নহৰি খোজ ললো শবণীয়া পাহাৰৰ
শিনে। যাওঁতে বাটত কৈ গলো মোৰ সপোন কাছিনো। চিদাই
পেটে পেটে হাঁহিছিল নে নাই নেজানো, মুখেৰে হলে গভীৰ হৈয়েই
শুনি গৈছিল ; মোৰ কথা শেষ হ'লত সি কলে—“সেইবোৰ তোৰ মিছা
কল্পনা। এই জীৱনত বেদেবা দুস্তৰা মানুহটোক আকৌ সপোনত

দেখিবি কেনেকৈ ? কিবা ভাবি কিবা দেখিলি ! সেইবোৰ পাহৰি পেলা—সব মিছা কল্পনা সব মিছা । তোৰ বলিয়ালি মগজৰ বলিয়া কল্পনা বুলিলেও বঢ়াই কোৱা নহয় । এনেকুৱা কথানো কেতিয়াবা সম্ভৱ হ'ব পাৰে নে ?

শুনিছা জানো কেতিয়াবা এনে কথা সম্ভৱ হোৱা ! ই অসম্ভৱ' ইত্যাদি নানা বুজনি দিলে সি মোক সেই সন্ধিয়া—শৰণীয়াৰ বুকুত ।

মোৰ মনে হলে বুজনি নেমানিলে, বুজনি মানিলোহেঁতেন যদি তাক মই নেদেখিলোহেঁতেন, ঠিক সেই দিনাই । চিদাক সম্ভুট কৰিবলৈকে 'তোৰ কথাই সঁচা কিজানি' বুলি কৈ থলো ।

ভিতৰত হলে চলি থাকিল—

নানা সন্দেহৰ থকা-খুন্দা ।

(সাত)

ঘৰলৈ বুলি খোজ ললো নানা সন্দেহৰ বোজা মনত লৈ চিদাক লগ ধৰিছিলো—ৰাতিটোও মোৰে সৈতে কটাবলৈ, অমান্তি হল সি বোয়েকহতে চিন্তা কৰিব বুলি ।

অকলেই উভতিছো, চাৰি আলিৰ মুখত চিদাক বিদায় দি । লাতে লাতে খোজ কাঢ়ি আহি আছো ঘৰমুৱা হৈ, বিশেষ কাম একো জাতত নথকাত । ঘৰ পায়ৈই দেখো পদলি মুখত ডাঃ দাসৰ মটৰ । বুকুখন চিৰিং কৰে গল, কেতিয়াও নহা মানুহ এজন অসময়ত আহিছে কিয় বুলি ভাবি । মই যোৱাৰ আগলৈকেতো কাৰো একো অশ্লথ বিন্মুখ হোৱা নাছিল । হঠাতে নো হল কি ! ইত্যাদি ভাৱে যোক জুৰি দি ধৰিলে । বেগাবেগিকৈ খোজ ললো ।

ঘৰ পায়ৈই দেখো লিগিৰী ছোৱালীজনী উৰাতু খাই লৰি আহিছে মোৰ পিনে । ওচৰ পায়ৈই উশাহ নোলোৱাকৈয়ে তাই কবলৈ ধৰিলে । দেউতা—অ'ইব, আইব আজি যিহে হৈছিল আহকচোন চাওকহি, আহকচোন, চাওকহি ।" কি যে হৈছিল তাই আৰু কুটাই নকলে ।

মইও তাইৰ পৰা জানিবলৈ চেষ্টা নকৰি নিজেই আগবাঢ়িলো জানিবলৈ।

দেখিলো গৈ মোৰ, আইক পৰি থকা অজ্ঞান অৱস্থাত ওচৰতে বহি আছে ডাঃ দাস। মোক দেখিয়েই ডাঃ দাস উঠি আহিল। চকুৰ ঠাৰেৰে মাতিলে বাহিৰলৈ। ওলাই আহিলো। দুয়ো গৈ ঠিয় হলোগৈ বাৰান্দাৰে এচুকত। তেতিয়ালৈকে মই নেজানো কথাটো নো কি। ডাঃ দাসে আৰম্ভ কৰিলে—“তুমি ওলাই যোৱাৰ আগলৈকে তোমাৰ আয়েৰা ভালেই আছিল হবলা !—“হয়”—

আকৌ প্ৰশ্ন হল “এনেকুৱা ফিট মাজে মাজে হয় নেকি !” “নাই। মই জনা বুজা হবৰ দিনাৰে পৰা আজিলৈকে দেখা নাই, তেখেতৰ এনে হোৱা। এনেকি ৬দেউতা চুকুৱা সময়তো আইক ধৈৰ্য্য ধৰি থিৰেৰে থকা হৈ দেখিছিলো। ডাক্তৰ সকলে যদিও কয় ‘আইৰ হাৰ্ট’ হেনো বৰ দুৰ্বল।” কলো মই সিমানেকে।

“ও বুজিছো তেখেতৰ তেনেকৈ ভয় কৰিবলগীয়া একো হোৱা নাই। দুৰ্বল মানুহ নহয়, হঠাতে কিবা কথাত চকু পাই এনেকুৱা হৈছে।

ভাল হৈ যাব, সেই ভাৱ আতৰ হলেই। তেখেতৰ একমাত্ৰ ঐশ্বৰ্য্য হৈছে একো নেভাবি জিৰণি লোৱাটোৱেই। তথাপি মই দি যাও এটা দৰৱ। তাত লিখামতে খুৱাবা। মই এতিয়া আহোচোন। ইয়াকে কৈ ডাঃ দাস যাবলৈ ওলাল। পদূলি মুখলৈকে মই পিচে পিচে গলো আগৰচাই ধবলৈ। মটৰত উঠিলত বেগাবেগীকৈ উভতি আহিলো।

আহি দেখিলো আয়ে চকু মেলি চাইছে। ওচৰ চাপিলত অৰ্ধহীন চকু তুলি মোৰ ফালে চালে। ভাল পাইছেনে, সুধিলত একো উদ্ভৰ নিদি চায়েই ব’ল মোৰ পিনে একেধৰে। যয়ো আমনি নকৰি বহি বুলো ওচৰতে, বহুত বেলিলৈকে। ভেনেকৈয়ে কিছুপৰ চাট, থাক থাকি, লাহে লাহে টোপনিত অচেতন হৈ পৰিল। যয়ো উঠি আহিলো ;

আছিল কথাটো জানিবলৈ চাকৰ চাকৰাণীবোৰৰ পৰা। তাহাতৰ মুখে শুনিলো ইমানেই যে, আবেলি পৰত কোনোবা চোৰ হেনো আইৰ কোঠালী সোমায়। আয়ে চোৰ দেখি ধৰ ধৰ বুলি চিঞৰাৰ লগে লগেই চোৰ পলাই ফাট মাৰে আৰু ভিতৰলৈ সোমাই আহি দেখে আইক অজ্ঞান অৱস্থাত। বাৰীত বন কৰি থকা মালীটোৱে চোৰ নিজ চকুৰে দেখিছো বুলি সৈ কাঢ়ে। তাৰ কথাৰ সত্যতাৰ প্ৰমাণ লবলৈ তাক চোৰৰ চেহেৰা বৰ্ণাবলৈ দিলো। সি কলে সি হেনো ভালকৈ দেখা নাই, কিন্তু আঁতৰৰ পৰা যিখিনি দেখিছে তাৰে বৰ্ণনা দিব পাৰে। সেই আঁতৰৰ বৰ্ণনাই মোৰ পক্ষে যথেষ্ট হল; তাৰ বৰ্ণনাই মনত পেলাই দিলে মোক সপোনৰ সেই দৃশ্যৰ চেহেৰা। মোৰ গাত যেন কিংবাই দাকিবলৈ ধৰিলে—থাকিব নোৱাৰিলো তাত আকৌ আহি আইৰ ওচৰ পালোহি।

সেই নিশা তেনেকৈ ভিতৰ বাহিৰ কৰিয়েই ৰাতিটো কটালো চকু মুদ নেখালে এখন্তুকলৈও।

(আঠ)

ৰাতি পুৱা কুকুৰাৰ ডাকৰ লগে লগে পালোগৈ আইৰ ওচৰ। দেখিলো আইক বিছনাতে বহি কিবা ভাৰি থকা—চকু দুটা আগনিশাৰ দৰে ভায়াহীন নহয়। মোক দেখি উচপ খাই চাই আকৌ থিৰ হ'ল। মই একো নেমাতি নিচেই ওচৰতে বহিলো গৈ।

বহুত পৰলৈকে দুয়ো নীৰৱ। ময়েই নীৰৱতা ভাঙি শূন্যলৈ, গা কেনে পাইছে বুলি। উদ্ভৱ পালো “ভাল।” গাত হাত দি চাও যে গা তপত। জ্বৰ জ্বৰিলত ১০১ ডিগ্ৰী জ্বৰ তেতিয়াও গাত।

মই একো নজনাৰ ভাও জ্বৰি শূন্যলৈ আইক—হঠাতে কিয় জ্বৰ উঠিল বুলি। আয়ে আচৰিত হৈ কলে “তই একো নেজান তেনেহলে।” “কিহব কথা শুনিলে?” “কলে সেই চোৰ—চোৰৰ কথা।” কালিৰ সেই চোৰৰ কথা নেজান?” কলে বৰ আচৰিত হৈ। ময়ো কথাৰ

উবাই দিবস মনেষেই কলো—“অ’ তোৰ কথা ! জানো সেইবোৰ সৰু
বাজে, মই বিশ্বাস নকৰো। ক’ব তোৰটো আহিব ? কোনো অহা
নাছিল।”

“কোনো অহা নাছিল ! মোৰ চকুকো ভেঁনে তই অবিবাস কৰিবলৈ
কৰ ? মই নিজে দেখিছো তাক সোমাই অহা আৰু মোৰ পিনে
..... উদ্ভেজনাৰ কঁপিবলৈ ধৰিলে। মই কি কবিম, কি নকবিম
ভাবি নেপাই কবলৈ ধৰিলো—“অ’ তই দেখিছ যদি নিজ চকুৰে, বিশ্বাস
কৰিছো, বিশ্বাস কৰিছো এতিয়া, তোৰ কথা সঁচা আই, ‘খং নকৰিবি’।
কঁপি কঁপিয়েই আয়ে কবলৈ ধৰিলে, ‘সঁচাতো মোৰ কথা। সঁচাতকৈ
সঁচা—তাতকৈ সঁচা আৰু একো হ’ব নোৱাৰে। আজি বিশ্বাস নকৰিব
পাৰ, কিন্তু এদিন বিশ্বাস কৰিবি যিদিনা তোৰ কলঙ্কীয়া মাৰৰ নিজ
মুখেৰে শুনিবি তোৰ মাৰৰ কলঙ্কময় ইতিহাস, তোৰ নিজৰ জন্ম ইতিহাস।
সেইদিনা বিশ্বাস কৰিবি।”

মোৰ বুকু কঁপি উঠিল—নিমিলো আইক আৰু আগবাঢ়িবলৈ ; হেচা
মাৰি বিহনাত শুৱাই থৈ নিজে ওলাই আহি পঠিয়াই দিলো চাকৰী
হোৱালী এজনীক বৰীয়া হবলৈ। গোটেই দিনতো সেইদিনা চকুৰ
আবে আবে ফুৰিলো—ক’ববাত ধৰা দি উদ্ভেজনা বঢ়াই তোলো বুলি।

(ন)

—পিছদিনা বাতিপুৰা চাহ খাই উঠি চিলাবে সৈতে কথা পাতি আহো।
গহীন কথাকে পাতিছো গ’ল বাতিৰ। শেৱালী নামৰ হোৱালী জৰী
আহি কৈ গল, আৱে হেনো যোক মাতি পঠিয়াইছে। বেলি নকৰি
উঠিলো যাবলৈ। চিলাই শুলিলে থাকিব নে যাব। কলো যাবলৈকে,
বেলি কৰিব ভাবি।

শেৱালী লিছে লিছে থৈ আহো—আৱে নো মাতিলে কিয় তাকে
জাবি।

অৱশ্যে, অৱশ্যে, তাক সোমাই—অৱশ্যে সোমাই নিভাৱে কৰিবলৈ।

বহিলো গধুৰ মনেৰে ; বহুত বেলিলৈকে একো নাই ; আইক কেৱল দেখিলো গিলাচে গিলাচে পানী শেষ কৰা অস্থিৰ হৈ । কিবা এটাই ফেন আইৰ কোৱাৰ শক্তি ক'খি আনিছে—পিয়াহত যেন আইৰ অৰ্ণ কৰ্ত্ত শুকাই আহিছে, সেই বিশ্বপিয়া, পিয়াহক দমাৰলৈকে যেন এই বিপুল চেট্টা । ময়ো সংজ্ঞাহীনৰ দৰে অবাৰ হৈ চাই বুলো আকনো কি কৰিব বুলি ।

গালৈ চেতন আছিল আইৰে মাডত । “সাহ আছেতো তোৰ শুনিবলৈ মোৰ কলহৰ কথা । যদি নাই, উঠি যা ।” মাত নিদিয়াকৈয়ে উল্কা দিলো বহাৰ পৰা ছুটি ।

শুন ভেনে (আকৌ এগিলাচ পানী খাই লালে) তই এতিয়া কেচুৱা ল'খা নহয় । যথেষ্ট বয়স হৈছে তোৰ সংসাৰৰ আও ভাও বুজিবলৈ । সেই দেখিয়েই কবলৈ ওলাইছো তোক আজি তোৰেই জীৱন বহুস্ত । মন দি শুনি ল—গতিশীল সংসাৰৰ আওলকীয়া আও ভাও ।

ইমান দিনে কোৱা নাছিলো ; তোৰ কুন্সলীয়া মনে কুটিল সংসাৰৰ এই জটিলতা বুজিব নোৱাৰি পিয়ৰি উঠে বুলি । নিজৰ বেদনা নিজে হজৰ কৰিব নোৱাৰি আৰু অধঃপাতে যাব বুলি । এতিয়া তোৰ ওপৰত মোৰ সেই খিনি বিশ্বাস আছে, কও শুন ভেনে ভালকৈ ।

দেউতাবে (জগতে যিজনক তোৰ দেউতাৰ বুলি জানে) বিয়া কৰাইছিল মোক ভাল পায়ৈ—মই যেতিয়া ১৭ৰ দেওনাত । আপত্তি তোলা নাছিল কোনেও, আমাৰ সেই মিলনত । মিলনৰ আৰম্ভণিতে আৱতী সকলৰ মজল উকলী বাজি উঠা দেখিয়েই হবলা—সমাপ্তিত বাজি উঠিল কালৰ কিবিলি । পাতনিৰে সমাপ্তিৰে এনেকুৱা অমিল কিছানি ঘটাই নাই কাৰো জীৱনত ।

বিয়া হৈ গল শুল্কলয়ে । দেউতাবে আনিলে মোক গুৱাহাটীলৈ । ইয়ালৈকে । এই ফললৈকে । ইয়াতে এই ফৰতে এই কোঠালীতে কটাও মই মোৰ সোণ কৰণীয়া দিনকোৰ আনন্দেৰে । তেতিয়া আমাৰ জুৱেৰেৰে সজ্জা নাছিল কোৱা ~~কোৱা~~ আইৰ ~~আইৰ~~ আইৰ একো জিৰ

চাব। সেইটোয়েই নীলা আকাশৰ কুকুড কলাডালৰ চপৰাৰ কুকু—
আমাৰ মনটো কৰি তুলিছিল যাকৈ সময়ে ডাৱৰীয়া। যদিও
কলেকলৈ। তাৰ বাবে আক্ষেপ আছিল মোৰহে, দেউতাৰতকৈও
বেছি। সেই দেখিয়েই কিজানি ইমান নিৰ্কৰ্ম্ম ভাবে মোৰ আক্ষেপ
যিটিল। সেই ঘটনাও ঘটে এই জুলাই মাহতে এই আপৰীয়া জুলাই
মাহতে। দেউতাবে মোক লৈ খিলঙলৈ যায় হাল্লা বৰলিৰ কাৰণে।
এমাহ কটাও শ্বৰেবেই, দ্বিতীয় মাহত মোৰ কপালত আপৰীয়া গ্ৰহই
দেখা দিয়ে। সেই মাহতে দেউতাৰৰ নিচিনা মানুহ এজনেও কথাত
ভোল গৈ বহুতা পাতে “যহু বক্কা” নামে ভাবে এটা পাৰগুৰ
লগত।

প্ৰথমতে তাক ভালেই লাগিছিল মোৰো, তাৰ কুকুৰি কথা বতৰাত।
যদিও তাৰ চেহেৰাত আছিল গুণ্ডাৰি—তথাপি সি যুঁহিব পাৰিছিল
কথাৰে। দুদিনমানহে মোৰ লাগিছিল তাক ভাল, পিছত তাৰ
চকুৰ দৃষ্টি বুদ্ধিব পাৰিলত মোৰ মনে বিয়োহ কৰি উঠিলে, এই মানুহটোৰ
বিপক্ষে—কিবা নজনা বিপদৰ আশঙ্কাত। দেউতাৰক সাৱধান কৰি
দিলো, দুশুনিলে মোৰ উপদেশ, ঠিকটাই দিলে হাঁহি।

কলে ঠাট্টাবে “মোক বলিয়া কৰিছিলো দেখি ভাবা নেকি সকলো
ভোম্বাৰ বগতে বলিয়া বুলি। ২৫ বছৰীয়া বুঢ়ী তুমি, কোনো বগতে
মোহত ভোম্বাৰ ভয় নেখাবা।” দেই দিনা হলে ভেথেকৰ বসিকভাত
মোৰ গাত জুই অগিছিল—ফুটাই কৈ লাভ নাই দেখি নামাঙিলো
একেদেক। কবিল কি। সমাধানৰ উপায় নেদেখি মনে মনে থাকিলো।
সেই পাৰগুৰ হলে অহা বোজা দিনে দিনে বাড়িহে গল, জনা
তুনাকৈ উপেক্ষা কৰা সত্ত্বেও তাক ইমান দিনে গাখীৰ খুৱাই সাপ
পুহিছিলো, খোট মাৰিবলৈ সৰহ দিন বকবিলে। এদিন এদিন
কুকুড দেউতাৰ অল্পশক্তিৰ মোৰ সৰ্বনাশ কৰি যায় সি, চকুয়ে মুখে,
হাতে ভৰিয়ে কাপোৰ বান্ধি—পাৰগুৰ দৰে, বৰাকৰ দৰে, কাপুৰুৰ
দৰে। কৰ মোহাৰো কই জেতিয়া কৰি আছিলো নে বান্ধি—কৰি কাটি

আছিলো তেনে সেই যন্ত্ৰণা মৃত্যুতকৈও কষ্টকৰ। মৃত্যুতকৈও ভয়াবহ, মৃত্যুতকৈও নিষ্ঠুৰ।

ভাতকৈ পাৰগুই মোক যদি হত্যা কৰি গলহেঁতেন—তাক মই ক্ষমা কৰিলো হেঁতেন মৰণৰ সিপাৰৰ পৰা। কিন্তু আজি ক্ষমা নকৰো তাক, অনুতাপত জহি পচি মৰিলেও।

দেউতাৰ উভতি আছিল। সুখিলে মোক নানা কথা উদ্ভৱ দিলো ধোকা-ধোকাকৈ। কৰ খুজিলো কেবা বাৰো যি ঘটিল—আকৌ ভাবিলো ই সচা নে মিছা—সপোন নে দিঠক! কোনে জানে! যদি মিছা, তেনে কি হব! নিজৰ চকুৰ ওপৰতে বিশ্বাস হেঁকৰালো সেইদিনা, নিজকে বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰি নকলো একোকে।

সঁচা মিছাৰ প্ৰমাণ পালো—এমাহ নে দুমাহৰ পিছত। যি দিনা জানিলো—এই নিদাকনোয়া সঁচাক মিছা বুলি সেই দিনা হলে সাত নহল কবলৈ একো। কেবাবাৰো চেষ্টা কৰিলো—জিভা কোচ খাই আছিল, নিজৰ লগতে যুঁজিলো, নোৱাৰিলো। জীৱনত একো কথা লুকুৱা নাছিলো মই ভেঁতৰ পৰা, খালি এই কথাষাৰৰ বাহিৰে ইয়াকো লুকুৱালোহেঁতেন যদি সেই দিনাই মই পালোহেঁতেন ইয়াৰ পৰা।

দিন পুৰণি হৈ আছিল। মোৰ সাহও মৰি আছিল লাহে লাহে। নোৱাৰিলো প্ৰকাশ কৰিব সেই গুপ্ত বহুস্ত দেউতাৰ চুকুৱাৰ দিনলৈকে। সি গুপ্তেই থাকি গল। অনুতাপ হয় সেই দোষৰ বাবেই আজি। যদিও মই অনুতপ্ত, আজি দেউতাৰ ওচৰত নহওঁ, কিন্তু ঈশ্বৰৰ ওচৰত। যদি তেওঁ তাৰ বাবে বিচাৰে কৈফিয়ৎ দিবলৈ মই সাজু এতিয়াৰে পৰা।

যদি সটাকৈয়ে ঈশ্বৰ বুলি বস্তু এটা আছে, যদি ঈশ্বৰেই সকলো দুখ-সুখৰ গৰাকী, যদি তেওঁৱেই সকলোকে চলাই লৈ ফুৰায়, তেনে মই সেই ঈশ্বৰক কাণুকৰ বোলো। তেওঁৰ বিচাৰক অন্তায় বোলো। যদি তেওঁ কাণুকৰ নহয়, তেনে কাণুকৰ দৰে ভীকৰ দৰে কিয়, তেওঁ

প্ৰতিশোধ ললে মোৰ ওপৰত, মোৰ নজনা দোষৰ বাবে। যদি ললে নললে কিয় সমুখা সমুখিকৈ ? দুখজিলে কিয় মোৰ মনৰ লগত যাৰ ওপৰত মোৰ সম্পূৰ্ণ অধিকাৰ। যি মোৰ ইচ্ছাধীন, যাক মই বাখিব পাৰো আশনত বাখো বুলিলেই !

পৰীক্ষা নকৰিলে কিয় মোৰ মনৰ দৃঢ়তা বা চকলতা বুজি মোৰ মনৰ লগত। সেই দেখিয়েই বোলো তেওঁক কাপুকয়—কাৰণ কাপুকয়ৰ দৰে তেওঁ প্ৰতিশোধ ললে মোৰ এই ক্ষণ ভদ্ৰৰ দেহৰ ওপৰত—যাৰ ওপৰত মোৰ অধিকাৰ নাই। ইচ্ছা স্বত্বেও যাক মই বন্ধা কৰিব নোৱাৰো—সেই ক্ষম্বেকীয়া দেহৰ ওপৰত।

মন মোৰ সপি নিদিলোহেঁতেন অপবিত্ৰ ছবলৈ ইমান সহজে, বুজিলোহেঁতেন প্ৰাণ-পণে, কিন্তু কৰিম কি, নোৱাৰিলো দেহক মোৰ বাখিব পৰিত্ৰকৈ। সেই পামণ্ডৰ লালসাৰ আগত। ইয়াৰ বাবে দায়ী কোন ? দোষী কোন ইয়াৰ বাবে ? মই নে। সেই পামণ্ড, নে সমাজ, নে ভাগ্য ? যদি ভাগ্য, কোনে গঢ়া ভাগ্য সেইখন। কৰ্ম্মকলে ! কৰ্ম্মকলে যদি ভাগ্য গড়ে—কৰ্ম্ম কৰায় তেনে কোনে আমাক ? তয়েই-তয়েই দেখোন আজি মোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ। তয়েই বিচাৰ কৰ আজি তোৰ মাৰৰ দোষ—মই দোষী, নে নিৰ্দোষী ? মোক লাগে জ্ঞান বিচাৰ, মোক লাগে শান্তি।

তহঁত ভবিষ্যতৰ আশা ভবসাৰ স্থল, তহঁত ডেকাবোৰ, যাৰ হৈ আজি হু-আবাৰ উপদেশ দি যাও। শুন মন দি। ই হিতোপদেশৰ উপদেশ নহয়—অশুভৰ কবি দিয়া—বুকুৰ ডেকেৰে বঙাই দিবলৈ ওলোৱা উপদেশ।

উহঁতেই আজি দেশৰ সমাজৰ আশা। তহঁতৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ কৰিহে ভবিষ্যতৰ ভেটি। কৰ্ত্ত সেইদেখি, যদি পাব চেষ্টা কৰিবি ততিবলৈ সমাজৰ এই পতা ভেটি। এই জনস্বৰ্গীয় অন্তঃকণ্ঠস্বৰ সমাজৰ উহঁয়ে থোৱা ভেটি। বাস্তৱি নতুন ভেটি সোণৰ শিকলিৰে—আকৰ্ষণ ওৰ চাপত, কুলকাৰৰ উহঁয়ে যাতে নোতালে তাত চল।

সমাজ কোন? তই—মই—মই—কই। মোক তোক বান্ধ দিলে
সমাজ ক'ত? ভয় কিহৰ, ভেনে আকৌ সদাজলৈ। সি বাহো নহয়
ভালুকো নহয়—তই আক মই। তয়ে ময়ে যদি নিজৰ মজল অমজল
লৈ চকু নিদিও, দিব কোনে? নিজৰ ওপৰতে ঠেহ পাতি থাকিলে
নহৰ—নিজহাতে কুঠাৰ মাৰিব লাগিব—অমজলৰ মূৰত। দূৰ কৰিবলৈ
তাক চিৰদিনৰ বাবে।

আজি এৰি দে বাক, মোৰ কথা। ক্ষমা বিচৰা হলে কবিলেহেঁতেন
ক্ষমা, দেউতাবে নথিলেহেঁতেন মোৰ দুৰ্ভাগ্যক, দোষ বুলি নকলেহেঁতেন
মোক কলঙ্কী বুলি। কিন্তু তাৰি চা মোৰে অৱস্থাত আন আন বাই
ভনীৰ কথা, যাক আশ্ৰয় দিবলৈ নাই কোনো, যি একেবাৰেই অকল-
শৰীয়া। সমাজে তেওঁৰ ব্যৱস্থা দিব কি? কলঙ্কী বুলি জীতবাই
থবলৈ—দোষী কোন তাৰি চাব নে সমাজে? আজি সমাজৰ আশীৰ্বাদ
দুৰ্ভাগ্যৰ বাবে নহয়, সবলৰ বাবে। নিৰপৰাধী জীৱ কিছুমানৰ ওপৰত
সমাজ আজি বৰ মতা, আগৰণুৱা বিনাদোষতে শাস্তি বিহিবলৈ। কিন্তু
যাৰ গাত গলদ, সিহঁতৰ প্ৰতি অক—আজিৰ সমাজ চকু মুকলি চাবলৈ
নিৰপৰাধীৰ শাস্তি—অক, চাবলৈ পিলাচৰ পৈশাচিক নৃত্য।

এই অবিচাবে নষ্ট কৰিছে কত শত জীৱৰ প্ৰাণ জানে কোনে?
তইতে যদি কুঠাৰ নেমাৰ এই ভঙা আদৰ্শহীন সমাজৰ মূৰত, চাৰি
এদিন নিজে নিজেই ই বাগৰি পাবৰ—নিজে নিজেই ভাগি পাবৰ
নিজৰ পাগত। নিৰপৰাধীৰ ওপত চকুলোৱে, ওপত উশাহে এদিন
ধুৱুহাৰ দৰে বান-পানীৰ দৰে উটুৱাই নিব এই সমাজক ক'বৰাৰ এটি
অডলৰ ডললৈ।

ভোৰ মাৰব আজি বুকুৰ পোৰণি—নিজৰ কথা তাৰি নহয়, নিজৰ
দুৰ্ভাগ্যলৈ চাই নহয়, নিজৰ বাই ভনীৰ দুৰ্ভাগ্যলৈ চাই। সমাজে
নাভানিলে মোৰ কলঙ্ক—মোৰ আশ্ৰয়বাতা আছিল ভোৰ দেউতাব।
কিন্তু ই মোৰ অৱস্থা—যাক আশ্ৰয় দিবলৈ কোনো নাই মোৰ দৰে।
তাৰি চা এবাৰ তাইতৰ কথা, তাৰি চা সমাজৰ অত্যাচাৰ তাইতৰ

ওপৰত। পৰিণতি ইয়াৰ কি! নকলেও বুজিচ ইয়াৰ পৰিণাম—
আগভকৈও অধঃপতন। সমাজে লিপাবলৈ দিছে বয়সলাক—উদ্ভাসিত
লাগিব তহঁতে, তহঁতৰ পিতা পিতামহৰ পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্ত কৰিব লাগিব,
তহঁতৰ নিজ হাতেৰে।

‘নিজে মই কৰিব নোৱাৰিলো একো। আঁতৰি আছো সেইদেখি
পুতিগন্ধময় এই সমাজৰ পৰা। তোক কিন্তু উপদেশ নিদিও
আঁতৰিবলৈ।

“ভিতৰলৈ সোমা, চা, মোৰ ক’ত। আচল গলদ ক’ত!” অলপ
পৰ আই মনে মনে বল; দেখিলো উদ্ভেকনাত কঁপিছে। চকু দুটা অলিছে
আঁঠাৰ দৰে। সাহ নহল একো কৰব, বহি বুলো একে দৰেই।
আছো ভেনেকৈয়ে কিছুপৰ, হঠাতে দেখিলো আইক লুটি থাই পৰা
বিছনাত। কান্দিবলৈ ধৰিলে উচুপি উচুপি, পাহৰি—তেওঁ ক’ত।

সংজ্ঞা আহিলত কলে মোক উঠি বাৰলৈ—জানিলো মোৰ উপস্থিতি
তেওঁৰ পক্ষে পীড়াদায়ক। আক মই বুজিলো সেই চোৰেই যে মোৰ
জীৱন্ত পিতা।

(দহ)

সেইদিনাৰ পৰা হেৰুৱালো মই আইৰ সেই চেনেহী কোলা। সেই
দিনাৰ পৰা আয়ে মোৰ ফুৰিবলৈ ধৰিলে আবে আবে ধৰা নিদি। বুজি
নাপালো কিহৰ বাবে! কি জানি নিজৰ কলঙ্কৰ কথা প্ৰকাশ কৰাৰ
বাৰেই নিজৰ পুতেকৰ ওচৰত। হব পাৰে।

পুৱা আঠ বহুৰ আজি, সেই ঘটনা ঘটাব। এই আঠ বহুৰ
আই মোৰ আঁতৰে আঁতৰে থাকিয়েই আঁতৰি গল—এনে কি বেবাকতো
মোক নিদিছিল থাকিবলৈ বেছি পৰ ওচৰত।

আজি শেষ সময়ত কেৱল মাতিলে মোক ওচৰলৈ। কলে
বাকীৰোবক ওলাই বাৰলৈ—ললে মোৰ মূৰ শেষবাৰলৈ কুন্ত হুহুৱাই,
পাহৰি গৈছিলো আজি নিজকে—সেই কুন্ত ভলিত ভল নৈ।

আজি ৮ বছৰৰ উপবসীয়া হিয়াই পাহৰি গল নিজকে, পাই সেই চেনেহ নিজৰ। আয়ে কত উপদেশ দিলে, নোসোমাল একো কাণড, হঠাৎ ঘেৰঘেৰণী উঠিল দিঙিত। উচপ শাই উঠি বহিলো, হাঁহিলে আয়ে—হাত দুখনত দিলে দুটি চুমা। কলে “ক্ষমা কৰিছ মাৰক তেনে!”—“ক্ষমা! কিহৰ বাবে ক্ষমা কৰিম তোক আই। কি দোষত অপৰাধী তই! মোক ক্ষমা কৰি যা, মোৰ এই নিদাকণীয়া জন্মৰ বাবে—তোৰ বুকুত জুই জ্বলাব অহাৰ বাবে!” ভৰি দুখনি সাৰটি সাৰটি চকুলোৰে তিয়াই কলো কথা কি যাৰ—উত্তৰ নাছিল ছুনাই—।

কব নোৱাৰো আয়ে মোৰ কথা শুনিলে নে নাই—মোৰ সেই বিননি—মোৰ বিননি গছে পাতে লয় পাৰলৈ নো পাওতেই বাজি উঠিল কালৰ কিৰিলি।

শুনিলে কিৰিলি, উৰি গল প্ৰাণপথী সুদূৰ নীলিমব বুকুত আশ্ৰয় লবলৈ; মোক থৈ বাট খেপিয়াবলৈ—এন্ধাৰত অকলে, বাচোমানে।

বিদায় দি আহিলো আইক—এতিয়া বাচিব লাগিব। আইৰে আদৰ্শ লৈ চেষ্টা কৰিব লাগিব—মোৰ আইৰ সপোন সঁচাত পৰিণত কৰিবলৈ। শক্তিকপিণী আয়ে মোক শক্তি দিয়ক, নেদেখাব পৰা।

মোৰ আয়ে বিচাৰিছিল জগতৰ মতামত—সেই দেখি ডায়েৰীৰ বুকুত অমৰ কৈ অনা তাক জানিবলৈ জগতৰ মত। দিয়ক আজি জগতে, দিয়ক আজি সমাজে উত্তৰ ইয়াৰ।

সচাকৈয়ে দোৰী কোন? গলদ আচল কত?

(২৪প বছৰ বাহী বিত্তীয় সংখ্যা ১৮৫২ শক।)

শব্দৰ বুৰঞ্জী

শব্দৰ বুৰঞ্জী পঢ়িবলৈ বৰ আমোদ জনক—একো একোটা শব্দৰ অৰ্থ কি দৰে বৰ্ত্তমানৰ অৰ্থ লৈ আহিবলৈ পালে—সেইবোৰ জানিলে বৰ বং পোৱা যায়। ধৰক আমি সদায় পাঢ়ি থকা ইংৰাজীৰ এই দুটা শব্দ ‘ইডিয়ট’ আৰু ‘ডান্স’ (Idiot আৰু Dunce)। এই দুটা শব্দৰেই আলোচনা কৰা যাওকচোন। গ্ৰীক ভাষা মতে আমি ‘ইডিয়ট’ শব্দটোৰ সামাজিক দায়িত্ব বোধৰ লগত সম্পৰ্ক থকা বুলি পাও। ‘ডান্স’ শব্দটোত বেনেটী যুগত হোৱা আদৰ্শৰ সংঘৰ্ষ এটা আভাষ পোৱা যায়। গ্ৰীক ভাষাৰ পৰা ইডিয়ট (Idiot) শব্দটো ফৰাছী আৰু লাটিন ভাষালৈ গৈছে। ইডিয়টছ (Idiotæ) শব্দ হৈ শব্দটোৰ অৰ্থ হ’ল ছৰকাৰী বিষয় নোহোৱা “প্ৰাইভেট” মানুহ; শব্দটো আছিল ইডিয়ছৰ (Idios) পৰা—গ্ৰীক অৰ্থ আছিল ‘প্ৰাইভেট’ অৰ্থাৎ বেছৰকাৰী। শব্দটো আছিল বিশেষণ পদৰ। বিশেষ্য ৰাচক শব্দলৈ আহি গ্ৰীক শব্দটোৱে বুকালে ৰাজহুৱা দায়িত্ব নোলোৱা মানুহ। ৰাজহুৱা দায়িত্ব লোৱাটো যেতিয়া গ্ৰীকদেশত সকলো মানুহৰে অৱশ্য কৰ্ত্তব্য হৈ পৰিল, আৰু এনে বিধৰ দায়িত্ব লোৱাটো শিক্ষাৰ অঙ্গ হ’ল, আৰু ইয়াকে নহলে শিক্ষা সম্পূৰ্ণ নোহোৱা বুলি দেশৰ মানুহৰ ভাৱ হ’ল, তেতিয়া এই ‘ইডিয়ট’ (Idiot) শব্দটোৰ অৰ্থ হ’ল, এজন অশিক্ষিত মানুহ, একো নকৰা মানুহ। গ্ৰীক ভাষা মতে এনে অৰ্থত এই শব্দটোৰ ব্যৱহাৰ ইংৰাজী ভাষাতো আমি পাওঁ ১৭শ শতাব্দীৰ ইংৰাজী সাহিত্যতো। জেৰেমী টেইলৰে (Jeremy Taylor) এই শব্দটো কেইবা ঠাইতো “বেছৰকাৰী মানুহ” পৰিভাৰ্ত্তে ব্যৱহাৰ কৰিছে। কিন্তু এতিয়া এই শব্দটো নিন্দাৰাচক শব্দ হৈছে, স্বাভাৱিক শক্তি বাৰ নাই, তেনে বিধৰ মানুহক বুজোৱা হৈছে।

শব্দ একোটা অৰ্থত কিদৰে বাগৰি যায়, সেইটো শিক্ষাপ্ৰদ। ইংৰাজী ভাষাৰ এই শব্দ কেইটাই ‘ক্ৰেফটী’ (Crafty) ‘স্লাই’ (Sly), ‘কানিং’ (Cunning)। মূলতে বুজাইছিল জ্ঞান, কৌশল, এতিয়া মানুহৰ চৰ্চ্চলতা এটা বুজোৱা হৈছে ; অসৎ উদ্দেশ্য লৈ নিজৰ জ্ঞান বুদ্ধিৰ প্ৰয়োগ কৰা বুজোৱা হয়।

‘ৱান্টন’ (Wanton) আৰু ‘লিউড’ (Lewd) এই শব্দ দুটা অৰ্থত কিদৰে বাগৰি গৈছে চাওক—পোনতে বুজাইছিল, লিখা-পঢ়া নজনা অশিক্ষিত, কিন্তু এতিয়া বুজাইছে, লম্পট, কামাসক্ত। পোনতে বুজাইছিল, অজ্ঞানতা, তাৰ পাছত বুজালে উদ্ধত অভদ্র স্বভাৱ, তাৰ পাছত বুজা হল বং ধেমালি প্ৰিয় ; তাৰ পাছত সংযমৰ অভাৱ বাচক শব্দলৈ আহিল।

‘ডাল’ (Dunce) শব্দটোৰ বুজী কিন্তু সম্পূৰ্ণ সুকীয়া, তথাপিও শিক্ষাপ্ৰদ। এই শব্দটোৰ ওপৰত অদৃষ্ট দেবীৰ এটা নিষ্ঠুৰ পৰিহাস হৈছে। বেনেইয়া যুগত হোৱা আদৰ্শৰ সংঘৰ্ষৰ কথা সকলোৱেই জানে। সেই সময়ত পুৰণিৰ লগত নতুনৰ সংঘৰ্ষ হৈছে। পুৰণি কলীয়া লোকসকলৰ কথা নতুন যুগৰ সকলোৱে হাঁহি উকলায়। সেই সময়ত ডাল স্কটাছ (Duns Scotus) নামৰে পুৰণি কলীয়া জ্ঞানী লোক এজন আছিল—এওঁৰ শিষ্য সকলক ‘স্কটিষ্ট’ (Scottists) বোলা হৈছিল। বিশ্ববিদ্যালয় বিলাকত এই স্কটিষ্ট (Scottist) সকলৰেই প্ৰাধান্য। পুৰণি পন্থী এই স্কটিষ্ট (Scottist) সকলৰ কথা শুনিমই সংস্কাৰকাৰী তুৰণৰ দলৰ নাক কোচ খাই আহে। সংস্কাৰকাৰী সকলৰ লগত বিৰোধ হোৱাত তুৰণৰ দলে ‘ডাল স্কটাছ’ৰ (Duns Scotus) শিষ্য বৰ্গক অৱজ্ঞাৰে নামাকৰণ কৰিলে ‘ডালস্মেন’ (Dunsmen) ; কাৰণ তেওঁলোকে ডালে (Duns) এ যি শিকাই গৈছে, তাৰ এমাল ঢুলি যানো লবচৰ হৰালৈকে নিদিয়ৈ। বুদ্ধিৰে কুট তৰ্কভেদে তেওঁলোক পাকৈত আছিল। বেনেইয়া যুগৰ নতুন পোছৰৰ বিৰোধী আছিল বুলি ‘ডালস্মেন’ (Dunsman) নাইক্য

ডাল (Duns) বুলিলে বুজা হৈছিল বুজিব জড়তা থকা লোক । ইয়াৰ পাহত জায় বৃত্তিলৈ বাট নাচাই কেৱল মাত্ৰ সংস্কাৰ বিৰোধীৰ লগত সম্বন্ধ থকা বাবে ডাল (Duns) শব্দৰ অৰ্থ হল যি কোনো সাধাৰণ অৰোধ অজ্ঞতা মানুহ ।

ইয়াত আক বহুতো শব্দ যেনে Indigo, Silk, Copper, Calico, Lawn, Muslin আদি দি ডালিকা বহুলাৰ পাৰি ; কেনেকৈ ব্যৱসা বাণিজ্য কল-কাৰখানা আদিৰ বিকাশৰ লগে লগে এই বিলাক শব্দৰ অৰ্থ নৈব সোতৰ দৰে উলিয়াই গৈছে দেখুৱাব পাৰি ।

একো একোজন লোকৰ ওপৰত অদৃষ্ট দেবীৰ কি গুৰু দৃষ্টি ! ডেওলোকক জগতৰ লোকে কি জানি পাহৰি গলহেঁতেন, কিন্তু অদৃষ্ট দেবীৰ বিধান মতে ডেওলোকে অমৰত্ব পাইছে 'ছেণ্ডৱিচ', 'চেণ্টাৰ ফিল্ড', 'ব্ৰহ্মাম', 'স্পেন্সাৰ' (Sandwich, Chesterfield, Broughham Spencer) এই চাৰি গৰাকী লৰ্ড মৰিও আজিও জগতত অমৰ হৈছে । 'ডেৰিক' (Derrick) আছিল এজন বিখ্যাত হাতক, সি কীচি দিয়াৰ এটা শাল উলিয়াই অভিধানত চিহ্নাৱলী বন্দবস্তৰ দিহা কৰি ললে । এই দৰে Twentieth Century বোলা কাকত এখনত শব্দৰ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা হৈছে । শব্দবিজ্ঞানৰ হাজাৰো অসীয়া ভাৰাৰ শব্দবিলাকৰ বুজাটী আলোচনা কৰাটো ডাল ।

(বাহী ২৫৭ বছৰ ৫ম সংখ্যা),

শুধৰণি

পিঠি	শাৰী	আছে	হব
৬	৩	দাৰি	দাবী
৬	১১	ববলে	ব'বলৈ
৭	১১	কেনেকৈ	কেনেকৈ
১১	২০	চাৰিটো	চাৰিটো
১২	২	স্বৰ্গৰ পৰা	স্বৰ্গ পৰা
১৬	১	অকস্মতে	অকস্মতে
১৬	১২	তনি	তনি
১৭	৩	নাধাকবও	নাধাকিবও
১৭	৮	পৰা	পৰা
১৮	৯	পাৰা	পাৰা
২২	১৮	জন প্ৰাণীও	জনপ্ৰাণী
২৫	১০	অহ্মানত	আহ্মানত
২৫	১২	নোৱাবান	নোৱাবানে
২৫	১৫	ককণনেত্ৰেৰ	ককণ নেত্ৰেৰ
২৫	১৬	লাগি	ব লাগি
২৫	২০	লব যাবিলে	লব যাবিলে
২৬	১১	ওলাইহোঁ ।	ওলাইহোঁ
২৬	২৪	আদৰ্শ পূৰ্বে	আদৰ্শ পূৰ্ব
২৭	৫	কৃতকাৰ	কৃতকাৰ্য্য
২৮	৩	ভাবিবলৈ	ভাভিবলৈ
৩১	৮	আকৰ্ষণী	আকৰ্ষণী
৪৭	৫	প্ৰেমেধিৱাহ	প্ৰেমেধিৱাহে
৪৭	১২	বিলাহ	বিলাই
৫০	১০	হুলিবো হুলিবো	হুলিবো
৫৫	৩	বচনা	বচনা
৬৫	৩	গোৱা	গোৱা

শিঠি	শ্রাবী	আঙে	হব
৭৪	৪	ভাবাব	ভাবাবে
৯৮	১১	এতিয়াও	এতিয়া
১১১	৪	খুনা	খুনী
১১৪	১৩	কথাবাব	কথাবাব
১১৫	৩	যি	সি
১১৬	২	সোজবে	গোজবে
১১৮	১৫	সোজব	গোজব
১৪০	১	তোব	যোব
১৪০	১	তোব	যোব
১৫২	১৮	অনা	অকা
১৫২	১৮	তাক	কথাত
১৫৩	৪	আজ	আক
